

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduskond
Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond

Maie Kiisel

KESKKONNATEADVUSE KUJUNEMINE EESTIS
1980NDATEST 2005NI

Magistritöö

Juhendaja: dotsent Triin Vihalemm

Tartu
2005

J. Saar (2005): “Eneseabi korras sisendatakse endale, et inimkonna kulgemine läbi sajandite on olnudki tegelikult võidujooks Coco Chaneli esimese parfüümpudeli poole. Seda finalistlikku ajalootaju täiendab tõhusalt nn teraapiline ühiskonnakriitika. Üleväsimust ja –tootmist, loodusressursi hävitamist, saastamist, jäätmete kuhjamist, monopoliseerumist ja majanduslikku, sotsiaalset ning kultuurilist rõhumist käsitatakse “ajutiste kitsaskohtadena”. Nende, väidetavalt mööduvate ebakõlade taustale manatakse helesinise tulevikumiraažina globaalse tarbimisahela häirimatu töö, ilus pilvitu päev, mil kitsaskohad on kõrvaldatud ja ideaalne tootmistasakaal käes [...]. Ainult väljanaerdud rohelised ja frankfurtlased ise oma radikaalse ökoloogia programmiga käivad ükselt uksele, kuulutades, et “kitsaskohad” moodustavad kõnealuse mehhanismi tuuma.”

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. TÖÖ TEOREETILINE KONTEKST	7
2. KESKKONNATEADVUSE ERINEVAD VORMID TRADITSIOONILISES JA (HILIS)MODERNSES ÜHISKONNAS	13
2.1 Keskkonnatunnetus traditsioonilises ühiskonnas	13
2.2 Keskkonnateadvus modernses ühiskonnas	15
2.2.1 Majanduslik ratsionaalsus juhtiva ideoloogiana	15
2.2.2 Looduse ratsionaliseerimine modernses ühiskonnas	18
2.2.3 Keskkonnateadlikkus kui teadlikkus keskkonnast	20
2.3 Refleksiivne moderniseerumine ja keskkonnateadvus	21
2.3.1 Modernse ratsionaalsuse kriis	21
2.3.2 Riski- ja teadmusühiskond	24
2.3.3 Keskkonnaprobleemide refleksioon	26
2.3.3.1 Tehnoloogilised lahendused	26
2.3.3.2 Keskkonnast tulenevate ohtude kaubastamine	28
2.3.3.3 Ökotoopiad	29
2.3.4 Indiviidi riskiteadvuse kujunemine	31
2.3.4.1 Individualiseerumine	31
2.3.4.2 Keskkonnateadlikkus ja ökoloogiline teadlikkus	33
2.3.4.3 Ökoloogilise teadlikkuse kujunemine	35
2.4 Peatüki kokkuvõte	38
3. KESKKONNATEADVUSE ERIPÄRAD SOTSIALISTLIKUS JA SIIRDEÜHISKONNAS	42
3.1 Väärtused ja uskumused keskkonnateadvuse uurimistraditsioonides	42
3.2 Eesti arenguetapid – Nõukogude Liidu lagunemisest Euroopa Liiduga liitumiseni	45
3.3 Keskkonnateadvus ja seda kujundavad tegurid nõukogude aja lõpul	48
3.3.1 Avalik keskkonnaalane informatsioon	48
3.3.2 Keskkonnaalase meedia tarbimine	51
3.3.3 Keskkonnateemade representatsioon meedias	52
3.3.4 Elanike keskkonnaalased hoiakud ja ettekujutused	54
3.4 Keskkonnateadvus laulva revolutsiooni perioodil	57
3.4.1 Fosforiit kui rahvuslik ja modernne keskkonnaprobleem	57
3.4.2 Keskkonnaprobleemid avalikus sfääris: informatsioon ja sotsiaalsed liikumised	58
3.5 Keskkonnateadvus Eestis siirdeperioodil	60
3.5.1 Keskkonnameedia tarbimise muutumine	60
3.5.2 Keskkonnaprobleemide kajastamine meedias	62
3.5.3 Keskkonnateadvuse ja keskkonnaga seonduvate väärtuste muutumine	63
3.6 Peatüki kokkuvõte	70

4. KESKKONNATEADVUS JA SELLE MÕJUTAJAD TÄNA	73
4.1 Elanike hoiakud ja ettekujutused, muutuvad väärtusstruktuurid	73
4.1.1 Muutuvad väärtused ja väärtusstruktuurid	73
4.1.2 Siirdeühiskonnale iseloomulik keskkonnateadvus	76
4.1.3 Infokanalite mõjuväljade probleem	82
4.2 Elanike käitumis- ja tarbimispraktikad	86
4.2.1 Loodussuhe ja keskkonnakäitumine üldiselt	86
4.2.2 Keskkonnapraktikate mõtestamine	
Tartu Linnavalitsuse juhtumi põhjal	90
4.2.2.1 Keskkonnakäitumine mineviku ja tuleviku vahel	92
4.2.2.2 Keskkonnapraktikad ja tehnoloogiline kultuur	99
4.2.2.3 Ökoloogiline teadlikkus modernses siirdeühiskonnas	108
4.3 Alapeatükkide kokkuvõte	114
4.4 Loodus, keskkond ja keskkonnakaitse meedias	117
4.4.1 Loodus	117
4.4.2 Keskkond	119
4.4.3 Süsteemi ja looduse vaheline konflikt	122
4.4.4 Riskid ja globaalprobleemid	124
4.4.5 Alapeatüki kokkuvõte	126
4.5 Avalikustamise ja kaasamise juhtumid Eestis	128
4.5.1 Saaremaa süvasadama juhtum	129
4.5.2 Tuulemäe europrügila juhtum	131
4.5.3 Natura 2000 võrgustiku juhtum	132
4.5.4 Alapeatüki kokkuvõte	133
4.6 Keskkondlikud poliitikad	134
4.6.1 Loodus- ja keskkonnakaitse avalik legitimatsioon	134
4.6.2 Haridussüsteem - õppekavad ja loodusharidus	137
4.6.3 Ettevõtlus	138
4.6.3.1 Keskkondlik märgisüsteem ja tarbija	138
4.6.3.2 Keskkondlikkus ja majanduslik ratsionaalsus	141
4.6.4 Poliitiline süsteem	143
4.6.4.1 Keskkondlikkus parteide väärtustes	145
4.6.4.2 Keskkonnakaitse legitimatsioon	146
4.6.4.3 <i>Situatsioonierakond</i>	
kui refleksiivse modernsuse esindaja	148
4.6.4.4 Keskkonnainformatsiooni avalikustamine	148
4.6.5 Sotsiaalsed liikumised (kolmas sektor)	151
4.6.5.1 Keskkonnaliikumine Eestis	151
4.6.5.2 Keskkonnaliikumise mõtestamine	
Eesti Rohelise Liikumise juhtumi põhjal	154
4.6.6 Alapeatüki kokkuvõte	159
JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON	162
SUMMARY	172
VIIDATUD KIRJANDUSE NIMEKIRI	174

SISSEJUHATUS

Käesoleva magistritöö *Keskkonnateadvuse kujunemine Eestis 1980ndatest aastatest 2005ni* eesmärgiks on luua modernsuse ja refleksiivsuse teooriatest lähtuv kontseptuaalne raamistik, mis võimaldab analüüsida keskkonnateadvuse arengut viimase veerandsaja aasta jooksul suhestatult Eesti ühiskondliku süsteemi muutustega. Töö eripäraks on selle sotsioloogiline ja teoreetiline kontekst – varasemad Eestis tehtud keskkonnateadvuslikud uurimistööd on lähtunud sotsiaalpsühholoogilisest paradigmast.

Magistritöö esimene peatükk mõtestab lugejale töös kasutatavad terminid. Peatükk avab töö üldteoreetilise konteksti, tutvustades sotsiaalsete süsteemide sisemise toimimise abil kaasaegse ühiskonna ratsionaalsuslikku loogikat ning sellest tulenevaid tagajärgi süsteemi sise- ja väliskeskkonnale. Süsteemi ratsionaalsus püüab end erinevates ühiskonna struktuurides sarnastele alustele viia, põhjustades niimoodi ühiskondliku transformatsiooni. Antud töös keskendutakse selle kahele arenguetapile – lihtsale refleksiivsusele/ modernsusele ja konfrontatsioonilisele refleksiivsusele/ refleksiivsele modernsusele. Nimetatud arenguetappidele on omased erinevad looduse ratsionaliseerimise viisid ning seeläbi ka erinevad keskkonnaprobleemid. Koos suureneva individualiseerimisega mõjutavad need looduse ja keskkonnaprobleemide väljendumist indiviidide teadvuses.

Teine, teoreetiline peatükk keskendub modernse ühiskonna ratsionaalsuslike aluste ning refleksiooniprotsesside avaldumisele indiviidide keskkonnateadvuses, ohtude arengule inimeste eluilmas. Peatükk periodiseerib indiviidide keskkonnateadvusliku arengu erinevates modernsuse etappides ning lõpeb kirjeldusega refleksiivsele modernsusele iseloomuliku ökoloogilise teadlikkuse väljakujunemisest.

Kolmas peatükk algab empiiriliste traditsioonide tutvustamise ja Eesti ajaloo viimase veerandsajandi periodiseeringuga, neist lähtuvad töö mõlemad empiirilised peatükid. Peatükis on püütud esile tuua keskkonnateadvuse põhitunnuste muutumist nõukogude ühiskonnast tänapäeva – keskkondliku informatsiooni positsiooni ja sisu (ka nt ohtude ja riskide esinemist) ning inimeste keskkonnamure põhjuseid. 1990ndate algusest pärinevad ka esimesed andmed eestlaste keskkondlikest väärtustest, väärtuslike muutuseid on analüüsitud nii kolmandas kui neljandas peatükis. Looduse ja süsteemi vahelistele suhetele on kolmandas, transitsioonile keskenduvast peatükis keskendutud

üksnes vihjamisi, kasutades erinevates meediauuringutes kirjeldatud teiseseid andmeid.

Neljas, empiirilist analüüsi jätkav peatükk, mis keskendub Eesti tänasele keskkonnateadvusele, lähtub kolmandale peatükile omasest ülesehitusest, kuid pöörab oluliselt rohkem tähelepanu just keskkonnateadvuse struktuursetele eeldustele – süsteemi erinevate funktsioonisüsteemide analüüsimisele, refleksiooni toimimisele, kommunikatsioonikultuurile, tehnoloogia väärtustamisele. Kolmandas peatükis on pikemalt välja toodud ka kahe originaaluuringu andmed (Tartu Linnavalitsuse ja Eesti Rohelise Liikumise juhtumid), mis illustreerivad ühiskonna individualiseerumist ning indiviidide riskiühiskonnale (refleksiivsele modernsusele) omase keskkonnateadvuse väljakujunemist.

Magistritöö diskussiooni ja järelduste osa võtab eelnevad peatükid kokku ja kirjeldab skemaatiliselt nõukogude minevikust tulenevaid keskkonnateadvuse kujunemise eelduseid (keskkonnaprobleeme eitavast modernsusest) ning modernse ja hilismodernse keskkonnateadvuse väljendumist kaasaegses Eestis.

Magistritöö analüüsi põhjal saab järeldada, et lääne ja nõukogude modernsused tootsid sarnaseid keskkondlikke tagajärgi. Keskkonnaküsimus oli nõukogude ajal inimesi eluliselt huvitavate temade aseaine, seeläbi ei saa kõneleda ka olulisest keskkonnateadvuslikust arengust. Nõukogude ühiskonnale omase kommunikatsiooni piiramisest hoolimata esitas ühiskondlik kontekst indiviididele pidevalt infot *juhuslikult* realiseerunud ohtudest, andis edasi informatsiooni selle kohta, et hoolimata sellest, milliseid valikuid indiviid teeb, võib risk siiski kaasneda kõigega.

Seega tootis nõukogulik kommunikatsioonisüsteem (emotsionaalselt vastuvõtlikumate) indiviidide seas ka riskiühiskonnale omast ängi ja apaatiat. Turumajanduslikule süsteemile üleminek tõi ühiskonnas kaasa indiviidide sundusliku individualiseerumise, reaalsuses hoidis suure määramatuse keskkonda stabiilsena illusioon sellest, et majandusliku süsteemi ratsionaalsus toimib veatult. Keskkonnaprobleemidele viidati seeläbi peamiselt kui nõukogude perioodi pärandile.

Uue sajandi alguses hakati Euroopa Liidu poolsetest nõuetest-normidest ajendatult ka ratsionaalse majanduskeskse süsteemi vigade parandamisele rohkem tähelepanu pöörama. Selline keskkondlike regulatsioonide abil toimunud nn forsseeritud ratsionaliseerimine on aga indiviidide jaoks toimunud sageli kaootiliselt ja protesti

tekitavalt (nt pakendikogumissüsteem, Natura 2000 võrgustiku alade valimine jm). Eesti keskkonnakaitse süsteem on seega selgelt modernne ning keskkonnateemade avalik refleksioon ratsionaalse kontrolli ja majanduse keskne. Kuigi ühiskondlikud struktuurid ja avalikud tekstid ei toeta riskiühiskonnale omast konfrontatsioonilise refleksivsuse arengut, võib selle ilmumist kohata indiviidi tasandil, olgu see siis nõukogudeajast säilinud ühiskonnakriitilisuse, globaalse meedia vahendatud informatsiooni või isiklike kriitiliste transitsioonikogemuste mõjul.

Eesti kui siirdeühiskonna omapäraks ongi riskiühiskonnale iseloomuliku ökoloogilise maailmavaate (Beck sõnakasutuses ka *valgustatuse*) ilmumine enne ühiskonna sisulist refleksivset moderniseerumist (tehnologiseerumist, ekspertsüsteemide arengut, riskide legitimeerimist).

Minu magistritöö mõtte kujunemisele aitasid kaasa mitmed väiksemad ja suuremad vestlused mind ümbritsevate inimestega, mis läbi hajevil idee lõpuks konkreetsemad piirid leidis. Sooviksin enda kasvava rahulolematuse eest tänada:

- Marek Sammuli, kelle kutsel sain veel suhteliselt rohelisena võimaluse sisse vaadata looduskaitse arengukava koostamisse ning tutvuda looduskaitsetöötajate värvika igapäevaeluga;
- Eesti Rohelist Liikumist ja Tartu Keskkonnahariduse Keskust, millega koostöös sain koguda magistritöö jaoks vajalikku empiirilist analüüsimaterjali;
- oma juhendajat, kes oli minuga ääretult kannatlik ja viis töö süsteemi;
- Veronika Kalmust, kes talus pidevat küsimustega tüütamist;
- liigagi mõistvat tööandjat;
- oma isa, kes kaitsmiskuupäeva järjekindlalt meelde tuletas.

1. TÖÖ TEOREETILINE KONTEKST

Töö teoreetiline osa lähtub peamiselt Ulrich Becki refleksiivse modernsuse käsitlusest ning Niklas Luhmanni süsteemiteooriast. Käesolev peatükk annab nendest kontseptsioonidest ülevaate ja tutvustab töös kasutatavaid termineid.

Niklas Luhmanni käsitluses püsivad sotsiaalsed süsteemid ehk ühiskonnad koos kommunikatsiooni abil. Kommunikatsioon muudab võimalikuks süsteemi enesetaju – kommunikatsioon näitab kätte süsteemi piirid, sise- ja väliskeskonna, muutes süsteemi eksistentsi seeläbi üldse võimalikuks. Kommunikatsiooni abil mõtestab süsteem enda toimimise alused, enda sisemise ratsionaalsuse, mis ühendab süsteemi sisemisi operatsioone. Süsteemi kommunikatsioon on eneseleviitav, refleksiivne – ta toimib ainult süsteemi siseselt, viidates ainult süsteemile ja iseendale. Kui kommunikatsioon peaks süsteemist väljuma, sattuma niiöelda väliskeskonna määramatusse, siis hakkab ta ratsionaliseerima süsteemi jaoks tundmatuid ja süsteemi ohustavaid kommunikatsioone. See aga ähvardaks süsteemi piire, selle sisemist ratsionaalsust, süsteemi eksistentsi üldiselt. Seetõttu püüab süsteem kommunikatsiooni piirata, viidates iseendale ainult oma piiride siseselt, argumenteerides ennast läbi iseenda. Süsteem jaguneb arenedes sisemiselt üha komplekssemateks funktsioonisüsteemideks, mis aitavad üksteisel vastastikuselt süsteemi sisemist ratsionaalsust säilitada. Kui kommunikatsioon leiab süsteemist selle ratsionaalsust eirava ebakõla (so oht süsteemile), püüab süsteem seda oma funktsioonisüsteemide abil ohutustada, ratsionaliseerida; ratsionaliseerimatud objektid suunatakse süsteemi piiri taha. Mida arenum on süsteem (ühiskond), seda kumuleeruvam on tema sisemine refleksioon, seda diferentseeritum ta sisemiselt on.

Ulrich Becki käsitluses toimuvad kaasaegsetes kõrgelt arenenud ühiskondades mingist arenguetapist alates olulised muutused, mis on põhjustatud just süsteemi suurenevast eneseleviitavusest. Refleksiooni ehk eneseleviitamise abil toimuva ratsionaliseerimise läbi püütakse ohutustada süsteemi juhuslikest vigadest tõusetuvaid probleeme (nt kohustuslik kindlustus), vigu parandavate kommunikatsioonide vigu suunatakse parandama omakorda kolmandad, neljandad järjestikused kommunikatsioonid. Nii muutuvad operatsiooni- ehk funktsioonisüsteemid üha diferentseeritumateks ning komplekssemateks. Kommunikatsioonide vead ei ole teatud etapist aga enam juhuslikud, vaid põhjustatud süsteemi sisemise komplekskuse kasvust, sest

komplekssuse haldamine muutub üha keerukamaks. Seega pole ohud arenenud ühiskondades enam juhuslikud, inimlikud vead, vaid süsteemile sisemiselt omased. Mida kõrgemalt arenenud on ühiskonna funktsioonisüsteemid (nt meditsiin või majandussüsteem), seda haavatavamad on nad süsteemi väliskeskkonnast tõusetuvate ohtude poolt.

Komplekssuse suurenemises on oma põhjuslikkus süsteemi ratsionaalsusel. Teatud ajalooetapil saavutas ühiskonnas ülekaalu ratsionaalsus, mis lähtus inimlike eesmärkide saavutamisest võimalikult efektiivsete meetmete abil – eesmärkide saavutamise vahendid ratsionaliseeriti parima võimaliku tulemuse läbi. Kaasaegse ühiskonna kommunikatsioonide legitimeeritus põhinebki väga suures osas just sellisel ratsionaalsusel, *instrumentaalne* ratsionaalsus seob modernsuse funktsioonisüsteeme üha enam. Instrumentaalne ratsionaalsus põhineb majandussüsteemi kommunikatsioonivahendil – kapitalil. Kapital näitab, millised tegevused on efektiivsed elik ratsionaalsed ja millised mitte. Kaasaegne ühiskond defineerib ka indiviidide eluilmade läbi kapitali, andes kõigele väärtuse selle tootlikkuse, kapitali sisalduse järgi.

Antud töös kasutatakse oma vahendilisust rõhutava tähenduse tõttu läbivalt terminit instrumentaalne ratsionaalsus, kuigi selle sünonüümina on levinud ka sihiratsionaalsus (mida kasutab Beck). Ratsionaliseerimise kapitalipõhisuse rõhutamise eesmärgil leiab kasutust ka mõiste majanduslik või majandussüsteemi ratsionaalsus.

Mida arenenum ja seeläbi instrumentaalselt ratsionaliseeritum on ühiskond, seda vastuolulisemaks selline ratsionaalsus muutub, sest majanduslikule efektiivsusele suunatud tegevused toovad üha rohkem kaasa ohte, mille lahendamine jääb ühiskonna teiste funktsioonisüsteemide ülesandeks. Teised funktsioonisüsteemid püüavad majandussüsteemist tõusetuvate ohtude ohutustamiseks selle ratsionaalsusega võimalikult hästi kohanduda – parandada süsteemi ratsionaalsusega vastanduvaid kommunikatioone ja samas kapitaliga efektiivselt opereerida (näiteks püüda loodushariduslike keskuste õppeprogramme nii müüvaks muuta, et külastustasude arvelt õnnestuks keskuseid iseseisvalt ära majandada). Nii haarab majanduslik-instrumentaalne ratsionaalsus süsteemis üha rohkem legitimatiooni. Selle levik on Becki käsitluses üha laienev ja paratamatu protsess, sest süsteem püüab tagada enda ratsionaalsuse sisemist ühtsust.

Kui aga süsteem püüab majandusliku kapitali abil ratsionaliseerida väärtuslikult teadvustatud süsteemi elemente – näiteks kultuuri, loodust või armastust, tekitab see indiviidides õigustatud kahtlust. Paraku nähtub, et ühiskond legitimeerib endas majandusliku funktsioonisüsteemi ratsionaalsust üha enam – loodusväärtuseid defineeritakse läbi rahalise kahju või kasu; kultuur ja armastus on muutunud müügiobjektiks, ka jõulude ja valentinipäeva tähistamine toob kapitali üha enam inimeste eluilmale.

Süsteem püüab üha komplekssemaks muutuvaid vigu (sh inimlikke kahtlusi) sisemiselt ratsionaliseerida ja nende ohutustamiseks oma funktsioonisüsteeme täiustada. Üha suurenev eneseleeviitamine ehk refleksiivsus viib aga lõpuks paratamatu sisemise konfrontatsioonini – süsteem muutub teadlikuks sellest, et mingist hetkest alates toob iga parandatud viga või oht kaasa järgmise, komplekssema ohu. Kuigi ühiskond ei lepi kontrolli kadumisega ja arendab ohtude parandamiseks üha komplekssemaid lahendusi (nt teaduse ja tehnoloogia areng), on indiviidid üha rohkem vastandatud enda valikute irratsionaalsusega – iga valikuga kaasneb paratamatult midagi negatiivset. Mida komplekssem on ühiskond, seda suurem oht indiviidi valikuga ka kaasneb. Kui seni tegeles süsteem enda vigade kui väliskeskkonnast tulenevate tundmatute ratsionaliseerimisega, siis nüüd muutuvad vead süsteemi sisemiseks omaduseks, ohud võivad kaasneda kõigega. Sellest etapist alates muutuvad vead süsteemi poolt legitimeerituiks – riskideks. See aga ei tähenda, et süsteem nende ohutustamise lõpetaks.

Ohud ja riskid, millele käesolev magistritöö suures osas keskendub, et ole sisuliselt sünonüümid. Ohud on süsteemi väliskeskkonnast tulenevad *lihtsad* vead – nt loodusnähtused, mille olemasolu ei saa väärata, kuid mida võib püüda ohutustada, olgu see siis kindlustus üleujutuste vastu, rõugevaktsiin või rotimürk. Riskid on *komplekssed*, tihti tehnoloogiate ehk süsteemi operatsioonisüsteemide kõrvalnähuna tekkinud ohud, mille olemasolu on indiviidide poolt teadvustatud ja legitimeeritud – nt allergiad, ravimite kõrvalmõjud, radiatsioonilekked tuumajaamadest.

Seeläbi võib ühiskondi, mis käsitlevad ohte lineaarsetena, so ratsionaliseerimise läbi süsteemi keskkonda kõrvaldatavatena, nimetada lihtsalt moderniseerivateks ühiskondadeks, lihtsateks modernsusteks. Lühiduse huvides käsitatakse töös siiski läbivalt moderniseeruva või moderne ühiskonna terminit.

Ohtude legitimeerimiseni arenenud modernsust nimetab Beck *refleksiivseks* modernsuseks ehk riskiühiskonnaks – ta ei käsitle refleksiivset modernsust lihtsa modernsuse *järgse* etapina – post-modernsusena, vaid kui modernsuse hilist perioodi enne üleminekut uuele, tundmatule ühiskonna etapile. Refleksiivsust tuleb siinkohal vaadelda kahes eri tähendusraamis. Refleksiivsus kui eneseleviitamine on omane kõikidele süsteemidele, see on ratsionaalselt kontrollitud refleksiivsus, süsteemil on ülevaade oma kommunikatsiooni piiridest. Beck peab refleksiivse modernsuse all silmas eelkõige eneseleviitamise kõrgelt kumuleerunud etappi; etappi, kus refleksiivsus on toonud ühiskonna enesevastanduse, konfrontatsioonini – situatsioonini, kus süsteem ei kontrolli enam oma kommunikatsiooni piiri, kus kommunikatsioon on lõhkunud süsteemi ja selle väliskeskkonna vahelise erisuse; konfrontatsioonini viiv refleksiivsus on seega enesehävituslik.

Antud töös kasutatakse läbivalt Beckile omaseid mõisteid nagu riskiühiskond ja refleksiivne modernsus. Riskiühiskonna mõiste sümboliseerib riskide muutumist ühiskonna keskseks küsimuseks. *Refleksiivne modernsus* väljendab aga eelkõige protsessilisust, voogude põhisust, eristudes seeläbi Giddensile omastest seisundit kirjeldavatest mõistetest nagu *modernsuse refleksiivsus* või *institutsionaalne refleksiivsus*. Loobutud on ka tähenduslikku segadust tekitavast terminist *re-modernsus*. Teemaarendustes, kus ei ole Ulrich Beckiga võimalik otsesid paralleele tõmmata, kasutatakse ka hilismodernsuse mõistet.

Kui modernses ühiskonnas sai indiviid ohte vältida läbi ekspert- ehk ühiskondlike kontrollisüsteemide usaldamise, siis modernsuse hilises etapis, riskiühiskonnas pole see enam võimalik. Riskide alane informatsioon muutub oma paljususes ja varieeruvuses ülikompleksseks, kommunikatsioon transformeerub seeläbi üldiseks mürakeskkonnaks, kust *õiget* signaali on raske eristada. Indiviidil tuleb sellistes tingimustes teha käitumisvalikud omal riisikol, olles teadlik sellest, et iga valikuga kaasneb risk.

Becki (1992) hinnangul ei tähenda riskiühiskond otseselt seda, et indiviidid elaksid praegu ohtlikumas maailmas kui varem. Risk on eelkõige inimlik konstruktsioon – enamiku ajast püsib ta latentses olekus, aktualiseerudes vastavatel üksikutel juhtudel (nt haigestumine Creutzfeldti-Jakobi tõppe, avarii tuumaelektrijaamas). Ümbritsevad ohud ei ole enam süsteemivälised, vaid süsteemi enda poolt toodetud ning inimeste individualiseeruvat käitumist juhib enam ja enam usalduse ja õigustatud kahtluse

sümbioos, üha teadlikumaks muututakse sellest, et teadlikkus ei taga riskide üle kontrolli.

Riskiühiskonna uurimise indikaatoriks on süsteemi sisemise ratsionaalsuse ja seda ohustavate elementide omavaheline suhestumine. Ühelt poolt võib uurimisobjektiks võtta indiviidide (või nende meediumide) väljendatud kontrollitunnetuse ja sellest mõjutatud individualiseerumise - modernses ühiskonnas püütakse ohte ratsionaalselt kontrollida, refleksiivses modernsuses levib tõdemus, et kontrolli pole enam võimalik saavutada. Teisalt võib fookusesse võtta süsteemi enda ja vaadelda, kui kaugelt on majanduslik argumentatsioon ratsionaliseerinud sellised irratsionaalsed süsteemi elemendid nagu kunst või looduskeskkond ning millised osad neist on ratsionaliseerimatult süsteemi piiri taha, väliskeskonna määramatusse suunatud. Modernses ühiskonnas on looduskeskkonnast või kultuurist tulenevad, aga ka neile põhjustatud ohud legitimeeritud süsteemi välistena, refleksiivses modernsuses (taas) süsteemi sisestena.

Loodus ja keskkond kui süsteemi irratsionaalsed elemendid on riskiühiskonna uurimisel seega ühed põhilised indikaatorid. Samas on loodus ka üks riskiühiskonna keskseid küsimusi – modernse ühiskonna ratsionaalsus on toonud looduskeskkonna (majandussüsteemi sisendi) katastroofi äärel.

Kuidas mõjutavad ühiskonna ja selle ratsionaalsuse arengud loodust ja inimeste keskkonnateadvust? Kuidas konstrueeritakse ja tajutakse keskkonnaga seonduvaid riske? Millised rollid ja millised võimalused jäävad muutavas süsteemis keskkonnateadvusele ja keskkonnakaitsele? Refleksiivse modernsuse käsitlusest lähtuvad uurijad (nt Van Loon, Christopher) näevad modernse ühiskonna ratsionaalsuse arengu, keskkonnaprobleemide ning indiviidide keskkonnateadvuse vahel otseseid paralleele, mille kehtivust Eesti tingimustes püüavad ka antud magistr töö empiirilised peatükid välja joonistada.

Mil määral sobitub aga Eesti lääneliku, modernse ühiskonna keskkonnaprobleemidega, kui assotsiatsioon riigi lähiminevikust ei ole harjutud modernsusega samastama? Iseenesest on industriaalühiskonnas keskkonnaprobleemide algpõhjused riigikorrast olenemata praktiliselt samad – kapitalide ümberjaotamine, tootmise efektiivsus, instrumentaalne ratsionaalsus, vt tekstinäide (Krinal 1975: 40-41):

“Viisaastaku ülesannete täitmisel on määrava tähtsusega tootmisvõimsuste graafikukohane käikuandmine, fonditootluse suurendamine, töövilkakuse plaanikohane tõus ja toodangu kvaliteedi tunduv parandamine. Üldrahvaliku sotsialistliku võistluse deviis – rohkem, paremini, väiksemate kulutustega – on võtmeks ka rahvatulu planeeritud kasvu tagamisel.”

Eesti ühiskonna viimaste aastakümnete areng erineb läänelike ühiskondade arengust aga selle poolest, et *lihtsale* moderniseerumisele (modernsuse esimene arenguetapp, kus püütakse ohte teadlikult kontrollida) vastas siinses kontekstis moderniseerumise mõnevõrra eristuv vorm, kus ohtude kontrollimisega toimus paralleelselt ka ohtude eitamine. Selline *eitav*-lihtne moderniseerumine aga võimendas süsteemi ohte veelgi.

Mil määral saab aga Eesti kontekstis kõneleda riskiühiskonnast? Pole ju Eesti veel traditsioonilises mõttes lihtsa moderniseerumise etappi läbinud. Refleksiivse modernsuse eelduseks peaks olema spetsiifiline modernne kommunikatsioonikultuur – teadmuspõhisus, kõrge kodanike osalus, mitmekülgne teadlikkus olulistest keskkonnaküsimustest, ekspertsüsteemide toimimine jms... – mis on praktiliselt Eesti hilisajaloole vastanduv kultuur. Kas riskiühiskonna areng toimub Eestis lineaarselt, so pärast läänelik-demokraatliku kultuuri väljaarenemist ja lihtsa modernsuse *täiskasvamist*? Või võib tänu suurele arengulisele hüppele eeldada sümbioosi kahe erineva modernsuse paralleelsest kulgemisest?

Antud magistritöö püüab refleksiivse modernsuse käsitluste põhjal kaardistada keskkonnateadvuse kujunemist ja Eesti ühiskonna arenguid – arutleda süsteemi ja selle keskkondliku kommunikatsiooni üle ning analüüsida omakorda nende võimalikku mõju keskkonnateadvusele. Keskkonnateadvuse all mõistetakse siinkohal kõiki süsteemi võimalusi, mille abil on indiviididel võimalik keskkonnast teadlikuks muutuda, sh väärtused, keskkondlik meedia ja ühiskondlikud funktsionisüsteemid. Riskiühiskonda elik *re*-moderniseerumise toimumist tõendavat empiirilist mudelit pole küll veel välja töötatud (Latour 2003), kuid teooriapõhiselt analüüsitud empiiriale tuginedes püütakse antud töös selleks edasisi lähtekohti pakkuda (vt lk 116).

2. KESKKONNATEADVUSE ERINEVAD VORMID TRADITSIOONILISES JA (HILIS)MODERNSES ÜHISKONNAS

2.1 Keskkonnatunnetus traditsioonilises ühiskonnas

Antud alapeatüki pealkiri võiks iseenesest olla *Keskkonnateadvus traditsioonilises ühiskonnas*, kuid käesoleva töö seisukoht on, et traditsioonilises ühiskonnas polnud loodus kui selline teadvustatud.

Enne seitsmeteistkümnendat sajandit olid looduse epistemoloogilised ja eetilised tähendused igapäeva asjade ja praktikate tekstuuris, loomulikku tähendust ei määratletud laboratooriumides, vaid interpreteeriti looduse ja maailma märkide põhjal (Szerszynski 1996). Mitmetes maailma keeltes (sh eesti keeles) on säilinud looduse loomuliku tähenduse selge jälg – nt ladina *natura*, inglise *nature*, vene *npupoda*, saksa *die Natur*.

Modernse ühiskonna teooriad näevad looduse loomuliku tähenduse kao põhjuseid erinevates protsessides, mille juured peituvad ühiskondlikus filosoofias, eeskätt religioonis. Erinevad religioonid põhinevad erinevatel ratsionaliseerimisprotsessidel – seeläbi on ka religioonide mõju erinevate kultuuriruumide looduskäsitlustele väga tugev. Piir jookseb ida ja lääne vahel. Hinduismi nägemuses on elusolendi tõeline olemus ning isikupäratu kõiksuse või energia kujul eksisteeriv maailmavaim üks ja seesama (Joonasson 2003). Hinduism ja budism lähtuvad sellest, et isendeid iseenesest ei eksisteeri, nad on tekkinud vastastikusest sõltuvusest – jumal, loodus ja inimene on üks ja seesama. Ida usundeist üheks erandiks on islam, kus loodus ei ole inimese-jumala suhte vahendajaks, vaid eelkõige jumala and. Teiseks erandiks on konfutsianism, millel võib leida ühiseid jooni lääne protestantismiga. Islam, konfutsianism ja protestantism ratsionaliseerivad süsteemi (sh loodust) läbi jumala isiku; hinduismi ja budismi ning loodususkude puhul pole see võimalik.

Protestantliku ühiskonna alustes toimus mingil hetkel murrang. Seni olid ühiskondlikud protsessid väga suures osas tuginenud jumalikule põhjuslikkusele, näiteks olid kirik ja religioon inimeste elumaailmas omaette argumendid, mis piirasid majandusliku kapitali kasutamise viise, liigset kasuahnust, inimeste igapäevapraktikaid jm. Tärvav industriaalühiskond eemaldas põhjuslikkuse võrrandist jumala – religiooni eluilmast kadumine vähendas ühiskondlike argumentatsioonide

mitmekesisust, ühiskonna ratsionaalsus lihtsustus ning inimene ja loodus jäid nüüd omavahele. Religiooni irratsionaalsuste eemaldamisega võttis inimene põhjuslikkusest välja ka tundmatud elik jumalikud motivatsioonid ning asendas need isiklike, inimkohaste ratsionaalsete seletustega. Nüüd kasutab inimene enda motivatsioonide suhtes kahjulike sündmuste muutmiseks iseendast lähtuvat ratsionaalsust, näiteks ei ole katk enam jumala saadetud karistus, vaid sellel on oma ratsionaalsed põhjused, mõistuspäraselt arutledes ja käitudes on võimalik end taudidest säästa. Inimene püüdis end ka loodusest vabaks murda, ratsionaliseerida looduse toimimist enda motivatsioonidest lähtuvalt. Nii muutus inimene ise kõige mõõduks kui ka ainukeseks moderniseeruva ühiskonna majanduslikust progressist kasusaajaks.

Modernse ühiskonna kriitika ja riskiühiskonna teooria tuginevadki suures osas sellele Max Weberi (2002) poolt kirjeldatud ratsionaalsusekäsitlusele. Weberi seletus modernse Lääne ratsionaalsusest lähtub inimindiviidist, kellel on oma huvid, väärtused ja vajadus tähenduse ning ratsionaalse kaalutluse võimalikkuse järele. Ta kirjeldab nelja käitumisviisi, millest kaks (siinkohal esimest) on väärtuskesksed: *instrumentaalne ratsionaalsus* (suhestab omavahel indiviidi eesmärgid ja annab ratsionaalse hinnangu nende saavutamiseks vajalike vahendite kohta) ja *väärtusratsionaalsus* (ühendab uskumuse absoluutsest väärtusest ja selle rakendamisest eraldiseisvalt eduka rakendamise väljavaadetest), lisaks traditsiooniline ja emotsionaalne käitumine. Inimkäitumine on Weberi arvates ratsionaalne selle määran, kus see kohandub tema tähendussüsteemi ja väärtustega, mittekohanduv käitumine ei ole ratsionaalne. Läänemaailmas võitis domineeriva koha instrumentaalne ratsionaalsus – inimese eesmärkidest ja sihtidest lähtuv ratsionaalsus.

Instrumentaalne ratsionaalsus kui modernsuse alustala on omane eelkõige läänemaailmale (aga ka konfutsionalistlikule kultuuriruumile), hilisematele kõrgelt arenenud industriaalühiskondadele. Selle abil ratsionaliseeriti ühiskonnas loodus kui inimhuvide saavutamise vahend - nii käsitletakse läänemaailmas loodust kui inimvajaduste rahuldamise ressursi, hommikumaades vaadeldakse inimest aga kui looduse eristamatut osa.

Traditsiooniline loodusteadvus või –tunnetus on kaasajal muutunud müüdiks, mida eksploateeritakse sageli ka Eestis, viidates eestlaste kunagisele looduslähedasele elule. Nn loodusrahva identiteedile viidatakse tänapäeval eelkõige romantiseeritud

konnotatsioon, nt oli keskkonnastrateegia esimeses versioonis (Raukas 1997: 20) kirjeldatud eesmärki: “säilitada ja aktiveerida Eesti elanike ajalooliselt väljakujunenud keskkonnateadlikkust.” Sisuliselt on see vastuoluline lause, sest teadlikkuse aktiveerimine toimub läbi ratsionaliseerimise, mis ei vii tagasi looduse loomuliku tähenduse tekkeni, teisalt olid nõ vanad eestlased eelkõige loodus-, mitte keskkonnateadlikud.

2.2 Keskkonnateadvus modernses ühiskonnas

2.2.1 Majanduslik ratsionaalsus juhtiva ideoloogiana

Ei saa väita, et kaasaegse ühiskonna keskkonnaprobleemide põhjuseks on üksnes valitsev instrumentaalne ratsionaalsus, mis on taandanud looduse tähenduse ressursi tasandile, väga oluline on ka ratsionaliseerimisprotsessi sisuline toimimine. Luhmanni (1995) järgi on moderniseerumise käigus seni sotsiaalsel kihistusel põhinenud ühiskond asendunud funktsionaalselt eristatud ühiskonnaga – ühiskond on eristunud omaette funktsioonisüsteemideks (majandus, poliitika, õigus, kunst, religioon, teadus, haridus, perekond, massimeedia, meditsiin), millest igauks toimib autonoomselt.

Funktsioonisüsteemi keskkonnaks on teised funktsioonisüsteemid ja nende väljundid (Luhmann 1995), nii võib majandussüsteemist tulenev keskkonnareostus olla nt keskkonnapoliitika või tervishoiusüsteemi keskkonna elemendiks. Süsteemid ratsionaliseerivad end läbi enese ja oma keskkonna vahel eksisteeriva erisuse, seeläbi oma keskkonnast üha teadlikumaks muutudes ning enda sisemist toimimist ja taastootmist võimaldades. Sisuliselt toimub sotsiaalses süsteemis kommunikatsioon iseenda üle, Luhmanni terminiga *autopoiesis*, mis sulgeb süsteemi üha rohkem iseendasse.

Kuigi erinevates funktsioonisüsteemides toimib erinev ratsionaalsus, on modernse ühiskonna tuumaks kujunenud majandussüsteemi ratsionaalsus. Luhmanni (1995) järgi toimub modernse ühiskonna majanduslikus süsteemis eneseleviitamine läbi kommunikatsioonivahendi, milleks on raha. Selles peitub modernse majandussüsteemi ühtsus, see tähendab, et kõik tegevused on majanduslikult olulised ning et rahale viitavad ainult need tegevused, mis on majanduslikult olulised. Tegevused põhinevad hindadel nagu ka raha enda hind. Majandus on seeläbi suletud eneseleviitamise süsteem, mis ei saagi arvestada keskkonnaprobleemide hinda.

Majandussüsteemi sisemine ratsionaalsus on läbi pideva eneseleviitamise, enda enesekohase defineerimise muutunud sisuliselt irratsionaalsuseks, mis on teised funktsionisüsteemid toonud oma keskkonnaga üha suuremasse opositsiooni. Castoriadis (1997): “Rohkem kui üheski teises ühiskonnas on just modernses ühiskonnas ilmne vajaduste sotsiaalse definitsiooni meelevaldsus, ebaloomulikkus ning ebafunktsionaalsus, sest selle ühiskonna tootlik areng ja jõukus võimaldab minna väljapoole põhivajaduste rahuldamisest, mille tulemusel on põhivajaduste rahuldamine ohverdatud tihti asjatute vajaduste rahuldamisele. Modernne ühiskond võimaldab meil näha ajaloolist vajaduste tootmist, mille ilmsemaks näiteks on tarbimisühiskond. Olematute vajaduste olemasolu kinnitamine ja nende defineerimine toob meid modernse ühiskonna pseudoratsionaalsuseni. Kapitalistlik majandus saab eksisteerida ainult selle määran, mil ta vastab vajadustele, mida ta ise toodab. Modernse ühiskonna ratsionaalsuse pseudoratsionaalsus väljendub eriti selgelt selles, et kõik taandub efektiivsusele – kuid efektiivne kellele, millises mõttes ja mille tegemiseks? Peetakse silmas majanduslikku arengut, aga mille areng see tegelikult on, kellele, millise hinnaga ja millisel eesmärgil.”

Majanduslik ratsionaliseerimisprotsess on sisult lineaarne, ta püüab ratsionaliseerida kõik süsteemivälised tegurid, sh teised funktsionisüsteemid. Nii toimub ka kultuuri ja looduse kaubastamine, nende toomine majandusprotsesside keskmesse, seeläbi ka majandusliku ratsionaalsuse levik ühiskonna teistesse funktsionisüsteemidesse ning teistesse ühiskondadesse. Weberi (1975: 33 Hindessi 1987: 137 kaudu) arvates on instrumentaalne ratsionaliseerumine üha laienev protsess:

“[...] kapitalistliku epohhi ajalooline omapära ja seeläbi ka piirväärtuse teooria – nagu iga majanduslik väärtusteooria – olulisus selle epohhi mõistmisel peitub asjaolus, et [...] majandusteoreetiliste väidete realistlikkust hinnatakse kaasajal üha kõrgemalt. [...] Ja see [mõtteviis] haarab [inimkonda] üha laiemalt ja laiemalt, niikaugele kui horisont meil näha võimaldab.”

Weissi (1987) hinnangul püüdis ka Weber oma ratsionaalsuste käsitluses esile tõsta eelkõige nende protsesside omavahelisi pingeid - konflikt ei olegi mitte niivõrd instrumentaal- ja väärtusratsionaalsuse vahel, vaid pigem selles, et instrumentaalne-materiaalne ratsionaliseerimine tekitab pingeid teatud tegevus- ja tähendusväljade (nt kunst, teadus, religioon, erootika, majandus ja poliitika) erinevate tegevussfäärade vahel. Kuna kapitalistliku majanduse tegevus lähtub majanduslikust ratsionaalsusest –

mille eeltingimuseks on seatud raha olemasolu, siis sõltuvad indiviidi valikud eelkõige tingimustest, mida ta ei saa üksinda, so süsteemiväliselt määratleda.

Nii teeb üksikisik otsuseid, mis peavad kohanduma instrumentaalse ratsionaalsusega ning ühtlasi lahendama väärtus- ja instrumentaalse ratsionaalsuse vahelisi vastuolusid. Luhmanniga mõneti vastanduva koolkonna esindaja Habermas (1986) kirjeldab instrumentaalse ratsionaalsuse poolt tekkinud pingeid läbi süsteemi (kapitalism, ärimaailm, bürokraatia) ja elumaailma (igapäeva praktikad ja suhtlused) protseduuride eristuse. Süsteemis toimib instrumentaalne ratsionaalsus, elumaailmas kommunikatiivne tegevus. Habermas väidab, et elumaailm on üha enam süsteemi poolt mõjutatud. Süsteemi protseduurid on aga elumaailmast kaotanud palju selle praktilisest eetikast ja moraalist, mis toimis isikutevahelises suhtluses traditsioonilises ühiskonnas – indiviidide valikud on üha enam kohandunud süsteemi valikutega.

Nii kohtab keskkonnateemalistes dialoogides üha sagedamini erinevate ratsionaalsuste, eelkõige majanduslik-instrumentaalse ratsionaalsuse ja looduskaitselise väärtusratsionaalsuse vastandumist. Elumaailma on ilmunud väljendid nagu *võiks mõistusele tulla, mõistlikud lahendused* jms, mis viitavad eelkõige majanduslike argumentide ülemuslikkusele looduskaitseliste ees – neis kahes valdkonnas ei ole võimalik opereerida sama ratsionaalsusprintsibi alusel. Kahe ratsionaalsuse vahel eksisteerivat vastuolu lahendatakse üha enam majandussüsteemi dikteeritud valikute kasuks.

Riskiühiskonna käsitluse järgi ei taju modernse ühiskonna inimesed ratsionaalsusprotsesside vahelisi vastuolusid või ei käsita seda enda jaoks probleemina. Indiviidi isiklik rahulolu lähtub reeglina üha kasvavate vajaduste rahuldamisest, ühiskondlikus plaanis usaldatakse lineaarset arenguprotsessi – majanduslik-tehnoloogiline areng = sotsiaalse heaolu areng. Modernse ühiskonna areng on *ära* ratsionaliseerinud eelindustriaalse ühiskonna indiviidi peamised hirmud nagu katk, demonid, üleujutused, loote väärarengud jne. Ratsionaalne kontroll ohtude üle on loonud usalduse modernse süsteemi ja ekspertide vastu – kõigele püütakse leida teaduslik põhjendus, läbi põhjusliku kalkulatsiooni püütakse väärata võimalikud süsteemisisesed väärarengud. Kui süsteemis peakski esinema *juhuslikke* häireid, püütakse ka need allutada ratsionaalsele kontrollile, *hüvedega* kaasneva *halva* neutraliseerimine on süsteemile sisemiselt omane.

Maguire (1996) kirjeldab sellist, modernset probleemilahendust kui nõ oleksündroomi (*could try harder syndrome*): väljendit *oleks võinud* kasutades usume me, et me liikusime enne tõrke tekkimist iseenesest õigel joonel; me usume, et oleksime saanud tõrget vältida, kui oleksime eelnevalt valitud suunda või tegevusse rohkem panustanud või rohkem eelinfot läbi analüüsinud (me oleksime pidanud protsessist vead leidma ja need ratsionaliseerima).

Püüd süsteemiväliseid elik irratsionaalseid tegureid lineaarselt mõtestada on sisuliselt vägivaldne. Instrumentaalse ratsionaalsuse abil püüdis inimene loodust ja kultuuri enda vajadustele vastavaks kujundada, kuid allutas seeläbi ka iseend tehnilisele põhjuslikkusele. Looduse loomuliku tähenduse kujutamine ühiskonna erinevatesse funktsionaalsetesse süsteemidesse muutis selle erinevate ratsionaliseerimisprotsesside objektiks.

2.2.2 Looduse ratsionaliseerimine modernses ühiskonnas

Looduse mõiste tähenduse muutumise üle arutleb ka Ulrich Beck (1995) raamatus *Riskiajastu ökoloogiapoliitika*. Beck tõdeb, et üha raskem on üheselt määratleda seda, mida tänapäeva inimene võib looduse all mõista. Täpsemalt: milline loodus on loodus? Beck toob välja pika loetelu sellest, mida keegi võiks silmas pidada looduse all alates loomaaiaist, vallutatavatest mäetippudest, supermarketite lettidest, jätkates tööstusmaastike, kemikaalireostuseta looduse, loodusteadusliku looduse, maaelu, metsiku looduse, reklaamsiltide, kunstlikult taastatud looduse ja parkidega... Looduse mõiste paljusus tuleneb ilmselt ka selle kommunikaatorite paljususest, eeldada võib, et sama palju on ka erinevaid inimlikke kontseptsioone sellest, mis see loodus ikkagi on.

Eder (1996) põhjendab looduse tähenduse paljususe teket läbi selle, et looduskeskkond lahutatakse seda loovast kontekstist ja muudetakse modernse ühiskonna osaks, loodus muutub ratsionaliseerimisprotsessi objektiks, osaks modernse diskursuse dünaamikast.

Looduse tähenduste muutumist modernses ratsionaliseerimisprotsessis väljendab ka meie sõnakasutus, mis ei suuda peita muutunud tähendusi. Veski (2005) täheldas looduskaitsest kõneleva meedia analüüsimisel, et kaitseobjekte iseloomustatakse sõnadega *väärtuslik* ja *liigirikas*, *puutumata*, *rikkumata*, *haruldane*. Need sõnad

kannavad inimlikku väärtust, sest liigid muutuvad haruldaseks reeglina pärast seda, kui nad inimese tegevuse tulemusena hukkuvad; väärtuslikuks või rikkumatuks, kui esineb juba väärtusetuks muudetud või rikutud loodust. Avalikus looduskaitse argumentatsioonis kasutavad ajakirjanikud kõlavaid ja ilusaid liiginimesid, looduskaugemad ajakirjanikud sageli liikide asemel ka lihtsalt sõnu *linnud* või *taimed*. Levinud on sõnapaar *meie loodus* kui miski meile kuuluv, meie oma; ametlikus pruugis kasutatakse sõna keskkond (otseselt ressursi tähendusele viitav, modernsusele omane) looduse asemel. Sõna *loodus* tähendus on ilmselgelt nihestunud, inimlikustunud.

Modernsele ühiskonnale on igiomane planeerimine, sh looduse planeerimine. Kuidas aga planeerida inimese teadlikkust, et kaitsta loodust inimese eest? Mida raskem on määratleda inimeste loodus- või keskkonnateadvuse aluseid (planeerimine põhineb uuringuil, põhiosa keskkonnateadvuse uuringuist aga toidab varjamatult tehnoloogilise kultuuri lineaarset diskursust), eriti tehnoloogilise kultuuri väliselt, seda raskem on määratleda ka eesmärgid inimeste keskkonnateadvuse või -teadlikkuse muutmiseks. Kuidas ratsionaliseerida loodust? Looduskaitse arengukava loodushariduse ja -teadlikkuse töörühma koosistumistel tunnetati pidevalt seda, et inimeste loodusteadvuse osas on eesmärkide seadmine vägagi vastakas ülesanne. Kas peaks arendama inimeste teadmisi linnu- ja loomaliikidest, õpetama metsas liikudes loodusele mitte kahju tegema või harjutama hoopiski loodusest eemal hoidma? Mil määral tuleb kaitsta looduslikku, mil määral inimlikku (siingi lauses on ratsionaalne vastandus)? Millised eesmärgid peaksid jääma keskkonna-, millised looduskaitsele? Kas neid kaht valdkonda tohib üldse eristada?

Siiski on selge, et looduse loomuliku tähenduse üle domineerib üha enam inimlik looduse kujutus. Loomulikku loodust asendab üha enam inimese toodetud loodus. Jõuludeks tuuakse tuppa plastikust kuusepuu, elukoha ümber rajatakse *korralik* muru või lillepeenar *õigete* liikidega, linnulennult vaadates on metsad sirgelt lõigatud servadega ning tuule käes paljastub nende ruutpesitsusmuster, haruldased loomaliigid on inimeste eest piiratud kaitsealadele. Koduloomade aretus on muutnud nad lähedasemaks masinate kui loomadega. Värsket õhku käime hingamas linnatänavatel. Kas ka hingamist hakatakse kunagi defineerima läbi tarbimise? Millal muutuvad ka prügilad ja happevihmad meie kujutluses osaks loodusest?

Ratsionaliseerides tuleb lähtuda millegi väärtustamisest. Mida tuleks väärtustada looduse puhul? Millise looduse peame sulgema muuseumi, et seda näidata tulevastele (kas kloonitud?) põlvetele? Kindlasti on olemas palju linnalapsi, kes pole oma elus veel kordagi lehma näinud. Kui palju teavad nad aga siis sedagi, keda meie metsades kohata võib? Ilmekas näide on Hollandi teismeliste koolilaste seas läbi viidud uuring (Verboom et al 2004), kus paluti vastata küsimusele, milliste kodumaiste taime- või loomaliikide väljasuremist nad kahetseksid. Laekunud vastused olid üheltpoolt väga homogeensed ja elupraktikate kesksed (varblane, rebane, koer, kass, orav, lehm, roos, päevalill...), kuid hämmastavalt palju pakuti ka liike, mida Hollandis pole kunagi leidunud (nt delfiin, elevant, lõvi). Nähtub, et lapsed väärtustasid inimlikustatud loodust. Looduskaitjad seevastu väärtustavad bioloogilist mitmekesisust. Aga miks?

Nele Veski (2003) küsib just seda looduse sisemist väärtust käsitlevas artiklis. Kas on võimalik väärtustada bioloogilist mitmekesisust mitte-instrumentaalsetest aspektidest lähtuvalt? Kas selleks, et hea oleks loodusel või meil? Kas kaitsta selleks, et loodus ei häviks, või selleks, et seda tulevikus *mõistlikumalt* kasutada? Mis on eluslooduse õigused, mis on eluta looduse õigused? Veski kirjeldatud biotsentrilise väärtustamise käsitlus viib aga sisuliselt taas ratsionaalsuslike vastuolude küsimuseni – inimene püüab loodust enda jaoks ratsionaliseerida, õigustada loomuliku looduse olemasolu, leida sellele mõistuspärasest väärtust. Seeläbi eraldab ta enda loodusest selleks, et kaitsta loodust enda eest.

2.2.3 Keskkonnateadlikkus kui teadlikkus keskkonnast

Szerszynski (1996) arvates on loomulik loodus meie elumaailmast kadunud tehnoloogilise kultuuri tulekuga, nüüd ilmneb loodus meile pigem keskkonna tähenduse all. Ka Beck et al (2003) arvates põhineb modernsuses looduse kontseptsioon eelkõige selle kasutamisel. Loodus on samaaegselt ühiskonna keskmes (ressursina) kui ka piiri peal (ohtudena), ilmnedes kui ühiskonnast väljaspool.

Tooksin selle väite lihtsaks ilmestamiseks õhu näite. Õhk on meie jaoks loomulik asi, me ei taju selle olemasolu ega mõtle sellest kui eraldiseisvast objektist. Õhk on seeläbi meile osaks loomulikust ja teadvustamatust loodusest. Hetkel, kui tajume mingil põhjusel teravat õhupuudust, muutub õhk meie jaoks eluliselt tähtsaks, ta muutub ressursiks. Kui aga tänavaõhk muutub liigse saastatuse tõttu visuaalselt nähtavaks (õhk muutub sisuliselt prügiks), tajume seda kui süsteemi ebameeldivat

kõrvalnähtu ning püüame seda kas tubastesse tingimustesse varjudes või teatud poliitilisi võtteid kasutades oma eluilmast kõrvaldada.

Sama kehtib ka looduse keskkonnaks ümberdefineerimisel – senikaua kuni loodus on majandussüsteemi jaoks ressursina mõtestatav, on see ühiskonna keskmes; kui loodus muutub süsteemi jaoks probleemiks, väljendub see piiritaguse ja probleemseena. Iseloomulik on nähtus, et eesti keeles on ilmselt kõige sagedasemaks keskkonnavalaseks liitsõnaks *keskkonnaprobleem*. Keskkond on probleemne nähtus. Keskkond muutub nähtavaks siis, kui ta hakkab meile probleeme põhjustama, seeläbi muutume ka keskkonnast *teadlikuks*. Modernses ühiskonnas püüame tajutavat probleemi ratsionaliseerida ja sellele (eelkõige tehnoloogilist) lahendust leida. Keskkonnaprobleemide tõrjumiseks, kõrvaldamiseks või leevendamiseks sätestatakse tehnoloogilisi ravimeid või piiranguid. Näiteks suunatakse tehnoloogia kasutamisest tulenevad keskkonnamaksud sama tehnoloogia poolt põhjustatud keskkonnaprobleemide parandamisse, keskkonna taastamisse, seeläbi eelkõige tehnoloogilise ja inimnäolise looduse *taastootmisse*.

Ohtude kõrvaldamisel on peamiseks ressursiks informatsioon – teadlikkus ratsionaalsuse alustest. Ekspertsüsteemid, mis ratsionaliseerivad keskkonnast tulenevaid ohte, põhinevad teadmusel; teadlikkusel põhineb ka indiviidide usaldus ekspertsüsteemide vastu ning oskus ja kohustus ohutuid käitumisjuhendeid järgida. Keskkonnateadlikkus väljendub modernses ühiskonnas seega looduse probleemseuse tajumisel, taju võimaldavatel teadmistel ning usul keskkonnast tulenevate ohtude vääramisse läbi teatud käitumuslike valikute.

2.3 Refleksiivne moderniseerumine ja keskkonnateadvus

2.3.1 Modernse ratsionaalsuse kriis

Ennast läbi iseenda defineerivad süsteemid muutuvad ratsionaliseerimisprotsessis üha keerukamaks, kusjuures keerukuse tõustes suureneb ka enesekohane õigustamine – nii mõtestatakse kaasaegses ühiskonnas ka kapitali üha rohkem läbi kapitali enda. Seeläbi muutub industriaalühiskonna tuumaks olev instrumentaalne ratsionaalsus süsteemi keerukuse tõustes pseudoratsionaalsuseks, väljendudes eelkõige selles, et süsteem ratsionaliseerib eesmärgi, mis oma olemuselt on hoopiski vahendid. Nii on auto muutunud transpordivahendist staatuseksümbooliks, toidulisandeid ja dieete tarvitatakse

nn mõnutoitudest tulenevate tagajärgede likvideerimiseks, liigest steriilsusest tulenevatele allergikutele luuakse veelgi steriilsemaid elukeskkondi jne. Milline roll jääb ratsionaalsusele üha komplekssemaks muutuvast süsteemis, kus ühe protsessi lõpp on sama protsessi algus?

Luhmanni (1995) käsitluses ratsionaliseerivad sotsiaalsed süsteemid end läbi enesekirjelduse, läbi enesekohase kommunikatsiooni elik refleksiooni. Kommunikatsiooni ei saa siinkohal mõista habermaslikult *tegevusena*, sotsiaalne süsteem on eelkõige ise kommunikatsioonisüsteem. Süsteem reguleerib, millises suunas ja kui kaugele saab kommunikatsioon (so ratsionaliseerimine) minna, kui palju keskkonnast tulenevat kompleksust ja müra reflekteerida, ilma et see süsteemile väsitavaks muutuks. Sotsiaalne süsteem piirab kommunikatsiooni, et säilitada ratsionaalsuse võimalikkust, sest süsteem on ratsionaalne ainult niikaua, kuni ta suudab oma kompleksust hõlmata ja seeläbi iseenda keerukust vähendada.

Kommunikatsiooni piiramine süsteemi horisondiga võimaldab industriaalsel ühiskonnal süsteemi kõrvalproduktid, Becki (1992) mõistes *hüvede (goods)* tootmisega kaasnevad *halvad (bads)* ratsionaliseerida süsteemiväliseks, defineerida ohud süsteemi väliskeskkonda. *Halvad* ei kuulu seega süsteemi avaliku dialoogi objektide hulka, nad jäävad väljapoole kommunikatsiooni horisonti, tõstes süsteemi keerukuse kasvades määramatust ka süsteemi väliskeskkonnas. Modernne süsteem viitab enesele sisuliselt lineaarselt – ta opereerib praktiliselt ainult tootmise sisendite (loodusressursid) ja väljunditega (*hüved*) ning eitab keskkonnast tulenevat *müra* (keskkonnareostus).

Luhmanni (Arnoldi 2001) nägemuses vastanduvad ühiskondlikud funktsioonisüsteemid üha rohkem teiste funktsioonisüsteemide poolt toodetud, järjest komplekssemaks ja ettearvamatumaks muutuva keskkonnaga. Kui süsteemi väliskeskkonnast tõusetuv müra suudab kõigutada ühe funktsioonisüsteemi ratsionaalsuse aluseid, sunnivad teised funktsioonisüsteemid teda süsteemi kompleksust taastama. Nii on poliitilises süsteemis tekitatud ökoloogiline resonants vastandatud süsteemi keskkonnast tuleneva kompleksuse elik teiste funktsioonisüsteemide (eelkõige majandussüsteemi) ratsionaalsusega. Seeläbi areneb ka funktsioonisüsteemi kommunikatsioon üha kõrgeneva eneseleviitamise, süsteemi ühtsuse suunas.

Luhmannist lähtudes järgneb süsteemis üks kommunikatiivne tegevus teisele, järgnev kommunikatsioon testib ühtlasi eelneva kommunikatsiooni mõistetavust. Kommunikatsioonide järgnevus ja varieeruvus pakub süsteemis võimaluse refleksiivseks kommunikatsiooniks kommunikatsiooni üle, sellel põhineb süsteemi taastootmine. Refleksiivsuse suurenedes kaotab eneseleviitamine aga süsteemi kompleksust vähendava iseloomu, sest ratsionaliseerimine ei toimu enam nõ linearsel propagandamudeli meetodil – refleksiivsus kumuleerub, eneseleviitamine sageneb, kuni tegelikkus ja kommunikatsioon saavad üheks (*hüve* = keskkonnareostus).

Mida keerukamaks muutub süsteem, seda raskem on tal juba olemasolevasse struktuuri oma keskkonnast tulenevat erisust ratsionaliseerida. Kommunikatsiooni horisont muudab edasise ratsionaliseerimise võimatuks, sest süsteemi ja keskkonna vaheline piir on muutunud nii hapraks, et selle ületamine lõhuks süsteemi piirid, seega ka süsteemi enda. Horisondi murdumisel tuleks süsteemil kõik varasemalt keskkonda suunatud ebasoovitavad väljundid uuesti süsteemi sisestada, need süsteemi jaoks ratsionaliseerida (ratsionaliseerida keskkonnareostus kui igapäevaelu loomulik osa). Seega püüab süsteem säilitada oma sisemisest teljest lähtuvat eneseleviitamist ning hoida refleksioonist tulenevat ratsionaliseerimisprotsessi süsteemi kommunikatsiooni piirides.

Refleksiivsuse tõustes realiseerub üha sagedamini eneseleviitamine enesekonfrontatsioonis - kommunikatsiooni horisont murdub ja süsteem peab ennast oma keskkonnas ratsionaliseerima, kuigi piir süsteemi ja selle keskkonna vahelt on kadunud. Nüüd sisenevad industriaalühiskonna tekitatud ohud avalikku dialoogi, avaneb kriitiline kommunikatsioon kommunikatsiooni üle, süsteemivälise, modernsuse kõrvalproduktide üle.

Süsteemi keskkonna horisondi tagant vabanenud *halbu* ei saa enam vaadelda kui süsteemi vigu, mida saaks sub-poliitikate, ekspertsüsteemide, tehnoloogia arendamise ja bürokraatia abil väliskeskkonda tagasi mängida. Indiviid, kes usaldas modernse ühiskonna poolt ette antud käitumisvalikuid (so valik *hüve* ja *hüve* vahel, millele võis lisanduda soovimatu *halb*), sest need olid ratsionaliseeritud ning teaduslikult põhjendatud, kaotab nüüd usalduse modernse ühiskonna vastu, sest süsteem on legitimeerinud valikute irratsionaalsuse (valikuid on nüüd võimalik teha ainult *halva* ja *halva* vahel).

Nii liigub moderniseerumise teatud etapist alates üha rohkem kindla ja fikseeritud tähendusega eluvaldkondi (so ekspertsüsteemide usaldusel põhinevad valikud) inimlike valikute valdkonda – loomulikust ja kaheldamatust valiku ja vastutuse alla (Beck 1996). Määramatuse õhkkonnas tehtud valikud toovad aga kaasa riskid, mis on moderniseerumise hilisele etapile – riskiühiskonnale – sisemiselt omased.

2.3.2 Riski- ja teadmushiskond

Riskid on tänapäeval modernse ühiskonna lahutamatu koostisosa. Riskidega põhjendatakse teadusrahade jaotust, riskid õigustavad valitsuse kontrolli sotsiaalsete protsesside üle, riskid annavad sisu massimeediale, riskid on põhjuseks muuta tarbimisharjumusi, seeläbi tõukeks ka edasisele kaubastumisele, riskide tõttu laiendatakse militaarset kontrolli, arvukamaks, komplekssemaks ja vastuolulisemaks muutuvad käsud ja keelud, seadustikud.

Riskiühiskonna eneseidentiteet võimendab ja legitimeerib otsustest tulenevaid ohte ja riske sisuliselt paralleelselt. Ühelt poolt käitub ühiskond endiselt vana industriaalühiskonna mustri järgi, teisalt on riskiühiskonna dünaamikast tulenevad debatil ja konfliktid juba tugevalt mõjutatud huviorganisatsioonidest, seadussüsteemist ja poliitikast - refleksiivne modernsus väljendub eelkõige enesele vastandumises (Beck 1996). Konfrontatsiooniline refleksiivsus ongi Becki (1992) jaoks eelkõige riskiühiskonna kommunikatiivne loogika. Becki hinnangul vastandub konfrontatsiooniline refleksiivsus modernse ühiskonna instrumentaalsele ratsionaalsusele. Efektiivsuse maksimeerimise soovist motiveeritud instrumentaalne ratsionaalsus ei võimalda eksistentsi pärast muret tunda, see on riskiühiskonna prioriteet.

Arusaam, et indiviidil tuleb modernses ühiskonnas teha valikuid mitte enam *hüvede* ja *hüvede* vahel (millele võib lisanduda *halb* kõrvalmõju), on asendumas arusaamaga, et valikuid tuleb teha *halbade* ja *halbade* vahel, teadlikke valikuid saabki teha üksnes mõnevõrra erinevate riskide vahel. *Halvad* kaasnevad *hüvedega*, mida toodetakse selleks, et teha kahjutuks teisi *halb*. Riskiühiskonnas ei kaasne *halvad* *hüvedega*, vaid nad lisanduvad *hüvedele* kumuleeruvalt, ilma et neid kunagi täielikult heastada suudetaks. See on viinud modernse ühiskonna kriisini, mida Beck (1992) käsitleb üleminekuperioodina industriaalühiskonna ja millegi muu vahel. Kahe ühiskonna

vahelisele võimuvaakumile viitab ta kui riskiühiskonnale, refleksiivsele (konfrontatsioonilisele) modernsusele, modernse ühiskonna moderniseerumisele.

Mingile tasandile jõudes hakkab moderniseerumine muutma ühiskonna põhiprintsiipe. Esimeses modernsuses tajutakse sotsiaalse muutuse toimumist stabiilse süsteemi siseselt. Refleksiivne moderniseerumine aga lähtub sellest, et ka süsteemi piirid muutuvad (Beck et al 2003). Riskiühiskond saabub siis, kui modernsusest tekkinud riske enam ei eitata, vaid neid teadvustatakse süsteemi osana ja püütakse allutada ratsionaalsele kontrollile. Senikaua, kuni riske väljendatakse ohtudena, on tegemist lihtsa moderniseerumisega. Riskid on aga legitimeeritud ohud – me teame, et tegevus võib meile kaasa tuua negatiivse tagajärje, kuid kui kõik on riskantne, siis kuidas käituda? Tekstinäide (Vissak 2003):

“[ajakirjanduses] Ei räägita ka asjadest, mille kohta tahaks alatasa midagi küsida. Näiteks seda, kui palju meie Eestimaa puidust veetakse välja ja kui palju tuuakse mujalt puitu ehitusmaterjalina sisse? Kui mürgine, lapseohtlik või ohutu on meie kodude sisemus – värvid, plaadid, katted, vaibad; iga reklaamikampaania käigus poole paremini kleepima hakanud tapeediliimid või muud viimistlusmaterjalid? Või kui kirjeldamatult ohtlik ning mürgine oli üleeilse päeva kodukeemia, kui eilne toode oli 60% parem ning tänane toode on veel omakorda 70% parem?”

Riskiühiskonna teoreetikud Beck, Giddens & Lash (1997) leiavad, et mida olulisemaks muutuvad riskid modernsele industriaalühiskonnale, seda suurem on selle püüe muutuda ja riske ratsionaliseerida. Modernses ühiskonnas võtab tuleviku planeerimine (korralik põhjendamine ja refleksioon, väidete esitamine ja osalus) palju aega. Riskid aga lühendavad seda tulevikku, ajendades vajadust käituda kohe, vahetult, see kiirendab omakorda otsustusprotsesse. Nii valitsevad riskid ja katastroofihirm avalikkuse üle juba enne neid põhjustada võivate otsuste sündi. Nt kui ohutud on uued turule tulevad rasestumisvastased vahendid? Kui ohtlikud on Eestisse toodavad geneetiliselt muundatud kultuurid meie ökosüsteemile?

Ekspertsüsteemidest, seadusandlusest ja moraalsest paanikast tulenevad *riskipaljastused* ei säilita enam usaldust riske tootnud süsteemi vastu, tehniline parandamine ei aita enam vähendada riskiühiskonna ambivalenttsust. Riskid ei ole enam kõrvalefekt, nad on süsteemi keskne sisu. Beck (1992) on sõnastanud riskide süsteemikeskse olemuse paradoksidenä: paradoks üks – risk suureneb, kui seda avalikult ei väljendata; paradoks kaks – kui riski avalikult väljendada, muudab see

enda taastootmise tingimusi. Riskid toodavad keskkonda, kus ärevus muudetakse süüdistuseks ja ohud turundusvõimalusteks. See protsess toimub läbi kumuleeruva teadmuse tootmise ja informatsiooni leviku.

Riskiühiskond on seeläbi tead(m)us-, meedia- ja infoühiskond. Riskide vahendamine läbi meedia on ühelt poolt suurendanud meie haavatavust, teisalt on see kaasa toonud kõrgeenenud riskitunnetuse, mis omakorda põhjustab tehnoloogilise kultuuri levikut turvamise ja reguleerituse suurendamise abil.

Riskidest tõusvas ärevuses ei ole indiviidil enam võimalik süüdlast leida – riskid ei pärine otseselt kusagilt, nad ilmuvad otsekui vastutava osapooleta. Nad ilmuvad loomuliku osana meie kultuuri, nii nagu oli loodus traditsioonilises ühiskonnas. Näitena tooksin Karen Wellsi (2002) uuringu, milles ta käsitles koolilaste loodustaju tehnoloogilise kultuuri tingimustes. Linnalastel paluti pildistada või joonistada loodust – selle tulemusena valminud fotod illustreerisid eelkõige kultuurist väljakistud loodust (nt ilma inimeste ja tehisobjektideta *ilusat loodust*). Looduse kultuurivälist tähendust võib pidada eelkõige modernsele ühiskonnale omaseks. Kui aga õpilastel paluti looduse teemal kõneleda, selgus, et lapsed nägid linnalooduses nii reostatut-ohustatut (nt jõgi kui liiga reostunud elupaik lindudele), kui ka inimese ohustajat (surnud linnud jões on haiguste levitajad, porgand tekitab allergiat jne). Loodus on toodud tagasi elumaailma, so legitimeeritud süsteemis kui riski objekt. Inimesed on harjunud loomulikuna võtma nii linnast läbi voolavat jõge kui ka seda, et pärast vettekukkumist tuleb end kodus puhtaks pesta, et vähendada *loomulikust* keskkonnast tulenevat riski.

Üksikult võttes võib indiviid riske ratsionaalselt seletada, neid oodata ja püüda ennetavalt käituda. Kumuleerudes ja komplekselt kaotavad riskid aga mõistuspärasuse, muutudes abstraktse fenomenina meie igapäevaelu apokalüptiliseks kultuuriks. Riskid eksisteerivad indiviidi jaoks suurema osa ajast küll virtuaalselt, kuid aktualiseerudes jätavad nad indiviidile ainult kolm võimalikku reaktsiooni: eitamise, apaatia või teisenemise-muutumise (Van Loon 2002).

2.3.3 Keskkonnaprobleemide refleksioon

2.3.3.1 Tehnoloogilised lahendused

Modernse ühiskonna tehnoloogiliste ja organisatsiooniliste uuenduste taga on enamasti motiiv aega ja ressursse kokku hoida, so instrumentaalne ratsionaalsus.

Otsustajate kohustus kiirustada (majanduslik konkurents) ei võimalda põhjalikku refleksiooni ja ülevaatamist, mis töötab omakorda kaasa ebakindluse levikule, varjatud sõltuvustele ja seeläbi ka riskidele. Võimalike ohtude ootus muutub ratsionaalseks kalkulatsiooniks – ohud muudetakse riskideks, mis võimaldab neid otsustusprotsessis arvestada. Niimoodi on muutunud riskid tehnoloogilise kultuuri osaks, milles vastumeelsus riskide vastu moodustab valdava moraalse juhise.

Van Loon (2002) kirjeldab tehnoloogilist kultuuri kui elu- ja tähistusviise, mis lihtsalt ei kasuta tehnoloogiaid, vaid on ka tehnoloogiate poolt toodetud. Tehnoloogilised uuendused on tihti sotsiaalselt, majanduslikult, poliitiliselt või kultuuriliselt tajutud vajaduste rahuldamise tulemuseks (nt ei ole inimestel otsest vajadust baktereid viimseni hävitava puhastusvahendi järele). Tehnoloogiaid ei saa mõista kui midagi, mis on loodud inimlike vajaduste rahuldamiseks, sest paljudel tehnoloogiatel on kavatsetud otstarbele lisanduvaid ja ettenägematuid tagajärgi.

Kuigi tehnoloogiline kultuur on kahtlemata raamistatud läänemaailma huvidest ja mõeldud mitmel moel neid teenima, ei ole selle tagajärjed üksnes läänemaailmaga piiritletud. Läänemaailm ei piirdu majandusliku kasvu edendamisel üksnes rahvuslike ressursside kasutamisega, samuti ei piirne modernse ühiskonna *halbade* matmine ainult nende tekkekohta. Loodusressursse üksnes majandussüsteemi sisendina nägev tehnoloogiline kultuur toob vähkkasvajana levides kaasa globaalse ökoloogilise allakäigu, mida maskeerib säästva arengu retoorika.

Säästva arengu kriitikud näevad selles terminis üksnes atraktiivset *sloganit*, mis kannab endas suurt lootust. Marcuse (1998) sõnul ei vii säästev areng meid eriti kaugele senikaua, kuni selle eesmärgiks on jõukuse ja võimu ümberjagamine ning ängistuse vähendamine. Globaalses mõttes on jätkusuutlikkus omaette eesmärgina eelkõige nende huvides, kel on juba kõik, mida nad soovivad.

Rikaste riikide jätkusuutlikkus toimub praegu suures osas vaeste riikide arvelt – nt globaalne reostus, mille põhjustajaks on arenenud riigid, kuid mis mõjutavad ka vaeseid piirkondi, kus puuduvad ressursid selle vastu võitlemiseks. Heaks halvaks näiteks on hiljuti India ookeanis toimunud maavärin ja sellele järgnenud tsunami (26. detsember 2004), mille tulemusel jõudsid Somaalia rannikule Itaalia ja Šveitsi kompaniide poolt illegaalselt merre uputatud ning maavärina käigus purunenud konteineritest vabanenud tuumajäätmed (Tsunami tõi... 2005). Vaeste riikide

tragöödiaks ei ole sageli mitte nende vaesus, vaid teiste riikide rikkus (kui saab üldse kõneleda kapitalide kogunemisest riiki), globaalne riskiühiskond ei jaga vaeste riikide ressurssidest rikastunud riikidelt tagasi rikkust, vaid riske.

Paraku on ka sotsiaalteadused, mis võiksid avada keskkonna ja ühiskonna vahelise dialoogi, suures osas sulgunud tehnoloogilise kultuuri raamidesse, olles säästva arengu võtmes keskendunud eelkõige inimeste kohandamisele tehnoloogilise kultuuriga.

2.3.3.2 Keskkonnast tulenevate ohtude kaubastamine

Tehnoloogilisele kultuurile on iseloomulik mitte üksnes loodusressursside toomine majandusprotsesside sisendiks, vaid ka roheliste kommunikatsioonisõnumite toomine kaubastamisprotsessi. Van Looni (2002) sõnul on säästva arengu retoorikaga põimitud majanduse roheline transformatsioon muutunud tulusaks poliitiliseks ja äriliseks maailma allakäigu juhtimise strateegiaks. Selline keskkondlikkus ei õnesta kapitalismi loogikat, turgude toimimist, võimusuhteid ega valitsussüsteeme – seda enam ei ohusta see vajadustega manipuleerimise süsteemi, millel püsib tarbijakultuur.

Van Loon käsitleb jäätmeid tehnoloogilise kultuuri poolt kaubastatud loodusressursside kõige ilmekama näitena. Peaaegu kõik ökoloogilised riskid suhestuvad ühel või teisel moel jäätmete või mõne muu spetsiifilisema reostusega. Van Loon (2002: 108) kasutab siinkohal vägagi pretensioonikat väidet, öeldes, et riskiühiskond on eelkõige jäätmeühiskond (*world risk society is above world waste society*). Jäätmed on iseenesest ju risk, mida püütakse elumaailmast kõigiti eemaldada, olgu see siis heitvete kanalisatsiooni suunamine või prügilate elukohtadest võimalikult kaugemale ehitamine. Just jäätmetest tulenev risk kui meie asjademaailma lahutamatu kaaslane, peaks meelde tuletama, et riskid ei ole lihtsalt moderniseerumise soovimatu kõrvaltoime, vaid hoopiski moderniseerumisele sisemiselt omane nähtus.

Tehnoloogiline kultuur saab küll vähendada jäätmeteket (või muud keskkonnareostust), aga ei suuda seda kunagi ühiskonnast täielikult eemaldada. Seda ironilisem on, et tehnoloogiline kultuur püüab ka süsteemi nõ kõrvalproduktid kaubastamise läbi meie elumaailma tagasi tuua – meile luuakse teenused jäätmete eraldikogumiseks, me valime oma jäätmetest vabanemiseks sobiliku brändiga jäätmekäitleja, me viime inimeste jäätmekäitumise mõjutamiseks ellu

reklaamikampaaniaid jne. Jäätmekäitlus toimib majandusharuna, jäätmeid ostetakse ja müüakse.

Riskiühiskond viib industriaalühiskonda edasi korratuse suunas, kasvatades vajadust instrumentaalse ratsionaalsuse vastu suunatud globaalse poliitika leiutamise järele – selleks, et vältida täiemahulist ja katastroofilist apokalüpsist, tuleb tehnoloogiale leida teine lähenemine. Siinkohal püüan vaadelda ökotoopiate võimalikkust tehnoloogilise kultuuri vastumürgina.

2.3.3.3 Ökotoopiad

Ökokatastroofile ka teaduskirjanduses pakutavad lahendused põhinevad enamasti tehnoloogilise kultuuri elementidel, kõige sagedamini tehnilises progressis. Nii näevad ka eesti keeles ilmunud raamatu *Looduskapitalism* autorid (Hawken, Lovins ja Lovins 2003) ökoloogiliselt tasakaalus ühiskonna alustalasid eelkõige suuremas tootlikkuses ja universaalsetes tehnoloogilistes lahendustes, mis ainult ei aitaks keskkonnaressursse kokku hoida, vaid ka juurde toota.

Teise levinud võimalusena nähakse ka looduskapitalil põhinevat majandust – majandust, kus loodusressurssidele on antud nende õiglane hind. Nii pakub Berger (1992), et üks võimalik viis saavutada majanduses vajalikku institutsionaalset muutust on monetariseerida ökoloogia, st ökologiseerida majandus läbi ökoloogia ökonomiseerimise, sest senikaua, kuni loodus on tasuta kaup, peab ka ratsionaalne otsusetegemine seda paraku niimoodi käsitlema. Sarnast vaadet esindab Eestis ka end naturaaldemokraadiks nimetav Marek Strandberg, kes peab lisaks rahaarvestusele oluliseks ka keskkonnaarvestuse sisseseadmist ning majanduse raamistamist keskkonнаруumi võimalustega (Strandberg 2004). Paraku jääks ka looduskapitalismi tingimustes majandussüsteemide kommunikatsioonivahendile rahaline vääring.

Riskiühiskonna ristiisa Beck (Ibrus 2005) ise näeb globaalsest kapitalist tõusvate ohtude kõrvaldamiseks parima lahendusena riikidevahelist koostööd, põhjendades oma lahendust sellega, et rahvusriik ei suuda üksi luua reeglistikku globaalse kapitaliga *suhtlemiseks* (*sic!* kapital on Luhmanni järgi modernse ühiskonna majandussüsteemi kommunikatsioonivahend).

Modernse ühiskonna alustalasid kõigutavatesse ökotoopiatesse suhtutakse aga skeptiliselt, ökotoopiate võimalusi lahanud De Geus (2002) pakub näiteks, et ökotoopiaid ei tuleks võtta otseste lahendustena, kuna nende rakendumist praktikas ja

nendega kaasnevaid organisatoorseid ja juhtimislikke probleeme ei osata veel ette näha. De Geusi arvates tuleks ökotopiates sisalduvat inspiratsiooni siiski modernse ühiskonna süsteemis poliitilistes otsustes nõ kompassidena ära kasutada, mis peaks viima ökoloogia ja majanduse vahelised pinged *win-win*-situatsioonideni.

Samas näitab De Geus Hollandi riikliku keskkonnapoliitika ümber toimuva rahvusliku debati kirjeldamise läbi, et keskkonnateemalistel ettepanekutel (ökotoopiast kõnelemata) ei õnnestu selles dialoogis isegi kompassi rolli mängida. Keskkonnapoliitilise debati retoorika nimetas majandusliku arengu esmaprioriteediks, väites, et vastuolu majandusliku arenguga ei suudaks tagada lahendusi ka keskkonnale – praktiliselt soovitakse saavutada tarbimise suurendamist üheaegselt looduse reostamise vähendamisega. Debati tähelepanu suunati pehmetele küsimustele, millega ei saanud kaasneda raskeid valikuid ega dilemmasid (nt keskkonnateadlikkuse tõstmine, turu efektiivsuse tõus, tehnoloogia areng), raskeid küsimusi ei arutatud (nt tööstuse ja kaubanduse konflikt kasvavate keskkonnanõuetega). Väga majandus- ja tehnoloogiaekspertide kesksesse debatti jäeti praktiliselt kaasamata tavakodanikud, mis näitas selgelt, et Hollandi valitsus nägi keskkonnaprobleeme eelkõige tehnoloogilise probleemina.

Kuigi De Geus arvab, et ökotopiaid tuleks ühiskondliku konsensuseni jõudmiseks reflekteerida avalikel debattidel, mis aitaks tõsta modernse keskkonnakriisi otsustustasandile, näitas ta tegelikult iseenda näite varal, et keskkonnaalast habermaslikult kommunikatiivset tegevust ei õnnestu praktikas elustada isegi arenenud lääneriigis, seetõttu ristas De Geus modernse ühiskonna ratsionaalsusega vastanduvate ökotopiate olematud debatid irooniliselt Odeüsseuse metafooriks: otsustusprotsessis osalejad on lasknud end masti külge kinni siduda, et seeläbi ohutult ökotopia magusaid sireene kuulata. Sisuliselt kirjeldab De Geusi sõnastatud metafoor Luhmanni kontseptsiooni sotsiaalsetest süsteemidest – süsteem seob kommunikatsiooni masti külge, et piirata *keskkonnasireenide* laulu tungimist süsteemi ratsionaliseerimishorisoni piiridesse.

Ka riskiühiskonna ökoloogilise teadvuse uurija Christopher (1999) ei näe ratsionaalsuse kriisist pääseteed, sest ei usu, et ökoloogiline kultuur suudaks välja vahetada modernset individualismikultuuri. Samas ei usu ta ka võimalust, et modernsusele ajalooliselt omased ratsionaliseerimisvormid jääksid meid igavesti valitsema. Paraku ei ole aga seni suudetud ratsionaalsuskriisi ravimit leiutada.

2.3.4 Indiviidi riskiteadvuse kujunemine

2.3.4.1 Individualiseerumine

Läbi erinevate meediumide jõuab indiviidini riskide kompleksne maailm, oma riskisõnum on edastada teadlastel, huvigruppidel, poliitikutel, ärimaailmal. Tihti on riskide kohta pakutav informatsioon vastuoluline, ühe riski vältimine põhjustaks teise riski teket, tavainimesel on üha raskem riskide tuumani jõuda, neid mõista. Kuidas püsida tööturul konkurentsivõimeline, kuidas hoida oma tervist, kuidas käituda, et ka lapselastele jääks elamisväärne elukeskkond? Van Looni (2002) arvates ületab riskide komplekssus tehnoloogia pidevast arengust hoolimata planeerimises ja kontrollis kasutatavate mudelite väljendusvõime. Mida komplekssemad on riskimudelid ja andmebaasid, seda suurem on ennustatava mõju püsimatus, muutlikkus ja korratus.

Weberi arvates (Weiss 1987) suurendab sotsiaalne diferentseerumine ja ratsionaliseerumise areng süsteemi irratsionaalsust – mistõttu indiviidid suudavad progressi ratsionaalseid aluseid üha vähem mõista. Kuigi ratsionaliseerumise areng suurendab indiviidide kommunikatiivseid võimeid, jäävad need võimed siiski puhtalt tehniliseks. Kui indiviididel puudub ratsionaalsusega emotsionaalne suhe, väheneb ka nende võime diferentseeritud mõistmiseni jõuda, oskus arutleda erinevate valikute üle.

Modernsuse areng eeldab indiviidilt kõrget refleksiivsust – pidevat dialoogi, info kogumist, reageerimisvalmidust, kompromisse. Becki (1992, 2002) hinnangul on modernne ühiskond demokratiseerinud indiviidide individuaalse vastutuse – indiviidil on *kohustus* elada *oma* elu, ta ei saa enam usaldada traditsiooniliste biograafiate järgimist-toimimist, vaid ta peab usaldama enda valikuid isiklikus riskibiograafias. Mida õppida, kuidas end täiendada, kas ja millal saada lapsed, kuidas tagada kindlustatud vanaduspäevad – valede valikute ja ebaõnnestumiste korral jääb tal üle süüdistada vaid iseend. Modernne ühiskond on jõudnud situatsiooni, kus ühiskond surub indiviidi läbi enesevastanduse elik refleksiooni üha rohkem individualiseeritud otsuste ja valikute juurde.

Seega pole riskiühiskonna individualiseerumisprotsess indiviidi vaba valik - individualiseerumine tähendab tema isolatsioonitunde suurenemist ja ühiskonnast võõrandumist. Inimolevus nõ kistakse lahti (*disembedding*) tema sotsiokultuurilisest

keskkonnast ja traditsioonidest ning istutatakse tagasi (*reembedding*) juba tehnoloogia poolt korraldatud ja väljendatud maailma, teadusmaailma, mis kuulub ekspertsüsteemidele ja neid vahendavatele tehnoloogiatele (Beck 1992). Traditsiooniliste väärtuste kadumisel kaovad ka indiviidi eelratsionaalsed pidepunktid, riskiühiskonna skisofreenilisusega kohanemiseks tuleb tal need ise konstrueerida, luua isiklik nägemus oma identiteedist ja ratsionaalsusest, et oma valikuid õigustada.

Becki (2002) hinnangul ei ohusta individualiseerumine kõrgelt diferentseeritud ühiskondade integratsiooni, vaid muudab selle õigupoolest üldse võimalikuks. Arenenud modernsuses ei põhine sotsiaalsed suhted enam kindlalt kehtestatud traditsioonidel, vaid pigem vastastikuse individualiseerumise paradoksaalsel kollektiivsusel. Indiviidide individualiseerumisel tekkivad meie-orientatsioonid loovad ühiskonda uue kollektiivsuse vormi, milleks on altruistlik individualism – hilismodernses ühiskonnas ühendavad inimesi eelkõige sarnased ratsionaliseerimisviisid.

Tulloch & Luptoni (2002) uuring Suur-Britannias näitas, et kõrgtehnoloogia spetsialistid olid (erinevalt tavakodanikest) vägagi teadlikud riskiühiskonna üha suurenevast mõjust enda elumaailmale; samas nägid nad tehnoloogia arengus endiselt ühiskonna probleemide lahendit. Küsitlute arutluskäigud keerlesid ettearvamatuste, tõenäosuste, katastroofide, globaliseerumise ning kapitalistliku maailma pahupoole ümber – ekspertidena olid nad riskide sisemisest struktuurist kõrgelt teadlikud. Tehnoloogilise kultuuri musteresindajatena olid nad siiski kindlad enda võimes riske ratsionaalselt kontrollida, tundes kaasa *teistele*, kel pole võimalusi või oskusi modernsusega kaasa areneda ja ise selle riske juhtida.

Tehnoloogiaekspertid viitasid küll oluliselt laiemale riskialaste infoallikate valikule kui nõ tavakodanikest mitteekspertid, kuid väljendasid nad nende suhtes ka suuremat skeptilisust. See näitab, et kuigi valikute kasvades kriitilisus informatsiooni suhtes tõuseb, võib indiviidil säilida usk ratsionaalsete valikute võimalikkusesse – selleks tuleb aga kahtluset järgida tehnoloogilise kultuuri üha kiiremini arenevaid tähiseid, kaitsta oma ratsionaliseerimisstruktuure modernsete ravimitega.

Indiviidi identiteete elik riskivastaseid strateegiaid motiveerib eelkõige ärevus. Kui aga risk kaasneb indiviidi iga valikuga, kaotab ta oma mõju tunnetusele, põhjustades

indiviidis eelkõige apaatiat (Van Loon 2002). Ärevuse ja apaatia kultuur diferentseerib ühiskonna võitjateks ja kaotajateks – ühed, kes suudavad modernsuse arenguga kaasa joosta, teha *õigeid* valikuid ja vältida *halbu* (nt kirjeldatud uuringu tehnoloogiaekspertid) ja teised, kes langevad apaatiasse ega püüagi riske vältida. Kolmandad teevad oma valikud ratsionaalsuse põhjal, mida Van Loon (2002) nimetab apokalüptiliseks tunnetuseks.

Keskkondliku mõtte arengus on individualiseerumine oluliseks küsimuseks. Riskide ratsionaliseerimiseks tuleks nende üle avalikult arutleda, on see aga enam üldse võimalik? Kas individid saab teha vabal tahtel põhinevaid keskkondlikke valikuid, kui ta on tehnoloogilise kultuuri poolt juba nii oluliselt mõjutatud? Kas ta oskab hinnata, millised protsessid toimuvad näiteks läbi lülitile vajutamise ja kas tal jätkuks ka teadmisi laskumaks skisofreenilisse arutluse sellega kaasnevate modernse ühiskonna *halbade* üle – õhusaaste elektrijaamadest, määratu veekasutus, sh reostatud kaevandusvesi, põlevkivituhk, kasvuhoonegaasid jpm (loe lähemalt Lahtvee 2003)?

Millest tuleks indiviidil loobuda ja mis ta loobumisest vastu saab? Paraku ei ole indiviidil võimalik lõpliku tõeni jõuda. Szerszynski (1996) nägemuses on meie kaasaegsetest moraalsetest traditsioonidest lähtuv ökoloogiline mõte juba nii suurel määral modernse ühiskonna poolt mõjutatud, et me ei suuda enam sellelt rongilt maha hüpata. Indiviidil on lihtsam vältida süsteemi ratsionaalsust ohustavaid valikuid ja lähtuda enda situatsioonilisest heaolust. Becki (2002) hinnangul pakub traditsiooniliste väärtuste taandumine indiviididele võimaluse põgeneda ahnusse *suurema, rohkema* ja *parema* järele, seda ajastul, kus elamine ületab oma võimalused nii ökoloogiliselt kui majanduslikult.

2.3.4.2 Keskkonnateadlikkus ja ökoloogiline teadlikkus

Viimastel aastatel on üha sagedamini hakatud eristama sarnaseid mõisteid nagu keskkondlikkus ja ökoloogia, keskkonnateadlikkus ja ökoloogiline teadlikkus. Nii viitab Castells (2001) keskkondlikkuse terminiga kõikidele kollektiivse käitumise vormidele, mis oma diskursuses või praktikas püüavad parandada inimtegevuse ja selle loomuliku keskkonna vahelisi kahjulikke suhteid, oponeerudes niimoodi valdava struktuurse ja institutsionaalse loogikaga. Ökoloogiat näeb Castells kui uskumuste, teooriate ja projektide kogumit, mis käsitlevad inimkonda osana laiemast ökosüsteemist ja soovivad säilitada süsteemi tasakaalu dünaamilises evolutsioonilises

perspektiivis. Keskkondlikkus on Castelli jaoks ökoloogia praktikas ja ökoloogia on keskkondlikkus teoorias.

Inimteadvuse perspektiivis on neil terminitel paljude teoreetikute jaoks aga suurem erisus, mis lähtub usust keskkonnaprobleemide põhjuslikkusesse. Michael Christopher (1999) kirjeldab keskkonnateadlikkust kui muret instrumentaalselt õigustatud keskkonnaprobleemide pärast, selline keskkonnateadvus taandab keskkonnaprobleemid eelkõige tehnilistele probleemidele nagu jäätmete sorteerimine või elektrisääst, ilma et püüaks nende probleemide algpõhjuseid mõtestada. Kõrget keskkonnateadlikkust peab Christopher iseloomulikuks eelkõige arenenud maade turvatud keskklassile. Sellise teadvuse teket põhjendatakse igasuguste sotsiaalpsühholoogiliste mudelite kõrval üldjoontes keskkonnaalaste teadmiste ja kogemuste kasvuga. Paraku nähtub mitmeist uuringuist, et keskkonnamure on tihti madalaim seal, kus kahju on suurim.

Seevastu ökoloogiline teadlikkus kaasab Christopheri nägemuses koos keskkonnamurega ka väite, et modernne mõte, sh traditsiooniline keskkondlikkus põhineb vääratel olemuslikel ja teadmuslikel eeldustel, mis takistavad keskkonnaprobleeme õigesti mõistmast ning neile reageerimast. Ökoloogilise teadlikkuse põhisisuks võib pidada uskumust, et keskkonnaprobleemid ei ole tekkinud väikeste eksikalkulatsioonide tulemusel meie ratsionaalsuses, mida saab parandada tehnoloogiate ja poliitikatega. Ökoloogilise teadlikkuse vaates on keskkonnaprobleemid modernse ratsionaalsuse loogiline ja vältimatu tagajärg ning ilma uue ratsionaalsuseta juhitud sotsiaalsete ja kultuuriliste institutsioonideta suundume me pääsmatult globaalse katastroofi poole. Christopheri nägemuses tipneb ökoloogilise maailmavaate kujunemine otsingus ökoloogilise ratsionaalsuse järele.

Ka Becki (1995) nägemus ökoloogilisest teadlikkusest eeldab kompleksset teadlikkust modernse ühiskonna alustaladest. Beck nimetab ökoloogilise teadlikkuse tõusu ökoloogiliseks valgustatuseks, väites, et sellise teadlikkuse esindajais ei põhjusta keskkonnamure mitte keskkonnaprobleemide tajumine, vaid looduse kindla kultuurilise disaini purunemine. Modernset elumaailma esindav disain annab häiret nende ühiskondlikus kultuurilises närvis - looduse häving ei ole indiviidile enam modernse ühiskonna müra, vaid süsteemi sotsiaalne ja psühholoogiline sisend, kultuuriteema.

2.3.4.3 Ökoloogilise teadlikkuse kujunemine

Varem eelkõige koosluste uurimisega tegelenud teadusharu tähistanud sõna *ökoloogia* jõudis eestlaste kõnekeelde kogemata just ühiskondliku transformatsiooni ja puhkenud avaliku dialoogi perioodil. Fosforiidisõja ajal moesõnana kasutusel olnuna tähistas see eelkõige looduse kompleksust (et inimene ei ole looduse kroon jms), kuid hõlmas sinna juurde ka tehnoloogilise kultuuri elemendid. Andres Koppel (1988: 138) kirjeldas ökoloogiat järgnevalt: “Ökoloogia [on] väga omapärane ühiskondliku liikumise vorm, kus omavahel põimuvad näiliselt üsna erinevad eluvaldkonnad, eeskätt majandustegevus, loodus- ja keskkonnakaitse, sanitaarhügieen, aga ka kunst ning eetika”. Koppeli vaates toetub ökoloogia eelkõige erinevate valdkondade vastastikuste suhete alase informatsiooni analüüsimisele.

Ökoloogiline diskursus püüab loodust läbi kompleksse analüüsi taas avaliku dialoogi keskmesse tuua, üritades modernse ühiskonna ideoloogilisi tegelasi (riik, ettevõtlus, inivid) avalikus ruumis ümber struktureerida. Põhimõtteliselt saab seda muutust kirjeldada kui avaliku sfääri teist struktuurilist transformatsiooni. Kui esimene transformatsioon (Habermas 2001) toimus avaliku ruumi vähenemise läbi (diskursiivse argumentatsiooni vähenemise ja kontrolli suurenemise tõttu), siis teine transformatsioon (Eder 1996) lähtub avaliku dialoogi kasvust – suureneb ideoloogiliste käitujate oskus meediat kasutada ja seeläbi ka diskursust kontrollida. Omavahel põimuvad üha enam teadus, keskkonnakaitsjate sõnumid, ettevõtete kommunikatsioon, haridus... (seda küll ratsionaliseerimisprotsesse oluliselt mõjutamata).

Seega on erinevate tegevusvaldkondade põimumine, teadus ja tehnoloogia ökoloogiasse sisse kirjutatud - ökoloogiline mõtteviis püüab erinevaid ühiskondlikke protsesse ja teadust käsitleda võimalikult komplekselt. Kompleksed käsitlused on samas refleksiivse kommunikatsiooni, konfrontatsiooni aluseks. See tähendab seda, et ökoloogilise mõtte teke on moderniseeruvasse modernsusesse kui üha komplekssemaks muutuvasse protsessi nõ sisse kirjutatud ja see ei olegi nii kitsalt keskkonnateadlikkuse põhine, nagu on siiani arvatud.

Ideoloogiliste käitujate ja *teadlikkuse* fragmenteerumine toob kaasa ka usalduse hajumise. Valik erinevate sõnumite vahel muutub üha keerulisemaks. Eder (1996) väidab, et keskkonnaliikumiste monopol ökoloogilise diskursuse tootmises lõpeb refleksiivse modernsuse tekkega, saabub nõ järelkeskkondlik ajastu, kus ökoloogiline

diskursus on normaliseeritud ja kuulub kõigile. Keskkonnaalane kommunikatsioon on muutunud turuks, kus igaühel on võimalus toota rohelisi imidžeid ja kus keskkonnaliikumised peavad oma sõnumitega konkureerima teistega võrdseil alustel. Roheline identiteet muutub üldiseks sümboliks, kus informatsioon ja teadlikkus ei suuda enam indiviide mõjutada. Teatud teadlikkuse baasist alates peab igaüks oma valikud roheliste sõnumite ja moraalivalikute seas tegema individuaalselt.

1976. ja 1990. aastal Washingtoni elanike seas läbi viidud küsitluste (Dunlap et al 2000) võrdlusandmed näitavad, et viieteistkümne aastaga oli mõnevõrra vähenenud inimeste usk ökoloogiliste piiride olemasolusse, sellesse, et maailma võib oodata ülerahvastumine ja ressursinappus¹. See väljendab teiste tulemuste valguses ilmselt üldist skepsist teaduslike väidete suhtes, mis on kuulutanud loodusressursside lõppemist üheks või teiseks tärminiks. Kuigi vahepealse perioodiga on suurenenud usk sellesse, et inimtegevus mõjub loodusele hävituslikult², ei ole praktiliselt vähenenud nende inimeste arv, kes on veendunud inimese õiguses loodust inimvajaduste järgi kohandada³. See võib väljendada usku tehnoloogilistesse ravimitesse – teaduslikult ja säästvalt on sekkumine ikkagi lubatud. Väga suur tõus (18%) toimus aga nende inimeste arvus, kes uskusid ökoloogilise kriisi paratamatusse juhul, kui lähitulevikus midagi ei muutu⁴. Sellest nähtub, et kõrgeltarenenud tehnoloogilise kultuuriga riigis, kus on eeldatavalt teaduse ja erinevate ühiskondlike gruppide sõnumid avalikus diskursuses segunenud-segastunud, oli skeptilisus ühiskondlikku ratsionaalsust ohustava informatsiooni suhtes oluliselt tõusnud, samuti oli tõusetanud ärevus keskkonnaseisundi halvenemise ja võimaliku ökokatastroofi pärast.

Ka Becki (1996) arvates ei ole keskkonnakriis mitte niivõrd looduse, kui just sotsiaalne kriis. Kuna ühiskonnast lähtuvaid ohte ei ole võimalik enam ennetada ega modernse süsteemi vahenditega kontrollida, siis on autoriteetsus fragmenteerunud

---

¹ Väidetega *me läheneme inimeste arvu piirile, mida maa suudab kanda* nõustus 1976. a 73, 1990. a 67%; *maa on kui kosmoselaev, mis on piiratud ruumi ja ressursidega* 1976. a 83, 1990. a 80%.

² Väidetega *inimeste vahelesegamine loodusele toob tihti kaasa hävitavad tagajärjed* nõustus 1976. a 76, 1990. a 86%; *looduse tasakaal on väga tundlik ja kergesti segi löödav* 1976. a 80, 1990. a 84%.

³ Väitega *inimestel on õigus muuta looduskeskkonda oma vajaduste järgi* ei nõustunud 1976. a 62, 1990. a 64%.

⁴ Väidetega *inimesed kuritarvitavad keskkonda* nõustus 1976. a 79, 1990. a 89%, *kui asjad jätkuvad nii nagu praegu, seisame me varsti suurima ökoloogilise katastroofi lävel* 1976. a 60, 1990. a 78%, *nn inimkonda ootav ökoloogiline kriis on selgelt liialdatud* ei nõustunud 1976. a 57, 1990. a 75%.

ekspertidelt laiematele sotsiaalsetele gruppidele, mis suurendab omakorda ühiskonna konfrontatsioonilist refleksiooni.

Ökoloogilise teadlikkuse kujunemist on püütud uurida ka kvalitatiivselt. Michael Christopher püüdis Weberi (2002) eelratsionaalsuse käsitlusest lähtuvalt uurida keskkonnaaktivistide ökoloogilise teadlikkuse väljakujunemise põhjuseid. Weberi järgi on ratsionaalsed käitumisaktid tõusetunud suures osas traditsioonilise käitumise pinnalt. Traditsionalism ei ole aga iseenesest ratsionaalne, sest traditsioonid põhinevad eelkõige instinktide, sotsiaalsete mõjude ja harjumuste mustril ehk eelratsionaalsel mustril. Eelratsionaalsel tasandil puudub eristus sotsiaalse ja loodusliku keskkonna vahel, domineerib loomulik. Isiklikud jõuetuse kogemused (ärevus, hirm) võivad võimendada indiviidi hetkelist emotsionaalset ebastabiilsust ning taastada või luua seeläbi isiksuse eelratsionaalseid struktuure. See, mis oli isiksuse või ühiskonna jaoks varem väline küsimus, muutub eelratsionaalsel tasandil sotsiaalseks, psühholoogiliseks ja eksistentsiaalseks probleemiks. Uuenenud enesetunnetust püüab indiviid kaitsta uute ratsionaliseerimisprotsesside ülesehitamise ning nende diskursiivse kaitsmise läbi.

Christopher näitas, et uuritud keskkonnaaktiviste viis ökoloogilise mõtteviisini teatud isiklik jõuetuse või võimetuse kogemus, mida võib väljendada ka ärevusena süsteemi pärast enda eluilmas. Kahtlus ja ülitundlikkus süsteemi suhtes viivad individualistliku enesekontseptsiooni väljavahetamiseni ökoloogilise enesekontseptsiooni vastu. Küsitletud indiviidid hakkasid end tundma osana millestki suuremast just tänu võimetusele põgeneda oma autonoomiatunnet ähvardava süsteemi eest. Enimnimetatud võimetuse kogemused olid nt ühiskondliku liidri mõrvamine, võõrandumine tööl, narkomaaniakogemus, ahistamine vanemate või õdede-vendade poolt, ebaõnnestunud armusuhted jpm. Võimetuse ja jõuetuse kogemuse kõrval ühendas vaadeldud isikuid ka solidaarsuse, liitumuse ja seonduvuskogemus, nagu armusuhted, laste saamine, sotsiaalsed liikumised...

Ökoloogilise teadlikkuse esindajad püüavad oma teadlikkust modernsetest struktuuridest diskursiivselt väljendada, nad arendavad välja kompleksse maailmavaate ökoloogia ja teiste terviklike vormide suhtes seeläbi oma laienevat enesetaju kaitstes – neis tekib julgus enda tegevusi ratsionaliseerida süsteemi ratsionaalsusest eristuvalt. Samas ei arva Christopher, et mitteökoloogilised mõtlejad oleksid vähem emotsionaalselt-eelratsionaalselt juhitud kui ökoloogilised

mõtledjad, tema hinnangul on nad oma sotsiaalse positsiooniga lihtsalt rohkem rahul või emotsionaalsete kaitsemehhanismidega paremini kaitstud.

Luhmanni käsitlusega paralleelse tõmmates peaks riskiühiskonnas ökoloogilisest mõtlemisest hoiduma sundima eelkõige viimane Christopheri pakutud põhjus. Luhmann ei vaatle küll indiviidi ja tema ratsionaliseerimisprotsessi kui sotsiaalset süsteemi, kuid võib postuleerida, et ka individid püüavad enda enesetaju taastootmist kaitsta kommunikatsiooni horisondi piiramise läbi. Maguire (1996) on individuaalse ratsionaliseerimise sisemise piiramise sõnastanud hirmu dünaamikana. Hirmu dünaamika hõlmab hirmu teket ja allasurumist ning mõjutab nii indiviide kui sotsiaalseid koosluseid. Maguire hinnangul tekitab hirmu ka selle olemasolu eitamine – hirm on sotsiaalse normaalsuse oluline alltekst, millest avalikult ei kõnelda. Läbi hirmu eitamise katkestab individ ka kontakti maailma ja iseendaga, sest ta kardab negatiivsete kogemuste nentimisest ja sellega kaasnevaist emotsioonidest tulenevat mõju enda identiteedile. Sellest lähtuvalt väljendub ökoloogiline mõtteviis nende indiviidide puhul, kel on julgust süsteemi kompleksusest tõusetuvaid hirme enda jaoks avaldada ja neid oma ratsionaliseerimisprotsessi keskmesse tuua.

2.4 Peatüki kokkuvõte

Sotsiaalsed süsteemid saavutavad eksistentsi läbi kommunikatsiooni – kommunikatsioon annab süsteemile piirid ja määratleb selle sisemise ratsionaalsuse. Kuna süsteemi sisemise ratsionaalsusega mittesobitavad kommunikatsioonid ohustavad selle piire, suunatakse irratsionaalsed kommunikatsioonid süsteemi kommunikatiivse horisondi taha. Seeläbi eristub süsteem enda keskkonnast, ratsionaliseerib ennast läbi iseenda, ta on eneseleviitav – refleksiivne.

Modernsele lääne ühiskonnale on muutunud kultuuriliselt omaseks instrumentaalne ratsionaalsus, mis lähtub eesmärkide võimalikult efektiivsest saavutamisest. Elumaailmas väljendub instrumentaalne ratsionaalsus eelkõige majandusliku ratsionaalsusena – majandussüsteem ratsionaliseerib end läbi kapitali. Majanduslik ratsionaalsus laieneb üha rohkem nii süsteemi teistele funktsionisüsteemidele kui ka geograafilistele piirkondadele, universaalse kommunikatsioonivahendina laieneb kapital ühiskonna alternatiivsete ratsionaalsuste pärusmaale. Seeläbi ratsionaliseeritakse modernses ühiskonnas ka loodust üha enam kapitali *vahendusel*.

Instrumentaalne ratsionaalsus käsitleb looduskeskkonda inimsoovide rahuldamise vahendina. Loodus ratsionaliseeritakse ühiskonnas ressursina (keskkond), selle hüved kaubastatakse, looduse kasutamisest tõusetuvad ohud aga kõrvaldatakse ekspertsüsteemide legitimeeritud tehnoloogia abil. Looduse irratsionaalsusi (nt allergiaid) käsitleb süsteem enda väliskeskkonnast tulenevate ohtudena.

Indiviidid usaldavad modernse ühiskonna toimimist läbi selle ekspertsüsteemide, mis tagavad indiviidile teadmuse süsteemi sisemisest ratsionaalsusest ja selle juhuslikest vigadest. Ekspertsüsteemide vahendatud informatsioon võimaldab indiviidil ohtudest teadlikuks muutuda, nii kujuneb ka indiviidide *keskkonnateadlikkus* läbi keskkonnaalaste teadmiste. Modernsusele on omane indiviidide usk sellesse, et piisav teadlikkus aitab neil süsteemi vigu, sh keskkonnaprobleeme parandada.

Ühiskond püüab juhuslikest ratsionaalsusvigadest tekkinud kommunikatsioone teaduse ja tehnoloogia abil parandada, mistõttu tema funktsionisüsteemid muutuvad üha komplekssemaks ja diferentseeritumaks. Suurenev eneseanalüüs (refleksioon) aga hakkab mingist momendist süsteemi sisemist ratsionaalsust vähendama, sest süsteem ei suuda enam oma kompleksust hõlmata – tehnoloogilised lahendused toodavad juurde uusi, veelgi komplekssemaid vigu. Mida komplekssemaks muutub süsteem, seda ohtlikumaks muutuvad talle keskkonna ohud, seda õhemaks piir nende vahel.

Süsteem satub üha suuremasse sisemisse konfrontatsiooni, mistõttu piir süsteemi ja keskkonna ning selles peituvate ohtude vahel murdub. Nüüd ratsionaliseerib süsteem oma keskkonnas enda toodetud ohte, neid seeläbi taas juurde tootes. Ohud muutuvad paratamatuks ja hüvede nautimine ilma nendeta pole enam võimalik. Paratamatud ohud on riskid, paratamatuse ühiskond aga riskiühiskond.

Modernsuse toodetud ohud, sh loodus satuvad riskiühiskonnas taas süsteemi keskmesse. Kuna ekspertsüsteemid ei suuda enam indiviidide kahtlusi ja hirmu kõrvaldada, legitimeeritakse looduslikud ohud nüüd riskidena. Ratsionaalsuslik skisofreenilisus ja riskantsete valikute paljusus sunnib indiviide oma valikute eest isiklikult vastutama (sunduslik individualiseerumine). Ratsionaalsuslikud kahtlused on aga aluseks indiviidi uue enesetunnetuse väljakujunemisele, millele tugineb ka riskiühiskonnale iseloomulik keskkonnateadvus – ökoloogiline teadlikkus. See on teadlikkus sellest, et modernne ratsionaalsus ei suuda enam riske kontrollida.

Kuigi *re*-moderniseerumise (Latouri paralleelne väljend) teooriat kinnitavaid empiirilisi mudeleid on praktiliselt võimatu leida, so tõendeid, mis eristaksid moderniseerunud ühiskonda selle käsitluste paljususes *re*-moderniseerunust (Latour 2003), püüab antud magistritöö kaardistada riskiühiskonna eelduseid läbi eestlaste keskkonnateadvuse. Kuna riskiühiskonna põhiküsimuseks on kommunikatsioon, lähtub ka töö empiiriline osa enesekonfrontatsiooni eelduste otsingul eelkõige kommunikatsioonist.

Kuigi Luhmanni (1995) järgi ei eksisteeri eraldiseisvat kommunikatiivset tegevust, nendib ta siiski, et sotsiaalsete süsteemide arengus mängib meedium olulist rolli. Luhmann (Arnoldi 2001) eristab kahte tüüpi meediat: levitamise meediat (*media of dissemination*) nagu kirjutamine, trükimeedia, Internet jms ning sümbolilist metameediat (*symbolic generalized media*). Funktsionaalsete süsteemide diferentseerumine toimub läbi sümbolilise metameedia eristamise. Sümboliline metameedia on meedia, mis suudab stabiliseerida ebakindlaid või ebatõenäoliseid kommunikatsioonivorme. Selle meedia tähenduslikud vahendid on armastus, raha/vara, võim/seadus, tõde, kunst/esteeetika, põhiväärtused jms, millel on piisavalt motiveeriv väärtus edastatud informatsiooni aktsepteerimiseks ning asjakohase reaktsiooni põhjustamiseks.

Samas jätab Luhmann indiviidi positsiooni riskiühiskonnas praktiliselt tähelepanuta, sest tema käsitluse järgi ei kuulu inimesed (kui tajul, mitte kommunikatsioonil põhinevad psüühilised süsteemid) otseselt sotsiaalsesse süsteemi. Inimesed on tema käsitluses sotsiaalse süsteemi keskkonna ühed problemaatilisemad osad (Arnoldi 2001), seega sotsiaalse süsteemi ratsionaliseerimise objektid.

Luhmannist lähtuv Beck (1996) vaatleb riskiühiskonda individikesksemalt, tema kirjeldab riskiühiskonda läbi kolme suhte:

1. modernse industriaalühiskonna suhe enda looduslikesse ja kultuurilistesse ressurssidesse
2. ühiskonna suhe ühiskondlikult tekitatud ja ühtlasi ühiskondlikku turvatunnet kõigutavatesse ohtudesse ja probleemidesse
3. tähendusprotsessi suunamine indiviidi vastutusalasse läbi kollektiivsete tähendusallikate ammendumise, lahutumise ja paljastumise

Sellest lähtuvalt püütakse antud töö järgmistes peatükkides analüüsida süsteemi keskkonnaalast kommunikatsiooni selle kõige laiemas mõttes:

- analüüsida levitamise meediat kui keskkonnakommunikatsiooni kandjat
- analüüsida sümbolilist metameediat läbi selle tähenduslike vahendite (võim, raha, keskkonnaalased väärtused...)
  - i. keskkondliku legitimatsiooni üldised alused, ühiskonna suhe loodusressurssidesse
  - ii. vaated keskkondlikkusele ja looduse ratsionaliseerimisele erinevates funktsionaalsetes süsteemides (nt haridus, bürokraatia, majandus, looduskaitse)
  - iii. ühiskonna kommunikatiivne horisont (mida esitatakse, mis on varjatud, mis on puudu, mida eitatakse, mida kardetakse)
- analüüsida indiviidi-ühiskonna vastutusalade muutumist riskide defineerimisel ja mõtestamisel muutuva informatsiooni ja teadlikkuse tingimustes, indiviidi riskitaju ja –kogemust, usaldust ja turvatunnet

Töö püüab analüüsitud elementide abil periodiseerida ühiskonna struktuurseid muutuseid ja indiviidi teadvuse kujunemist läbi keskkonnateadvuse paradigmade vahetumise. Analüüsimeks nõukogude ühiskonna (kui industriaalühiskonna ühe alternatiivi) võimalikke mõjusid meie tänasele keskkonnateadvusele ja lähitulevikule, kasutatakse antud töö empiirilises osas olulisemaid andmeid kahe eelneva aastakümne keskkonnainformatsiooni, -kommunikatsiooni ja -teadvust puudutavaist uuringuist; reflekteeritakse autori vestluseid erinevate keskkonna- ja looduskaitseinimestega; analüüsitakse keskkonnahoidu toetavaid dokumente; vaadeldakse keskkonnaalaseid sündmuseid ning mõtestatakse kõike eelnevat indiviidi pilgu läbi.

3. KESKKONNATEADVUSE ERIPÄRAD SOTSIALISTLIKUS JA SIIRDEÜHISKONNAS

3.1 Väärtused ja uskumused keskkonnateadvuse uurimistraditsioonides

Järgnevates peatükkides viidatakse mitmel korral rahvusvaheliste traditsioonidega uuringutele - Rokeachi ja Schwartzi traditsioonis läbi viidud väärtusuuringutele ning Ingleharti World Values Surveys tulemustele. Mitmel korral viidatakse ka keskkonnaalaste uskumuste uuringutele, mida tuntakse uue keskkondliku paradigma nime all (Dunlap jt).

Rokeach (1973:5) defineerib väärtust kui püsivat uskumust, et kindel käitumisviis või tagajärg on isiklikult või sotsiaalselt eelistatud vastanduvale või eristuvale käitumisviisile või tagajärjele. Rokeachi väärtusskaala edasiarendaja Schwartz (Schwartz & Blisky 1990) defineerib väärtuseid sarnaselt, lisades väärtuste situatsiooniülesuse ning omavahelise järjestatuse aspekti. Rokeachi ja Schwartzi järgi on inimväärtustel viis eeldust: indiviidi väärtuste koguhulk on suhteliselt väike; kõigil inimestel esinevad samad väärtused, kuigi erinevatel tasemetel; väärtused on organiseeritud väärtussüsteemidesse; väärtuste põhjuseid võib otsida kultuurist, ühiskonnast, institutsioonidest ja isiksusest; väärtuste tagajärgi on võimalik leida tegelikult kõikidest sotsiaalteadlaste uuritavatest fenomenidest. Rokeach ja Schwartz uurivad väärtusi neid inimestelt otse küsides – nad analüüsivad ühe-kahesõnalistele mõistetele indiviidide poolt omistatud olulisust. Keskkondlikkust puudutavad väärtused nagu puhas keskkond ja kaunis maailm kuuluvad universaalsete väärtuste alla (nagu ka rahu maailmas), mille olemasolu peavad inimesed oluliseks, kuid mille väärtustamine toimub pigem latentsel kujul, otseselt tegelike käitumispraktikatega seostamata.

Ingleharti (Abramson & Inglehart 1998) käsitluses toimuvad väärtuslikud muutused ühiskonnas peamiselt nappuse mõjul – indiviidi eelistus väljendab sotsiomajandusliku keskkonna tingimusi, väärtuslikumad on need asjad, millele on vähem pakkumist. Ingleharti tõlgenduses ei tähenda see seda, et materiaalselt kindlustatud väärtustaksid näiteks turvalisust madalamalt kui vähemkindlustatud, kuid kuna nad peavad seda juba elementaarseks, siis hindavad nad olulisemaks kõrgema tasandi väärtuseid nagu armastus või eneseväljendus. Ingleharti vaates on ka keskkondlikud väärtused

kõrgema tasandi väärtused – keskkonna väärtustamine on iseloomulikum arenenud riikidele, kus elatustase on kõrgem. Inglehart otsib väärtuste väljendumist eelkõige käitumispraktikatest, tema väljatöötatud väärtusuuringutes küsitakse inimestelt nõustumist erinevate väidetega, mis puudutavad reaalselt käitumist ja elulisi situatsioone, näiteks nõusolekut loovutada oma raha keskkonnakaitselisteks eesmärkideks. Niimoodi väljendatavad väärtused on ilmselt otsesemas seoses keskkonnaalase käitumisega kui Rokeachi skaalal väljendatud universaalsed väärtused.

Rokeachist lähtuvaid väärtusuuringuid võib antud töö kontekstis vaadelda kui indikaatoreid selle kohta, mil määral tajutakse vastuolu süsteemi ratsionaalsuse ja isiksuse eelratsionaalsuslike struktuuride vahel. Eelduslikult väärtustatakse universaalseid väärtuseid seda kõrgemalt, mida suuremad on tajutud vastuolud.

Ingleharti väärtusuuringud väljendavad aga pigem seda, kui palju võimaldavad indiviidid süsteemi ratsionaalsusel enda elumaailma tungida – kas nad on teadvustanud süsteemi keskkonnast tõusetuvaid ohte ja kas nad usaldavad tehnoloogilise kultuuri pakutavaid lahendeid. Mida kõrgemalt väljendab indiviid enda valmisolekut erinevateks käitumispraktikateks, seda suurem on eelduslikult ka tema usk modernsesse ratsionaalsusesse. Selliste väärtuste ilmumine, mida Inglehart (1997) nimetab post-materialistlikeks (antud töö konteksti raskesti sobituv termin), on tema käsitluses osaks palju laiemast muutusest modernses teadvuses, milles mure keskkonna pärast on *keskne* faktor. Refleksiivse modernsuse käsitlusest lähtuvalt võib kõrgelt arenenud riikides senini üha progresseeruvamalt väärtustatud keskkondlikkus (usaldus modernsete ravimite vastu) teatud etapist Ingleharti indeksis langema hakata, so siis, kui looduskeskkond (eliku riski paralleel) muutub modernse teadvuse keskseks küsimuseks, kui murdub modernse ratsionaalsuse horisont ja indiviid ei suuda enam keskkondlikke praktikaid ratsionaliseerida.

Keskkonnasäästliku mõtte kvantitatiivsel uurimisel kasutatakse ilmselt kõige sagedamini Dunlap & Van Liere'i (Dunlap et al 2000) 1978. aastal väljatöötatud uskumustepõhist mõõdikut, mis aitab küllalt hästi kirjeldada looduse ja inimese vahelisi suhteid. Mõõdiku viieteist väidet koonduvad kolme laiemate teema alla: arvamus inimese mõjust looduslikule tasakaalule, usk inimühiskonna kasvupiirangute olemasolusse ning arvamus inimese õigusest looduse üle valitseda. Mõõdik toetub autorite kontseptsioonile keskkonnateadvuslike paradigmat vahetumisest.

Dunlap et al (2000) järgi toimub modernse ühiskonna teatud arenguetapis keskkonnateadvuse suundumine inimkeskselt looduskäsitluselt elik *valdavalt sotsiaalselt paradigmalt (dominant social paradigm, sisuliselt dominant industrial social paradigm (Gooch 1995))* keskkonnakesksele elik *uuele keskkondlikule paradigmale (new environmental paradigm)*. Antud töö kontekstis pärinevad sotsiaalse paradigma juured modernsuse arengu varasest etapist, kus keskkonnale põhjustatud tagajärjed ei olnud veel inimese elumaailma tunginud, süsteemi ratsionaalsust ohustama hakanud. Keskkondliku paradigma ilmnemine väljendab modernse ühiskonna etappi, kus asuti ohte teadvustama ja neid ekspertsüsteemide abil *ära* ratsionaliseerima.

1990ndate algul täiendati keskkondlike uskumuste ankeeti ökoloogilist katastroofi käsitlevate küsimustega, lisatud riskiaspektid võimaldavad vaadelda keskkonnateadvuse suundumist *uuele ökoloogilisele paradigmale (new ecological paradigm)*. Kuigi küsimustiku autorid kasutasid ökoloogiat eelkõige moesõnana, nõ värskenduslikul eesmärgil (mitte rõhutatult uue teadvusliku vormi väljatoomiseks), kasutatakse antud töös keskkonnateadvuslike muutuste väljendamisel just seda terminit. Termin tähenduslik kasutamine on selles töös üles ehitatud Michael Christopheri (1999) käsitlusele, mis vaatleb ökoloogilist teadlikkust kui refleksiivsele modernsusele omast keskkonnateadvuse vormi. Christopheri arvates põhineb indiviidi ökoloogiline teadlikkus enese, ühiskonna ja looduse vaheliste suhete terviklikul mõistmisel:

1. ökoloogilisel teadlikkusel on eelratsionaalsed sotsiaalsed põhjused, mis esitavad modernsele ratsionaalsusele väljakutse ning on keskkonnaalastest teadmistest ja kogemustest vähem sõltuvuses
2. sotsiaalse korra eelratsionaalne dimensioon seob indiviidi emotsionaalse reaktsiooni ja olemuslikud eeldused sellisesse tunnetuslikku raamistusse, milles tajutakse olulisi ja ideaalseid huve
3. isiklik võimetuse kogemus viib teatud tingimustel muutuseni enesemõistmises, tuues indiviidi ökoloogilisele teadlikkusele vastuvõtlikku seisundisse

Antud alapeatükk püüdis kõrvutada väärtus- ja uskumusuuringute ratsionaalsust modernse ühiskonna arenguetappidega. Töö empiirilistes osades vaadeldakse

väärtuste, uskumuste ja keskkondlike praktikate muutumist transitsiooniühiskonna arenguperioodidel, neist annab ülevaate järgmine alapeatükk.

3.2 Eesti arenguetapid – Nõukogude Liidu lagunemisest Euroopa Liiduga liitumiseni

Nõukogude aja pärand ja siirdeühiskonna sotsiaalseid, õiguslikke ja majanduslikke protsesse peegeldav väärtuslik areng on oluliselt mõjutanud eestlaste keskkonnateadvust. Alljärgnevalt on toodud lühiülevaade transitsiooniperiodiseeringust, mille struktuuril järgnevad peatükid suures osas põhinevad. Ülemineku aastate Eesti keskkonnaproblemaatikat mõtestada aitava alapeatüki periodiseering põhineb üldjoontes kogumikul “Return to the Western world” (Lauristin & Vihalemm 1997a), seda on täiendatud faktidega olulisematest seadusandlikest dokumentidest ja sotsiaalsetest liikumistest, samuti on kommenteeritud avaliku keskkonnadiskursuse argumentatsiooni.

Läbimurre (rahvuslik-politiseeritud keskkonnateadvuse periood) – 1988-1991

Kuigi esimesed märgid poliitilisest sulast ilmneseid perestroikana 1985. aastal, sai Eesti jaoks läbimurdeaastaks siiski 1988. aasta, kui juhuslikest sündmustest kasvas välja fosforiidi kaevandamise vastane rahvuslik-poliitiline massiliikumine – Eesti Roheline Liikumine. Toimus esimene suurem keskkondlik avalik üritus – roheliste rattaretk “Kuidas elad, Virumaa?”. Ühiskondliku reaktsiooni valguses võttis Eesti NSV Ülemnõukogu 1989. aastal vastu looduskaitse ja loodusvarade ratsionaalse kasutamise kontseptsiooni (Raukas 1997).

Avalikus elus tõusis esile kultuuriline eliit, meedia vabanes tsensuuri alt, avalikus dialoogis domineeris rahvusluse küsimus paralleelselt keskkonnaküsimusega – inimesed tunnetasid ühiseid eesmärke. Järgneva paari aasta jooksul kerkis esile palju uusi poliitilisi liikumisi, millest said alguse hilisemad parteid. Defitsiidi hoogustumise, majandusliku languse ja inflatsiooni kiire kasvu taustal kaotas keskkonnaküsimus oma aktuaalsuse, otsene oht fosforiidivarudele Nõukogude Liidu poolt kadus. Poliitiliste valikute paljususe taustal hakkas 1990. aastal ka Eesti Rohelise Liikumise kui sellal poliitilise organisatsiooni kõlapind kiiresti vähenema (Avalik arvamus... 1990).

Ümberpööramine (taastumine nõukogudeaegsetest keskkonnaprobleemidest, majandusliku ratsionaalsuse uus pealetung) – 1991-1999

1991.-1994. aastal pandi alus Eesti riiklusele *de facto*, kujunes välja mitmeparteisüsteem, vastu võeti olulisemad seadused, määratleti suund Euroopasse. Sel ajal toimusid suured majanduslikud muutused – tekkis eraomand, toimus raha- ja maksureform, pankade süünd, tarbimine kasvas kiiresti. Ühiskondlikus plaanis võttis võimust individualism (eelkõige nooremas põlvkonnas), toimus terav ühiskonna kihistumine elustandardi alusel. Esile tõusis majanduslik eliit (seeläbi oli tõusuteel ka majanduslik ratsionaalsus), poliitiline ja kultuuriline eliit eraldusid üksteisest, 1991. aastal Eesti Rohelisest Liikumisest lahku löönud poliitiline erakond Eesti Rohelised hääbus. Maapiirkondades katkesid suurtootmise traditsioonid. Ida-Virumaa probleemid kadusid taas avalikust debatist. Värsked maaomanikud ei teadnud veel oma õiguseid ja kohustusi - eraomandisse sattunud metsaga käidi raiskavalt ringi. Meediaauditoorium segmenteerus, mistõttu kaotasid ka loodusväljaanded oma senise ülikõrge loetavuse.

1994-1997 muutus reformimise kriitika taustal majandusarengu argumendiks üha selgepiirilisemalt Euroopa Liit. Elatusstandard hakkas vähehaaval tõusma, ühiskond kihistus võitjateks ja kaotajateks, märkimisväärselt tõusis kuritegevus ja tööpuudus, vähenes sündivus. Ühiskondlikus plaanis vähenes rahvuslike ideaalide väärtustamine, tugevamalt kerkis esile tarbijakultuur. Loodusajakirjandus vireles rahapuuduses, keskkonnaliikumine kiratses. 1994. aastal lahkunud nõukogude väed jätsid maha reostunud piirkonnad, millele tekitatud kahju pääses alles nüüd täievoliliselt hindama. 1995. aastal võeti Euroopa eeskujul vastu säästva arengu seadus, samal aastal valmis ka hambutu pakendiseadus (kui hilismodernsele süsteemile omane, loodust kaubastav), mille olematu mõju kestis Eestis 2004. aastal vastuvõetud uue pakendiseaduseni. 1997. aastal valmis Eesti esimene keskkonnastrateegia, mille vastavale ajale iseloomulik majanduslikku arengut ülistav keelekasutus oli selgelt inimese, so valdava sotsiaalse paradigma keskne.

Periood 1997-2000 algas majanduskrahhiga, mis lõhkus eestlaste illusiooni üleminekuaja pehmest lõpust. Süvenes tõdemus kapitalistliku maailmaga kaasnevatest probleemidest. 1998. aastal võeti vastu esimene jäätmeseadus, 1999. aastal

geneetiliselt muundatud organismide keskkonda viimise seadus (so hilismodernne küsimus). Keskkonnastrateegia elluviimise olulisemad kulud suunati keskkonnasäästlikumate tehnoloogiate juurutamisse. Keskkondlik käitumine sai selge suuna tarbimiskäitumisele.

Stabiliseerumine (kohandumine Euroopa Liidu keskkonnaalaste nõuetega, keskkondlik liikumine ärkamas) – 2000-...

Ühelt poolt on majanduslik stabilisatsiooniperiood, teenuste ja kinnisvara turg kasvab kiiresti, mis teravdab rahamaailma ja keskkonnakaitse vahelist konflikti. Samas pööratakse ühiskondlikult üha rohkem tähelepanu ebavõrdsuse ja keskkonnaprobleemide küsimustele. Hoogu saab kodanikuühiskonna kujunemine, tõusetuvate kodanikuühenduste pinnalt tugevneb ühiskondlik kriitilisus, aktiveerub vabatahtlike potentsiaal. Toimuvad esimesed modernsed keskkonnateadlikkuse kampaaniad, mis vastanduvad selgelt nõukogulikele keelav-ideoloogilistele riiklikele programmidele. Teavituspildid on selgelt prügikesksed (nt „Prügi kotti“-kampaania) ning toimuvad paraku ainult aktiivsete üksikisikute eestvedamisel (nt MTÜ Eestimaa Puhtaks). Avalikkuses pälvib palju positiivset tähelepanu Riigi Metsamajandamise Keskuse inimesi metsa kutsuv sotsiaalreklaam, mida võib pidada esimeseks kavatsuslikuks looduse brändimise kampaaniaks. Eesti keskkonnaühendused hakkavad ellu ärkama, ületatakse kriitiline piir. 2001. aastal võetakse vastu Århusi konventsioon, järgnevad esimesed valulised avalikustamisjuhtumid. 2002. aastal loovad keskkonnaorganisatsioonid ühiskondliku kõlapinna leidmiseks Eesti Keskkonnaühenduste Koja. Samal aastal päätsid ühinenud keskkonnaorganisatsioonid välja suuremast endise Tartu Noorte Loodusesõprade Maja, nüüdse Tartu Keskkonnahariduse Keskuse. 2002. aastal lõpetas tegevuse terve üleminekuaja finantseerimisprobleemides vaevelnud Tallinna loodusmaja. 2003. aastal jõustus planeerimisseadus. 2004. aastal toimus Eesti liitumine Euroopa Liiduga, selle agendas võeti vastu ka nt looduskaitse seadus, uus jäätme- ja pakendiseadus. Europarlamendi saadikute valimisel sai naturaaldemokraadist Marek Strandberg üksikkandidaadina üllatusliku arvu hääli, mis tõstas roheline teema ühiskonnas taas poliitilise valikuna, 2005. aastal algatati roheline erakonna loomise algatusgrupp.

3.3 Keskkonnateadvus ja seda kujundavad tegurid nõukogude aja lõpul

3.3.1 Avalik keskkonnaalne informatsioon

Nõukogude periood oli Eesti jaoks tugev loomuliku loodusliku kujutluse hävitaja. Toimis mitšurinlik mentaliteet, looduselt ei oodatud armuande, elu toimis plaanimajanduse järgi, sest eesmärgiks oli jõuda tootlikkuselt järele Läänemaailmale.

On elementaarne tõde, et jaotada ja tarbida saab üksnes neid materiaalseid ja vaimseid väärtusi, mis on toodetud. Sellepärast on tootmise efektiivsuse suurendamine ja jaotusmehhanismi mõju tõhustamine käesoleval ajal aktuaalsemad kui kunagi varem. (Krinall 1975: 50)

Nõukogude periood on tuntud looduslike eksperimentide, eriti bioloogilise mitmekesisuse mitmekesistamise poolest. Toimus nii looma- (kobras, ondatra, euroopa naaritsa väljavahetanud ameerika naarits) kui taimeliikide (pappel, sosnovski karupatk) ümberasustamine; majandusliku kasu eesmärgil kuivendati rabasid, 50ndail viidi läbi järvede allalaskmise kampaaniad, kartuleid kasvatati ruutpesiti jne. Looduskaitse eesmärgil sätestati küll norme, kuid neid ei jälgitud või ei täidetud (Aare 1999b).

Tänapäeva mõistes nostalgiahõngulised keskkonnasäästlikud tegevused olid sellel perioodil pigem muude eesmärkide funktsioonid (ühiskondlikult kasuliku töö tunnid vanapaberi kogumise eest, taarapunktide küllastamine kui igapäevane tarbimispraktika, noorte naturalistide ring kui sotsialistliku kasvatusvahend...) ning nad ei kuulunud inimeste identiteeti teadvustatud keskkonnakäitumisena.

Sõjajärgne põlvkond elas mingil määral loodusrikkuste ammendamatuses illusioonis – ühelt poolt olid küll liigselt tarbimisel süsteemist tulenevad piirangud, teisalt puudus elementaarne informatsioon selle kohta, kuidas mõjuvad erinevad tooted või tegevused inimestele või keskkonnale laiemalt. Teadvustatud olid sotsiaalsed ja ühiskondlikud keelud-normid (nt prügi mahaviskamine ja üle muru käimine on keelatud), kuid puudus elementaarne keskkonnainfo, mis oleks võinud paljastada süsteemi vigu. Koppel (1988: 140): “Millal jõuab avalikustamine keskkonnakaitse tegevusmaile? Vahest tuleks alustada tsensuurieeskirjade kriitilisest läbivaatamisest. Muidu saame küll teada, kui suured on meil ühe või teise saasteaine lubatud

piirkontsentratsioonid (LPK), mitte aga seda, kui suured on samade ainete kontsentratsioonid tegelikus elukeskkonnas.”

Nõukogude perioodil oli keskkonnainformatsioonist avalikkuse eest kõige rohkem varjatud just teave keskkonnast tulenevate ohtude ja keskkonda ähvardavate ohtude kohta. Keskkonnaohtude eest pidi inimesi automaatselt kaitsma sotsialistlik kord, mis arendas loodusega plaanipäraseid suhteid. Tekstinäide (Nagelman jt 1982: 92):

“Kuid Lääne ökoloogid eksivad ühes: kultuur tervikuna on vaenulik looduse vastu ainult teatud ajalooperioodidel. Juba K. Marx juhtis sellele tähelepanu: “...Kultuur, kui ta areneb stiihiliselt, kui teda ei *juhita teadlikult*... jätab enese järel kõrbe...” Kõik sotsialismieelsed kultuurid on arenenud stiihiliselt. Järelikult on nad kõik ühel või teisel määral olnud ka looduse suhtes vaenulikud. Alles sotsialistlike tootmissuhete kehtestamine loob eeldused nii ühiskonna enese kui ka kultuuri ja looduse vaheliste suhete plaanipäraseks arenemiseks. Sotsialistlik kultuur oma olemuselt pole vaenulik looduse suhtes. Kuid see ei tähenda veel, et ka sotsialismi ajal ei võiks tekkida ühiskonna ja looduse vastuolusid.”

Informatsiooninappus aga omakorda võimendas keskkonnaprobleeme – ökoloogia ressurss on informatsioon, ilma selleta muutub keskkonnakaitse tühjaks sõnadetegemiseks. Paraku iseloomustas kaasaegset ökoloogiat just informatsiooninappus ja infokanalite kitsus (Koppel 1988). Paljusid inimestele ohtu kujutavaid protsesse suudeti hoida kõrge salastatuse tingimustes. Nii ka näiteks uraanitootmist, diktüoneemakilta ja fosforiiti puudutavad teadustööd.

1946-1991 töötas Sillamäel Nõukogude Liidule strateegiliselt tähtis uraanitehas, mille olemasolust ei tohtinud keegi teada, kõik sellega seonduv oli rangelt salastatud ja kontrollitud. Paraku ei sobinud kohalik diktüoneemakilt selle töötlemiseks kibekiiresti püstitatud tehase tooraineks, tooret tuli hakata importima (Maremäe 1999). Nii uraanitootmise tehase püstitamine kui ka hilisem fosforiiditootmise kava asetuvad markantsete ja ohtlike näidetena sosnovski karuputke levitamise kampaaniate jms kõrvale – teadus ja efektiivsus olid küll nõukogude korrale omased, kuid vajalik refleksiooniprotsess ei toimunud erinevatel põhjustel. Kui läänemaailma pseudoratsionaalsus väljendus üha kasvaval ja vajadusi ületaval tarbimisel, siis idas üha kasvaval mõttetul tootmisel.

Hämmastav on see, et fosforiidikaevanduste temaatika arutamine toimus ametnike ja teadlaste kabinetides salajas 14 aastat (1972-1986), enne kui puhkes avalik fosforiidikampaania (Aare 1999a). Selle ajani puudus elanikel igasugune informatsioon neid puudutavast ohust.

Keskkonnaalase teabe puudumine ei võimaldanud modernse keskkonnateadvuse väljakujunemist. Nii järeldasid ka Lauristin ja Vihalemm (1985b:653) fosforiidisõja eelse keskkonnateadvuse uuringu põhjal: “Arenenud keskkonnateadvuse põhiline allikas ja edasiarendav jõud on emotsionaalne suhe keskkonnaprobleemidega, isiklik häiritus praegusest olukorrast ja mure tuleviku pärast. See kujuneb vahetus kokkupuutes keskkonnakaitse probleemidega kas oma koduümbruses või igapäevases töös. Kuid ainult kogemusest ei piisa: seda peavad täiendama, mõtestama ja vääristama ökoloogia-alased teadmised.”

Keskkonnaalase (nagu ka paljude teiste valdkondade) teabe problemaatika Nõukogude Liidus väljendus ka sama uuringu ühes huvitavas tulemuses (Тимак 1987: 57). Nimelt väljendasid inimesed Nõukogude Liidu keskkonnaseisundi pärast tõsist muret (26%) tunduvalt harvemini kui oma elukoha (30%), Eesti või maailma pärast (mõlemad 40%). Samas tunnistas raskust Nõukogude Liidu keskkonnaseisundi kui terviku kohta hinnangu andmisel 37% vastanuist, sama näitaja elukoha (5%), Eesti (13%) ja maailma (34%) kohta olid madalamad. Erinevused NL ja maailma kui terviku vahel pole küll suured, kuid võib oletada, et oma mõju on ühelt poolt nõukogude propagandal ja teiselt poolt keskkonnateabe suletusel.

Koppeli (1988: 141) hinnangul kirjutati ajakirjanduses ka olulistest keskkonnariskidest kriitiliselt vähe. Alarmeerivaks näiteks oli Tšernobõli katastroofi selgitamine elanikele:

“Tšernobõli katastroofi järel ilmus kiiduväärt operatiivsusega rahustav kirjutis [...], milles kinnitatakse, et Eestis saastatust praktiliselt polnud, lubatakse süüa piiramatult mis tahes toiduaineid. Arvestades Tšernobõli õnnetuse ulatust ja erakordset tähendust mitte ainult lähieümbruse elanikele, ei ole selline teave piisav. Paanikat pole kellelegi vaja, asjalikku informatsiooni aga küll. Odanuks, et selleks kutsutud ja seatud mehed oleksid arutlenud kiirguse mõju üle elusloodusele, kiirguse liikidest, mõõtmisviisidest [...], Tšernobõli saaste isotoopsest koostisest, saaste geograafiast, isotoopide poolestusajast ning nende teedest looduslikus ainerings. Või on see liigne ja asjatu uudishimu? Kas ka mõni radioaktiivne isotoop võib pestitsiidide kombel akumulieruda? Kui suur oli siiski radioaktiivsuse tase erinevates toiduainetes, mitte ainult taimsetes, vaid ka loomsetes? Kas terminid “alla lubatud piirkontsentratsioon”, “praktiliselt ohutu”, “väike” saavad asendada konkreetseid arve? Kas mujalt püütud merekalade radioaktiivsust mõõdeti? Kuidas tuleks käituda analoogiliste katastroofide kordumisel (isegi väga tõsiseid ohutusabinõusid rakendades jääb risk alati)?”

Eelnevas tekstilõigus väljendusid praktiliselt kõik tüüpüksimused, mille selgitustööga riskikommunikatsiooni professionaalid Läänes juba mõnda aega olid tegelenud, kuid milleni ei ole Eestis praeguseni jõutud.

3.3.2 Keskkonnaalase meedia tarbimine

Kõige aktiivsem lehelugeja oli Eestis 1984. aasta andmetel (Caap 1987) 40-49 aastane. Mitmekesisema lugemisorientatsiooniga olid eelkõige noored, kellest 25% luges palju või väga palju erinevaid ajalehti ja ajakirju, ajakirjanduse lugemust mõjutas ka haridus – madalama haridusega inimesed lugesid väiksemat arvu erinevaid väljaandeid. 67% inimestest oli kodus loodusetemalisi raamatuid või seeriaväljaandeid, 75% tunnistas, et loevad raamatuid loodusest ja selle kaitsest (Caap 1987: 93).

Ka nõukogude aja kõige olulisema loodusinfot kajastava väljaande Eesti Looduse lugejaskonna moodustasid suuremas osas keskmises ja vanemas keskeas inimesed (ka kõige aktiivsemad loodushuvilised olid sel ajal samas vanusegrupis). Eesti Looduse mõjusfääris oli ligi kaks kolmandikku lugemisealistest eestlastest, so peaaegu pool miljonit inimest.

Ajakirja Eesti Loodus positsioneerus elanike hinnangul 1984. aastal keskkonnaprobleeme kajastavate meediakanalite seas infoallika olulisuse osas kuuendale kohale (Eesti Raadio, Eesti Televisiooni, raamatute, isiklike kogemuste, sõpradega peetud vestluste järel) ja info kvaliteedi osas teisele (Sotsialistliku Põllumajanduse järel). Keskkonnakaitse eksperdid andsid oma kõige kõrgemad hinnangud enam-vähem võrdselt Eesti Raadio ja Eesti Looduse poolsele keskkonnainfo esitusele (Caap 1987).

Keskkonnaprobleemide kajastamist Eesti meedias hindas elanikkond enamvähem positiivselt (Lauristin jt 1985a). Lugejate antud hinnangud vastandlikele sõnapaaridele näitasid, et looduse kajastamist meedias peeti pigem arusaadavaks, huvitavaks, avameelseks, kriitiliseks, põhjalikuks ja ebapiisavaks (Caap 1987). Selgepiirilisel ei kujunenud välja valikuid selliste vastandlike sõnapaaride vahel nagu praktiline-ebapraktiline ja mitmekülgne-ühekülgne. Infotarbijatest (Caap 1987: 98) suhtusid 23% keskkonnaprobleemide valgustamisse kriitiliselt, 45% positiivselt ja 32% neutraalselt.

Keskkonnaekspertid nimetasid meedia puudustena keskkonnaprobleemide käsitlemisel eelkõige ebajärjekindlust, pealiskaudsust, ebakonkreetsust ja süsteemitust, vähest probleemsust. Vajadust suurema analüüsi ja lahendusvõimaluste

arutamise järele väljendab küsitletud eksperdi nending keskkonnaprobleemide kajastamise kohta televisioonis: “Keskkonnaprobleeme ei eita keegi, aga kõne alla tulevad nad enamasti tagantjärele, siis, kui kusagil on midagi halba juhtunud. [...] Keskkonnakaitse piirdub halbade tagajärgede nentimisega ja süüdlase südametunnistusele koputamisega, kusjuures süüdlane jäetakse tavaliselt anonüümseks (Lauristin jt 1985a: 711).”

3.3.3 Keskkonnateemade representatsioon meedias

Ülevaate keskkonnateemade kajastamisest Eesti NSV meedias nõukogude aja lõpul annab uuring “Massikommunikatsioon ja keskkonnakaitse”, mille analüüs põhineb vahemikus 1982. aasta juuli kuni 1983. aasta juuni ilmunud trükimeedial (Лауристин 19876). Meedia kontentanalüüs haaras olulisemad päeva- ja nädalalehed – Rahva Hää, Edasi, Noorte Hää, Sirp ja Vasar ning keskkonnatemaatilised ajakirjad Eesti Loodus ja Sotsialistlik Põllumajandus.

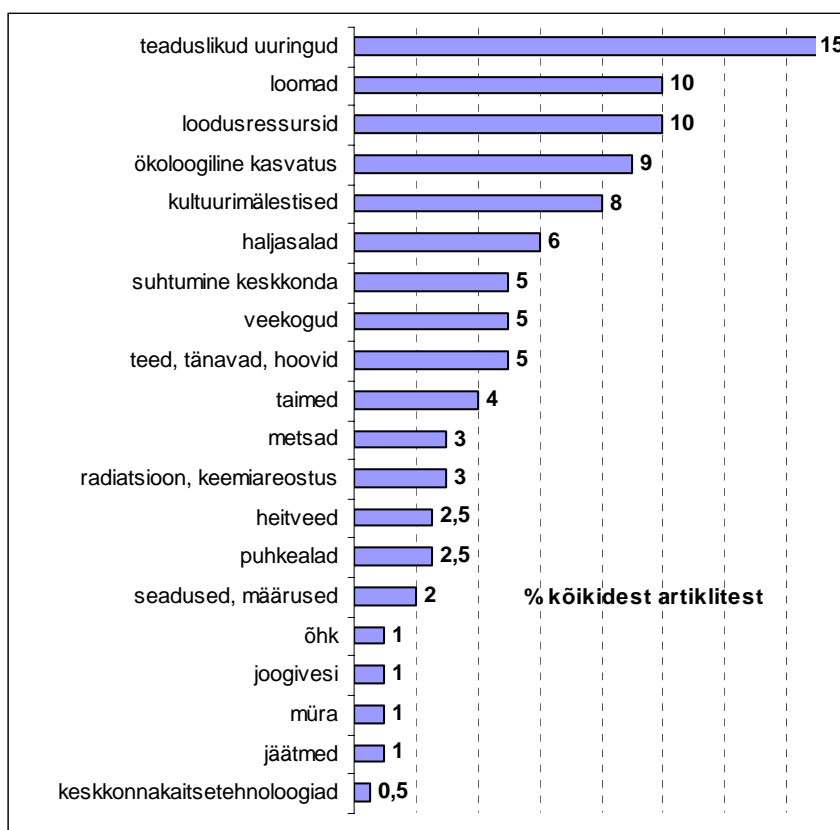
Kui jätta kõrvale Eesti Loodus, mille autoritest oli 81% teadlasi, siis ülejäänud vaadeldud väljaannetes pärines loodust ja inimest suhestavatest artiklitest 31% teadlaste, 25% humanitaarintelligentsi (sh ajakirjanikud), 15% nii spetsialistide kui keskkonnakaitse aktivistide ja 7% kirjasaatjate sulest.

Eesti meediale oli omane keskkonnatemaatika probleemne esitamine. Loodusalane informatsioon oli laiema auditooriumiga ajalehtedes küll ühekülgsem ja optimistlikum kui ajakirjades, kuid situatsioone, mida keskkonna suhtes katastroofilisteks hinnati, leidis 23% analüüsitud artiklites, tõsisest murest väljendas 22% situatsioonidest.

Probleemsete situatsioonide esitamine piirdus paraku rohkem igapäevaolmega. Jooniselt 1 nähtub, et tõsisematele ja peidetumatele probleemidele nagu pinnase reostus, põhjavesi, radiatsioon ja atmosfäär tegelikult tähelepanu ei pööratud. Meediale on iseloomulik nõ modernse kultuuri kõrvalnähtude kirjeldamine (so probleemide, mille lahendamine on süsteemi ülesanne), esile ei ole tõusnud ohte käsitlevad teemad, samuti ei käsitleta refleksiivsele modernsusele omast jäätmeprobleemi.

Oma roll on siin kahtlemata ajakirjanduse võimalustes keelatud küsimusi käsitleda. Nii ei näidanud 29% analüüsitud situatsioonidest keskkonnaprobleemide põhjuseid, vahendeid kirjeldatud keskkonnaseisundi parandamiseks puudutas ainult kolmandik

artikleist (Лауристин 1987b). Televisioonis käsitleti keskkonnaprobleemide põhjuseid aga kõigest 5% juhtudest, mis tuleneb suures osas ilmselt ka televisiooni žanrite eripärast (Lauristin jt 1985a). Keskkonnaprobleemide põhjuste kajastamisel oli esirinnas Eesti Loodus, teistes väljaannetes moodustas see kõigest 2-3% kogu keskkonnainformatsioonist. Keskkonnaprobleemide allikana nimetati sotsiaalseid põhjuseid sagedamini kui majanduslikke või tehnoloogilisi – ajakirjandus levitas küll keskkondlikke väärtuseid, kuid ei teinud seda läbi konkreetsete keskkonnaprobleemide põhjuste ja lahenduste analüüsi.

Joonis 1. Keskkonnateemad Eesti ajakirjanduses 1982. ja 1983. aastal (Лауристин и Фирсов 1987)

Kui küsitlusele vastanud suhtusid kriitiliselt indiviidi võimalusse ise midagi keskkonna heaks ära teha, siis sellega sarnane oli ka meedia arvamus: kuigi keskkonnaprobleemide põhjuste seas on ka elanikkonna vähene informeeritus ja passiivsus olulisel kohal, jääb ühiskondlik osalus keskkonnaprobleemide lahendamise vahendina siiski tagaplaanile (Лауристин 1987b).

3.3.4 Elanike keskkonnaalased hoiakud ja ettekujutused

Keskkonnateadvuse kujunemist mõjutasid nõukogude aja lõpul nii keskkonnainformatsiooni iseärasused kui ka vahepealsed elulaadilised muutused. Hioni jt (1988) hinnangul oli 1980ndatel aastatel inimeste elulaadi kujunemisele suurim mõju neljal ühiskondlikul protsessil: materiaalse heaolu kasvul, linnastumisel, haridustaseme tõusul ja suhtlemisvormide muutumisel.

Kuigi majanduse reorganiseerimine ja linnastumine koondas rahvastiku suures osas linnadesse ja kolhoosikeskustesse, säilis inimestel siiski kontakt maaga. Levinud olid linnalähedased aiamaad, olulisemad toiduained (nt kartul jt köögiviljad) kasvatati ise, metsas käidi marjul-seenel (kuigi ka kaubandusvõrk pakkus piisavat valikut), matkamine oli populaarne. Naturaalmajandus hoidis ka põlvkondadevahelised kontaktid tugevamad. Arusaama looduse toimimisest mõjutas aga kahtlemata ka ühiskonnas levinud progressi ja tehnoloogia ülistamine ning üldise vastutustundetu suhtumise levik kõigesse, mis oli ühine-ühiskondlik või polnud isikliku omandi objekt.

Indiviidi tasandil ei saanud veel kõneleda tarbijalikust lähenemisest keskkonnale – loodust või selle omadusi ei käsitletud müügiobjekti või lisaväärtusena, kuigi süsteem ise käsitles loodust esmajoones ressursina. Samas ei saanud kõneleda arenenud keskkonnaalastest teadmistest, mis oleksid toetanud teadlikku tarbijakäitumist; ega ka tegutsemisvalmidusest väljaspool ühiskondlik-ideoloogilisi kohustusi. Ideaalne looduskäitumine põhines indiviidide mitte-käitumisel (nt ei riku loodust), looduskaitse oli eelkõige süsteemi probleem ja ülesanne. Seda näitab ka Lauristini jt (1985b: 382) konstateering 1983. aastal läbiviidud uuringust: “Keskkonnateadvuses valitseb ökoloogilistele väärtustele orienteeritud⁵ ühiskonnakeskne majanduslik-tehniline paradigma, mille kõrval jääb tahaplaanile individuaalseid vajadusi ning subjektiivset aktiivsust rõhutav eetilis-esteetiline vaatenurk.”

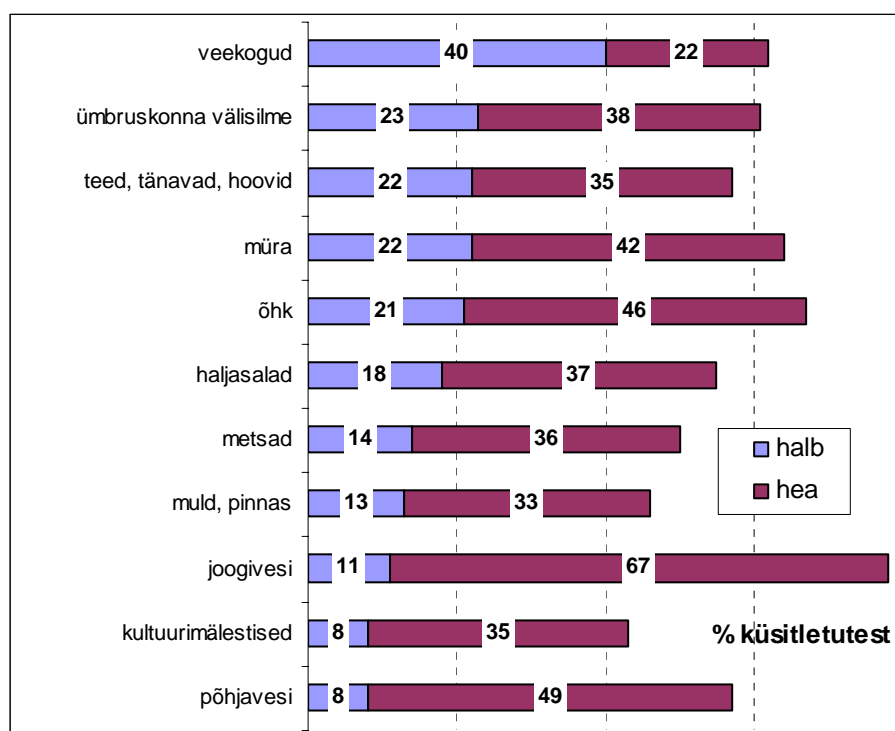
Kuigi sama küsitlus näitas indiviidide suhteliselt kõrget valmisolekut keskkonnavaenulikesse tegevustesse vahele segada, hindasid keskkonnaekspertid

---

⁵ Kommentaar *ökoloogilistele väärtustele orienteeritusele*: antud uuring käsitleb ideaalse keskkonnateadvuse paradigmana ökoloogilis-ökonomilist paradigma, mis näeb keskkonnakaitse eesmärgina looduse tasakaalu säilitamist. Samas peitusid selle vaate järgi (Lauristin ja Vihalemm 1985a) keskkonnaprobleemide põhjused eelkõige keskkonnanõuete väheses arvestamises tootmis- ja planeerimistegevuses. Antud töö kontekstis sobitub ökoloogilis-ökonomiline ideaalparadigma keskkondliku maailmavaataga.

elanike enesehinnangut kriitiliselt, arvates, et reaalses elus inimesed pigem väldiksid nn süüdlastega kokku puutumist, lisaks peab suur osa elanikkonnast keskkonnaprobleeme tavainimesest kaugeteks (Вихалемм 1987). Ekspertide hinnangul takistas inimesi keskkonnaprobleemide lahendamisesest osa võtmast eelkõige teadmiste puudumine. Samas nõustusid eksperdid sellega, et üldine ärevus keskkonnaprobleemide valdkonnas oli suurenenud, kuigi üldlevinud arusaamad olid enamasti primitiiv- või pseudoökoloogilised (Lauristin jt 1985b).

Nõ primitiivökoloogiline arusaam väljendus eelkõige keskkonnaprobleemide tajumises – tõsisemateks keskkonnaprobleemideks peeti silmaga nähtavaid keskkonnaaspekte (veekogude reostumine, ümbruse prügistamine jne, vt joonist 2).

Joonis 2. Eesti elanike hinnang keskkonnaseisundile 1983. aastal (Lauristin jt 1985:378)

Kõrge hinnang joogivee kvaliteedile ja põhjavee küsimuste vähene oluliseks pidamine (kaevanduspiirkonnas elavale üksikisikule aktuaalne teema) näitab selgelt informatsiooni (puudumise) mõju massiteadvusele – ka meediaanalüüs näitab joogi- ja põhjavee küsimuste vähest kajastamist.

Keskkonnaprobleemide tajumise välist ja lokaliseeritud iseloomu näitab ka fakt, et kui tööstusrajoonides, kus keskkonna üldilme on oluliselt halvem kui äärelinnas (nt tsemenditolm haljastusel, tajutav ebameeldiv lõhn), väljendas tõsist muret

keskkonnaseisundi pärast 33% inimestest, siis äärelinnas oli vastav protsent 21. Samas tundsid tööstusrajooni inimesed tunduvalt vähem muret globaalse keskkonnaseisundi pärast (48%) kui äärelinna elanikud (64%) (Черейский 1987).

Erinevatest elulaaditüüpidest (Рийт 1987: 101) olid keskkonna pärast kõige rohkem mures need linnalähedase eluviisiga inimesed, kel oli aktiivne ja mitmekülgne – nt tööine või loominguline - suhe loodusega (valimist 16%). Selle elulaaditüübi esindajad osalesid aktiivselt keskkonnakaitstes ning olid selle nimel valmis ka isiklikest mugavustest loobuma.

Nõukogude aja lõpul oli keskkonnateadvuse ideaalparadigma esindajaid (so keskkonna pärast murelikke ökoloogilis-ökonoomilise maailmavaate esindajaid) sama üle-Eestilise massikommunikatsiooni ja keskkonnakaitse küsitluse järgi 37% (so I ja II tüüp, vt Лауристин 1987a:109; Lauristin ja Vihalemm 1985b), kellest isiklikuks materiaalseks loobumiseks ja praktiliseks tegevuseks keskkonnakaitstes olid valmis siiski vähesed. Sellele tüübile oli omane kriitilisus massiteabevahendite poolt edastatava keskkonnainfo suhtes, mis tulenes ilmselt üldisest kriitilisusest ümbritseva elukeskkonna suhtes, mitte üksnes keskkonnatingimuste halvenemise tajumisest (Лауристин 1987a: 113).

Ühiskonnakriitilisuse mõju keskkonnateadvusele näitab ka fakt (Черейский 1987: 47)⁶, et kuigi linnaelanikest (kui tehiskeskonna asustajatest) pidas tehnoloogilisi ja teaduslikke põhjuseid keskkonnaprobleemide tekkes olulisemateks kõigest 16% (so III ja V grupp, vt joonealune märkus), eeldasid just need kaks gruppi lähimaks aastakümneks keskkonnaalaste probleemide olulist teravnemist. Need tehnoloogilise kultuuri kriitikud ja keskkonnaseisundi suhtes pessimistlikud indiviidid vastandusid oma arvamusega eelkõige sotsialistliku kultuuri diskursusele, mis ülistas tehnoloogia arengut ja eitas keskkonnaprobleeme. Nõukogude perioodil loodusega läbiviidud eksperimente arvesse võttes võis aga looduskaitse omandada paljude inimeste silmis vägagi irratsionaalse tähenduse, tekstinäide (Postimees kogub... 2004):

---

⁶ Linnainimeste arvamus keskkonnaprobleemide taga seisvatest sotsiaalseist protsessidest:
I grupp (46%) – keskkonnaseisundi halvenemine peitub inimeste tarbijalikus suhtumises keskkonda ning vähestes teadmistes keskkonnaseisundi halvenemise ja -kaitse kohta
II grupp (30%) – keskkonnaprobleemide põhjus peitub juhtimisotsuste madalas efektiivsuses
III grupp (10%) – keskkonnaprobleemide ja -kaitse valdkonnas on tehtud liiga vähe teadustöid ja uuendusi
IV grupp (8%) – kaasaegne majandus ei võimalda keskkonnakaitseks eraldada piisaval hulgal materiaalseid vahendeid
V grupp (6%) – tehnika ja tehnoloogia arengus on puudujäägid

vererada mäletan (23.01.2004): “Mäletan mõrvatud valgeid luiki, kelle pead rippusid üle vankriääre. Neid oli terve vankritäis. See vanker tuli Matsalu looduskaitsealalt ja seda vankrit juhtis kõrge looduskaitse või metsandustegelane Tallinnast ministeeriumist.”

3.4 Keskkonnateadvus laulva revolutsiooni perioodil

3.4.1 Fosforiit kui rahvuslik ja modernne keskkonnaprobleem

Fosforiidiküsimust tunnetas ohuna üsna kitsas asjatundjate ring ning ärksam osa loomingulisest intelligentsist ja Virumaa elanikest (Lauristin 1988a), ametkond jättis aga elanikkonna olukorra ohtlikkusest informeerimata. Kogemata tsensuurist mööda pääsenud telesaade Panda muutis aga kaevanduste tuleku küsimuse täielikult. Võimaliku keskkonnaohu nii mastaapne iseloom tuli seni keskkonnaprobleemide osas sulustatud ühiskonnale täieliku üllatusena. Oluline on siinkohal asjaolu, et mõned aastad varem tehtud küsitlus näitas spetsialistide ja elanikkonna madalat usku avaliku arvamuse ja meedia võimesse keskkonna saastatuse osas midagi ära teha (Вихалемм 1987; Lauristin 1988a), seeläbi väljendati ilmselt ka üldist madalat usku massimeedia refleksioonivõimesse.

Fosforiidiküsimus oli esimene kord, kui Eesti rahvas tundis, et nende arvamusest või tahtest midagi sõltus (Aare 1999a). Ilmselgelt ei olnud fosforiidisõda üksnes vastandumine keskkonnaprobleemide tekitajatele, see oli vastandumine Nõukogude Liidule, mille huvides tuldi rahvusliku rikkuse – ilusa Eestimaa looduse - kallale, samuti oli see ka otsese ohu tunnetus, sest kõige rohkem kartsid inimesed ilma jääda veest. Ohutunnetuses olid teravalt esil seega nii utilitaarsed kui eetilised aspektid.

Fosforiidisõda on hea näide esimesele moderniseerumise etapile iseloomulikust keskkonnaprobleemist. Sellise probleemi tajumine sõltub esmajoonel informatsioonist ja teadlikkusest. Kuigi kaevandusplaanide jõustumise korral oleks meie keskkonda jäänud alatiseks risk, oli antud hetkel siiski tegemist ohuga – selle põhjuseid ja tagajärgi oli võimalik teatud ökoloogilise detailsuseni lahti võtta ja välja selgitada (mida ka tehti), tegemist oli nõ üksiku ja eraldiseisva, kuigi vägagi mastaapse küsimusega. Samuti oli selle keskkonnaohu avalik diskursus küllaltki selgelt struktureerunud, mis võimaldas jälgida sotsiaalsete (ja kommunikatiivsete) käitujate huve ratsionaalsetel alustel, kommunikatsioon oli nõ siiras, selgete tagamõtetega.

Samal ajal tuldi esmakordselt välja ka avalike nõuetega keskkonnainfo avalikustamise osas. Nii kuulutasid *ökoloogiaprobleeme valjustavate ajakirjanike esindajad* oma avalikus (ja anonüümses) läkituses üldsusele (Teadus ja... 1988): “inimestel on õigus teada tõe elukeskkonnast, neid endid ja nende lapsi ähvardava ohu suurust.” Praktikast võeti see nõue Eesti ühiskonnas omaks alles 2001. aastal seoses Århusi konventsiooni vastuvõtmisega.

3.4.2 Keskkonnaprobleemid avalikus sfääris: informatsioon ja sotsiaalsed liikumised

1988ndal aastal, kui Eesti Looduse kui peamise loodusajakirja tellimine hakkas pärast hoogsat tõusu langema, täheldasid Lauristin ja Vihalemm (1988) ka loodusehuvi mõningast langust senise suure tõusu järel. Nii nagu loodusajakirja tellimise ainuke faktor ei olnud lugejate loodushuvi (ajakirja tellimislimiit 84nda aastani), nii ei näidanud ka fosforiiditeemaatika aktuaalsuse perioodil läbiviidud küsitlus tõusvat muret Eesti keskkonnaseisundi pärast.

Vähenenud oli koguni murelikkus keskkonnaseisundi pärast kogu maailma tasandil – põhjuseks ilmselt harjumine negatiivsete keskkonnauudiste kui sellisega (Lauristin ja Vihalemm 1988). Kuigi küsitlus ei näidanud, et keskkonnaseisund oleks inimeste arvates halvenenud, oli meedia surve siiski tõusnud üldine ärevus selle võimaliku ohustatuse pärast, mida näitas aktiivne vastamine avatud vastustega küsimusele – enamik laekunud vastustest märkis ära ohtudega seonduvaid probleeme, eelkõige fosforiidiprobleemi (60%), samuti joogi- ja põhjavee ning veekogude ja mürkkemikaalide kasutamisest tulenevad probleemid. See vastandus selgelt nõukogude perioodi keskkonnateadvusele, mis seostas probleeme eelkõige silmaga tajutava ja kohalikuga, mis näitab meedia vägagi ilmset mõju, teisalt inimeste ohustatuse tunde aktualiseerumist – elukvaliteeti ähvardas reaalne oht. Fosforiidisõja perioodil toimus eestlaste huvis nihe – looduselt ja selle nähtustelt keskkonnainfole – saastatusele ja selle vastu võitlemisele.

Lauristin jt (1985b) kirjutasid mõned aastad varem, et keskkonnakaitseliikumise ulatus ja edukus sõltub suurel määral inimeste keskkonnateadvuse tasemest. Paraku näitasid hilisemad sündmused, et see ei olnud veel piisavalt kõrge (eelkõige puudulikud teadmised keskkonnast) ega suutnud seetõttu ka rahvast ühendava jõuna kaua toimida.

Fosforiidisõjast tõuke saanud keskkonnaliikumine (Eesti Roheline Liikumine asutati 23. mail 1988; tegutsemisvormilt parteina) ei tõusetunud mitte niivõrd inimeste kasvava keskkonnateadlikkuse või -mure pinnalt ega olemasolevate keskkonnaprobleemide lahendamiseks, vaid eelkõige poliitilise ja rahvusliku rolli täitmiseks (Aare 1999a; Gooch 1995). Keskkonnaorganisatsioonides osalemine asendas poliitilist organiseerumist, eneseväljendust ning rahvusteadvust ja seetõttu oli inimestel nende vastu ka suur usaldus.

Mais 1990 (Avalik arvamus... 1990) oli rahva toetus erinevate saadikugruppide seast kõige kõrgem just roheliste saadikugrupil – 5pallisel skaalal 4,3, erinevatest poliitilises elus tegutsevatest organisatsioonidest hinnati (*toetan täielikult, meeldib väga*) konkurentsituult kõige rohkem Eesti Rohelist Liikumist, järgnes Eesti Naisliit (37%), Eesti Muinsuskaitse Selts (36%) ning Eestimaa Rahvarinne (31%). Poliitilistest maailmavaadetest leidis kõige enam toetust taaskord roheline maailmavaade – seda pooldas 46% eestlastest ja 28% muulastest - poliitiline kultuur oli Eestis nii õhuke, et inimesed ei osanud end veel ilmselt poliitiliselt määratleda.

Tabel 1. Ühiskonnaelu valupunktide dünaamika 1988-1990, avatud küsimus (Avalik arvamus... 1990):

Mainimiste protsent	1988 juuli	1989 aprill	1989 juuni	1989 sept	1990 jaan	1990 mai
Keskkonnakaitse (eestlased)	58	51	27	15	15	21
Majanduse areng (eestlased)	58	37	55	50	41	40
Poliitiline suveräänsus (eestlased)	12	29	34	25	45	34
Keskkonnakaitse (venelased)	55	35	34	21	14	28
Majanduse areng (venelased)	18	31	32	50	38	54
Rahvussuhted (venelased)	55	63	35	34	28	46

Sarnaselt ühiskondlike valupunktide muutumisega kadus praktiliselt aastaga keskkonnaküsimuste aktuaalsus, seeläbi oluliselt ka roheline liikumise populaarsus. Ka poliitilisest tegevusest distantseerunud rohelisest liikumisest lahku löönud roheliste partei lõpetas oma tegevuse varsti pärast riikliku iseseisvuse saavutamist.

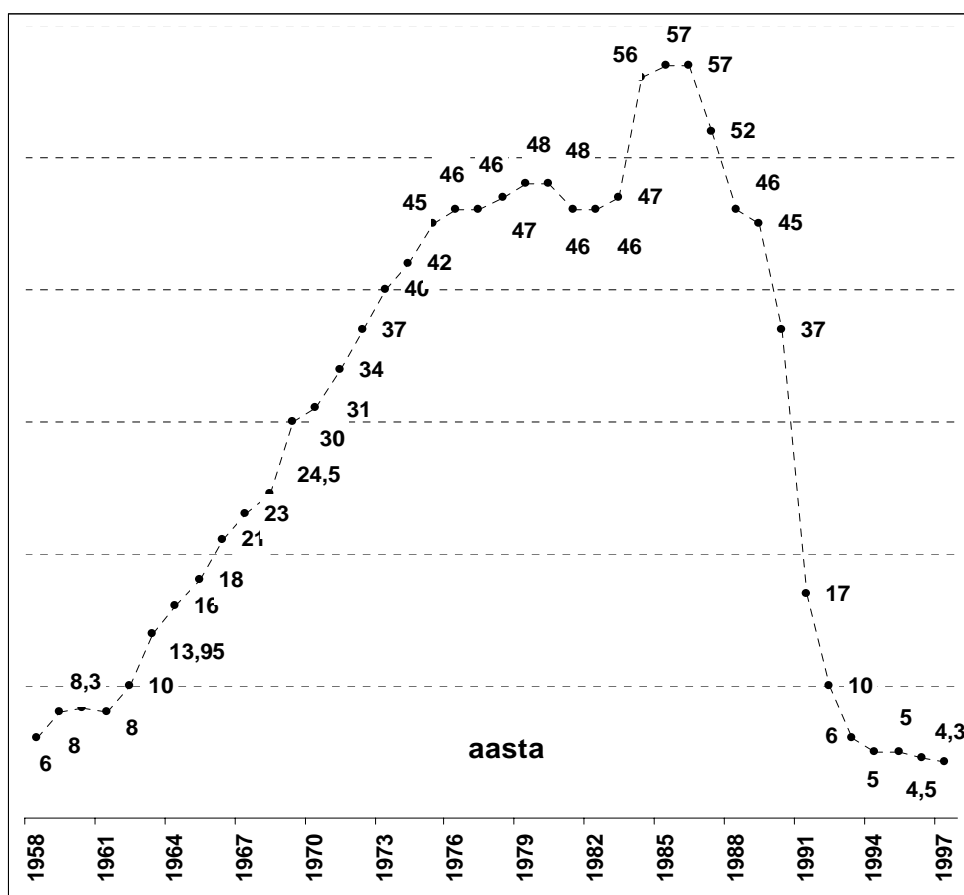
Tuleb tõdeda, et keskkonnaküsimus oli sel ajal inimestele rahvusliku ettekäände rollis – nt deklaratsioonis Eesti NSV suveräänsusest rõhutatakse muuhulgas, et looduskeskkond on paljudes vabariigi piirkondades katastroofiolukorras, millest Eesti NSV Ülemnõukogu näeb vaid ühte väljapääsu – edasist arengut suveräänsuse tingimustes (Aare 1999b). Irooniline on see, et fosforiidisõja tulemusel sündis

rahvusliku nimega ettevõtte Eesti Fosforiit AS ning et Ida-Virumaa keskkonnaprobleemid ei ole pärast seda enam kunagi tõusnud rahvusliku debati objektiks.

3.5 Keskkonnateadvus Eestis siirdeperioodil

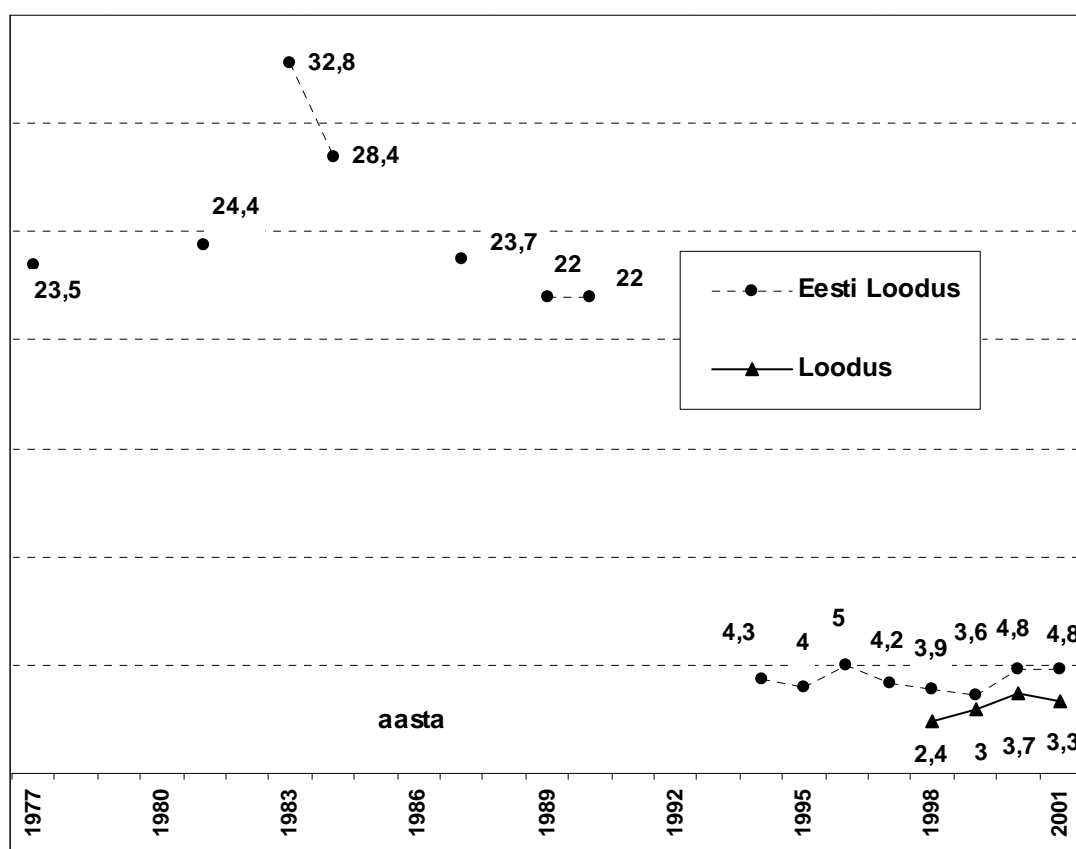
3.5.1 Keskkonnamedia tarbimise muutumine

Sarnaselt 1980ndate aastatega pidasid eestlased ka siirdeperioodil (1994. aastal – Kaasik jt 1996) olulisemateks keskkonnaalase teabe hankimise kanaliteks elektroonilist meediat: telekanalid 52%, Eesti Raadio 38%, järgnes trükimeedia: ajalehed 34%, ajakirjad 18%. Mitte-eestlaste loodusinfo kanalite üle domineerisid isiklikud tähelepanekud loodusest (63%), järgnes trükimeedia (ajalehed 32%, ajakirjad 10%), Eesti Raadio ja Venemaa telekanalid. Üllatav on see, et Eesti telekanalid ei jäänud Venemaa telekanalitele veel olulisuselt eriti alla.

Joonis 3. Eesti Looduse tiraažid tuhandetes 1958-1997 (Vihalemm & Kõuts 2004, Eesti Loodus)

1990ndate alguses langes hüppeliselt (tihti kuni kümme korda) kõikide ajakirjade tellimine, seehulgas kukkus kiiresti ka ajakirja Eesti Loodus tiraažiarv. Ajakirjade senine kõrge loetavus nõukogude ajal tulenes nende vähesusest – 1940. aasta lõpus oli ajakirju sõjaeelse perioodiga võrreldes kümme korda vähem. Aastatel 1956-58 asutati 11 uut ajakirja, nende seas ka populaarne väljaanne Eesti Loodus. Selle ajakirja suurenev tiražeerimine edenes veelgi, kui 1984. aastal tellimislimiidid kaotati (Vihalemm ja Kõuts 2004).

Joonis 4. Eesti Looduse ja Looduse lugejaskond 1977-2001 (Lauristin & Vihalemm 1988, Vihalemm & Kõuts 2004, Emor)

Kuigi Eesti Looduse lugemine ei väljendanud otseselt eestlaste keskkonnahuvi, olid lugejad siiski keskkonnainfo mõjuväljal. Siirdeperioodil oluliselt kahanenud tellimine lõi soodsa pinnase inimeste keskkonnaküsimustest võõrandumiseks, sest teiste meediakanalite tähelepanu loodusküsimustele taandus oluliselt. Kuigi 1990ndatel oli Eesti Looduse ilmumise jätkumine küsimärgi all ja ajakirja loetavus oli langenud nõukogude perioodiga võrreldes üle viie korra, lisandus kümnendi lõpul samalt kirjastuselt turule veel üks sarnane loodusajakiri (Loodus) – nähtus, et turul jätkub

ruumi mõlemale. Siirdeperioodil toimus loodusajakirjade tiraažide ja lugemuse stabiliseerumine.

3.5.2 Keskkonnaprobleemide kajastamine meedias

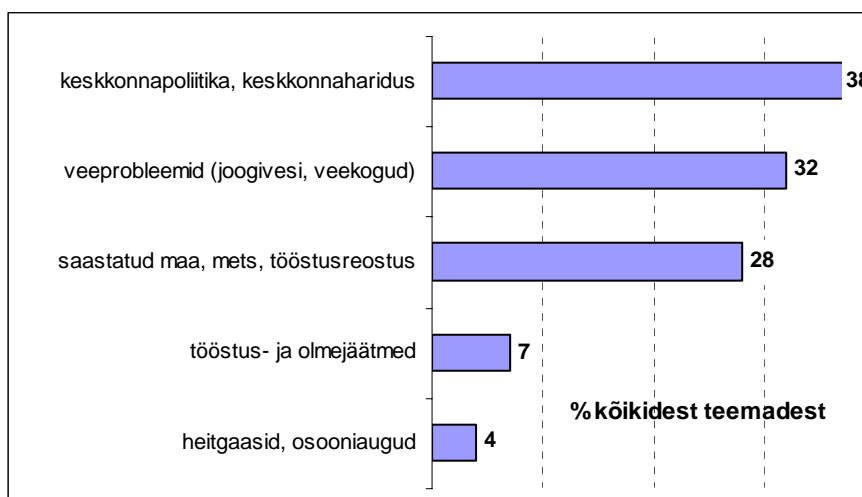
1988. aastal tõdes Andres Koppel (1988:142) Eesti Looduses, et aktiivse keskkonnateadvuse areng seisab analüütilise keskkonnainformatsiooni puudumise taga: “Just informatsiooninappuse tõttu on tegelik keskkonnateadvus meil veel soikeseisundis. [...] Praeguste olude juures saab selle liikumise maksimumvariandiks olla vaid klassikalise looduskaitse tõhustamine, sest kaitsealuste objektide olukorda on võimalik mõneti ka silmaga hinnata. Kuidas aga protestida halva õhu, soolatud lume, ülemäärase müra jms vastu, kui pole teada, kas nad on all- või ülalpool lubatud halbuse piiri.” Paraku nähtub Goochi (1996) 1990ndate algul läbiviidud Eesti meedia analüüsist, et iseseisvumisaastad ei toonud kaasa nõukogude perioodi informatsiooniliste vajakajäämistest parandamist.

Pigem vastupidi - 1992. ja 1993. aastal vaadeldud Eesti trükimeedia väljaannetes olid oluliselt muutunud keskkonnaprobleemide geograafilised asukohad, reostuslikud probleemkohad olid asendunud suuremate linnade kohalike keskkonnaküsimustega. Enim kajastati keskkonnaprobleeme Tallinnas, natuke vähem Tartus, suure vahega järgnes Paldiski, väga vähe mainiti Tapat ja Sillamäed. Ida-Eesti keskkonnaküsimusi enam praktiliselt ei käsitletud, Eestit ja Soome lahte tugevalt mõjutavad keskkonnasaastajad nagu Kunda tsemenditehas ja elektrijaamad leidsid aasta jooksul äramärkimist kõigest korra.

Keskkonnaprobleemide ümberasetumine Tallinna ja Tartu ümber võib näidata mõningast tendentsi keskkonnaküsimuste inimliku külje esilekerkimisest – keskkonnaprobleemid ei olnud enam inimkauge teema ja tööstuste pärusmaa, vaid ka osa tavainimese elust. Keskkonnaküsimuste kajastamist ilmestas tugev nõukogude pärandi retoorika – keskkonnaküsimused olid kui jäänuk nõukogudeajast. Samuti keskendusid erinevatel teemadel kirjutatud artiklid siiski laias laastus reostusküsimustele – reostus kui millestki mahajäänud *halb* – tootmisest ja tehnoloogiast tõusetuvaid spetsiifilisemaid riskiküsimusi praktiliselt ei kajastatud. Nii kajastati veeprobleeme Eestis peamiselt läbi merereostuse – reovete käitlusprobleemidest ja joogivee kvaliteedist ei kirjutatud praktiliselt midagi. Maaküsimused keskendusid nõukogude sõjaväest mahajäänud pinnasereostusele ja

värskelt eraomandisse sattunud metsade liigraiumise temaatikale. Jäätmeküsimused kõnelesid sõjaväejäätmetest, kaks artiklit võtsid üles Narva elektriijaama jäätmeküsimuse. Ka globaalsetest keskkonnaprobleemidest praktiliselt ei kõneldud.

Keskkonnakajastuse analüütilisuse määra näitab ka artiklite allikate jagunemine: peamine keskkonnaküsimuste kontrollija meedias oli avalik võim (40%), järgnes teiste meediakanalite refereerimine (9%), eksperdid olid uudise allikaiks 7% juhtudest. Oluliselt oli langenud keskkonnaühenduste ja eraisikute panus meedias - mõlemad olid loo allikaiks 4% juhtudest (nõukogude perioodil oli juba kirjasaatjate osakaal 7%). 9% juhtudest oli allikaks tööstus ja tervelt 39% juhtudest jäid uudise allikad määratlematuks (Gooch 1996).

Joonis 5. Keskkonnateemad Eesti ajakirjanduses 1992. ja 1993. aastal (Gooch 1996: 433)

1990ndate hilisemast perioodist puuduvad paraku põhjalikud meediaanalüüsid, millele toetuda. Üldsunitlust võib siiski kirjeldada kui keskkonnaküsimuste kajastamise üleminekut inimlähedastele olmeküsimustele.

3.5.3 Keskkonnateadvuse ja keskkonnaga seonduvate väärtuste muutumine

Erinevates ühiskondlikes arenguprotsessides aktiveeruvad erinevad väärtused, reeglina need, mille järgi tuntakse ühiskonnas puudust (Inglehart 1997). Nõukogude perioodil pealesunnitud vertikaalne kollektivism (so totalitaarsetele ühiskondadele omane, indiviidi autonoomsust eitav kollektivism, vt lähemalt Realo 1998; Lauristin & Vihalemm 1997b) vastandus siirdeperioodil tõusetuva individualismiga. Kui

nõukogude aja lõpul aktiveerunud rahvuslik liikumine suurendas ajutiselt inimestevahelist solidaarsust, siis nõukogude ideoloogia ja võimuhierarhiate lagunemine suunas inimesed taas individuaalselt ratsionaliseeritud valikute juurde.

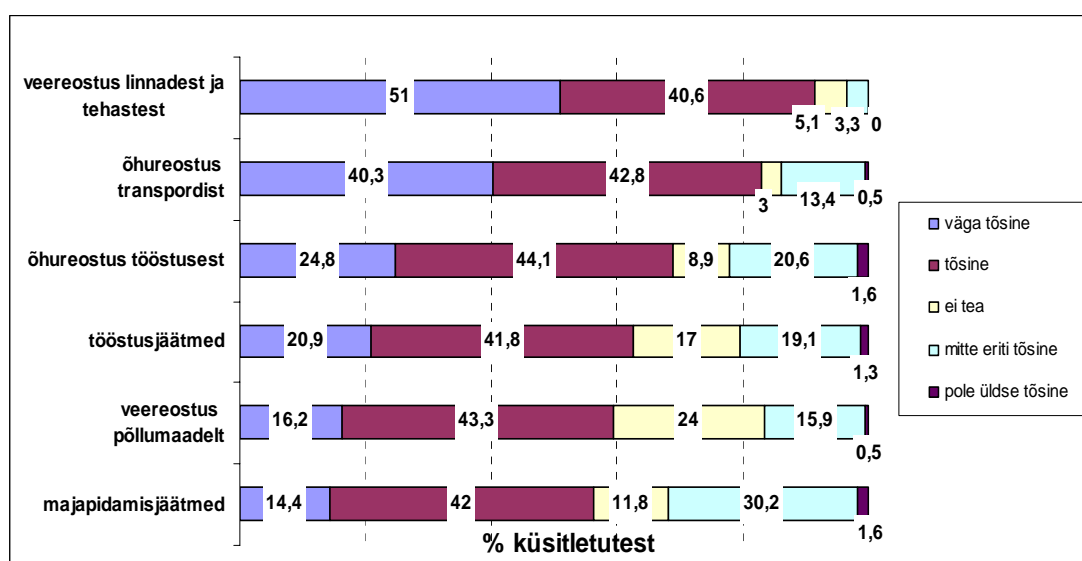
Taasiseseisvunud Eestis väljendus individualism isiklikus eneseväljenduses ja otsustusvabaduses, mis väljendus ka muutunud keskkonnakäitumisena. Nõukogude perioodil kollektiivse pärandina käsitletud elu- ja looduskeskkond tagastati inimeste eraomandisse ühiskonna kiire materialiseerumise perioodil. Majanduslikus mõtlemises toimunud järsk muutus õigustas keskkonnaressursside kasutamist indiviidi hüvanguks, toimiva seadusandluse puudumine pakkus selleks avarad võimalused.

1990ndate algul uuris Gooch (1995) siirdeühiskonna väärtusliku transformatsiooni mõju keskkonnaprobleemide väärtustamisele, eeldades, et uue keskkondliku paradigma kõrge ja teaduse-tehnoloogia madal toetus ning postmateriaalsed väärtused on positiivses korrelatsioonis kõrgendatud murega keskkonna pärast. Baltikumi probleemistikku arvestades eeldati, et Eesti-Rootsi võrdlusandmed näitavad just Rootsis kõrgemat postmateriaalsete väärtuste väärtustamist ja suuremat muret keskkonna pärast.

Siirdeperioodil oluliseks muutunud sotsiaalmajanduslike probleemide (töötus, kuritegevus, inflatsioon ja sotsiaalsed probleemid) kõrval olid keskkonnaprobleemid Eestis tõepoolest tahapoole vajunud – neid määratles olulisusjärjestuses esimese või teisena kõigest 10% elanikkonnast. Ka küsitletute jagunemine materialismi-postmaterialismi skaalal näitas, et Eesti on selgelt materialistliku orientatsiooniga – kui Rootsi uuritavatest määratleti postmaterialistidena 21%, siis Eestis kõigest 2%; materialistidena Rootsis 8% ja Eestis 56%.

Tartu ja Linköpingi kõrvutusandmed näitasid ootuspäraselt, et ka uue keskkondliku paradigma suhtes on Rootsi ühiskond tunduvalt arenenum kui Eesti. Teadusesse ja tehnoloogiasse suhtumist mõõtvad küsimused näitasid eestlaste suuremat veendumust tehnoloogilise progressi ja majanduskasvu võimes ühiskonna heaolu parandada (Gooch 1995). Siin vastandusid ilmselt Läänes kasvav skepsis tehnoloogiliste ravimite suhtes ja eestlaste oskamatus ette kujutada lääneliku ühiskonna toimimist ning tehnoloogia kohta selles, kuigi – iseenesest ei olnud tehnoloogia areng sel perioodil Eestis eriti kõrgelt väärtustatud väärtuste seas (Kalmus & Vihalemm 2005).

Hoolimata sellest, et Eesti jäi nõ läänelike näitajate poolest Rootsile alla, tajusid eestlased kõiki vaadeldud lokaalseid keskkonnaprobleeme oluliselt teravamalt kui rootslased. Samas nähtub Goochi uuringust (vt joonist 6), et hilismodernsele ühiskonnale iseloomulikud probleemid ei olnud Eesti inimestele veel eriti tähenduslikud – välisuurija küsimused kompasid teemasid, mida Eesti elanikud enda jaoks veel ei teadvustanud, sest keskkonnakaitset seostati eelkõige nõukogude tööstuse pärandreostuse küsimustega, tõsiseks ei osatud veel pidada ka veel indiviidi tasandil lahendada võidavaid probleeme (nt jäätmete küsimus).

Joonis 6. Tartu elanike hinnang keskkonnaprobleemidele 1992. aastal (Gooch 1995: 529)

Goochi uuring näitab, et eestlaste kõrge mure keskkonna pärast siirdeperioodi alguses ei sobitu Ingleharti postmaterialistlike väärtuste hüpoteesi, mille kohaselt mure keskkonna pärast tõuseb paralleelselt modernsuse ja majanduse arenguga. Ökoloogilise maailmavaate võtmes on eestlaste keskkonnataju täis vasturääkivusi – uut keskkondlikku paradigma toetavate uskumuste ja lokaalse keskkonnaprobleemi tajus vahel ei leitud Eestis tugevat seost, ka tehnoloogia ja teaduse skaala ei olnud seotud keskkonnaprobleemide tajumisega.

Goochi arvates võis väärtuste ja keskkonnaprobleemide tajumise vahelise korrelatsiooni puudumine tuleneda sellest, et eestlased nägid keskkonnas eelkõige utilitaarseid väärtuseid – küsimus keskkonnaprobleemidest oli pigem küsimus mitterahuldavast elukeskkonnast. Postmaterialistlikud väärtused väljendasid eestlastele valdavalt sümbolilist suhet keskkonnaprobleemidega, muret globaalsete, mitte lokaalsete keskkonnaprobleemide pärast. Sarnasele tulemusele jõudis ka

Vihalemma (1997) 1995. aasta kvalitatiivne väärtusuuring, mis näitas, et puhast keskkonda käsitleti kui universaalset väärtust (seostati ka rahuga maailmas), kui eeldust, millele põhineb kõik muu, elumaailm. Samal ajal näitasid inimeste hoiakud ka isiklike võimaluste vähest seostamist nii abstraktseks jääva väärtusega – puhast keskkonda seostati pigem elukaugete mõistetega nagu globaalprobleemid, ühiskonna tulevik, ideaalne maailm, tulevikuunistused. Puhast keskkonda kui väärtust ei seostatud indiviidi enda isiksuse või enda kontrollitava situatsiooniga, episoodilised mälestused ilmnesisid peamiselt meediakogemuste kirjeldamise käigus. Tekstinäiteid uuringu toormaterjalist:

“Kõige rohkem mind puudutab puhas keskkond. Rahu maailmas – see on hea asi, aga natuke kaugel meie tingimustes. See on seal, kus sõda käib. Meil on siiski stabiilne olukord. Minust ainult ei olene see puhas keskkond. Ma ise võin küll midagi keskkonna heaks teha või puhtamalt elama hakata.”

“Puhas keskkond, rahu maailmas ja kaunis maailm – see on nagu baas, mille peale kõik toetub.”

“Когда смотришь по телевизору эти войны – просто ужасно. Хочется, чтобы меня эти войны, убийства прошли стороной. Хочется, чтобы все было хорошо, росли деревья, цветы цвели, никто не воевал, чтобы государство было бы сильным, могло меня охранять, чтобы я не боялась за жизнь своих детей.”

Kümnendi keskel – 1995. aastal (Lauristin & Vihalemm 1997b) – oli meeldiv ja mugav elu muutunud eestlastele olulisemaks väärtuseks kui rootslastele. Kaunis maailm ja puhas keskkond olid sel ajal eestlaste jaoks küll kõige olulisemaks hinnatud väärtuste seas (samal tasemel rootslastega), kuid 1991. aastaga võrreldes juba oluliselt tähtsust kaotanud. Vähenenud oli ka tehnoloogia arengu väärtustamine, mida võib põhjendada tehnilist kultuuri ülistava nõukogude ideoloogia lagunemises. Siirdeperioodi keskel oli eestlaste mentaalsus seega pigem modernne ja pragmaatiline, saavutusvajadustele orienteeritud, rootslastel post-materialistlikum.

Materialismi ja pragmaatilisuse õhkkonnas vaadati ühiskonnas leebemalt ümber ka majandustegevuse ja keskkonna vahelisi suhteid puudutavad hinnangud - kui 1983. aastal nõustus eestlastest väitega *Eelkõige tuleb silmas pidada asja majanduslikku külge. Ühiskonna majandusliku arengu huvidest tuleb lähtuda kõiges, ka keskkonnakaitset* täielikult 21%, üldiselt oli nõus 30%, üldiselt ei olnud nõus 21% ja ei olnud üldse nõus 17%, siis 1994. aastal arvas eestlastest 21%, et *esmajärjekorras tuleb mõelda keskkonnakaitsele, isegi kui selle arvel aeglustuks majandusliku tulu kasv*, 5% arvas, et *majandusliku tulu kasvule tuleb pöörata peatähelepanu, isegi kui*

keskkond selle arvel veidi kannatab ning tervelt 65% tegi möönduse, et majanduslik tulukus ja keskkonnakaitse peavad olema võrdse tähtsusega (Kaasik jt 1996).

Inimesed tajusid ka ise, et keskkonnaprobleemid olid ühiskonnas tahaplaanile vajunud (45%). Keskkonnaprobleemide teravuse vähenemist näitas ka inimeste oluliselt suurenenud usk säästliku fosforiidikaevandamise võimalikkusesse - 1994. aasta uuringu andmetel (Kaasik jt 1996) arvas eestlastest juba 61%, et Eesti fosforiidivarusid tuleb asuda kaevandama siis, kui saab kasutada keskkonda säästvat tehnoloogiat, üldse ei soovitanud varusid puudutada veerand küsitletuist - 26%. 70% eestlastest uskus (roheline hääbumise perioodil), et roheline liikumine on looduse kaitsel suur jõud, kuigi juba veerand küsitletuist nentis, et neid pole märgatagi ning 50% möönis, et nad võiksid aktiivsemad olla.

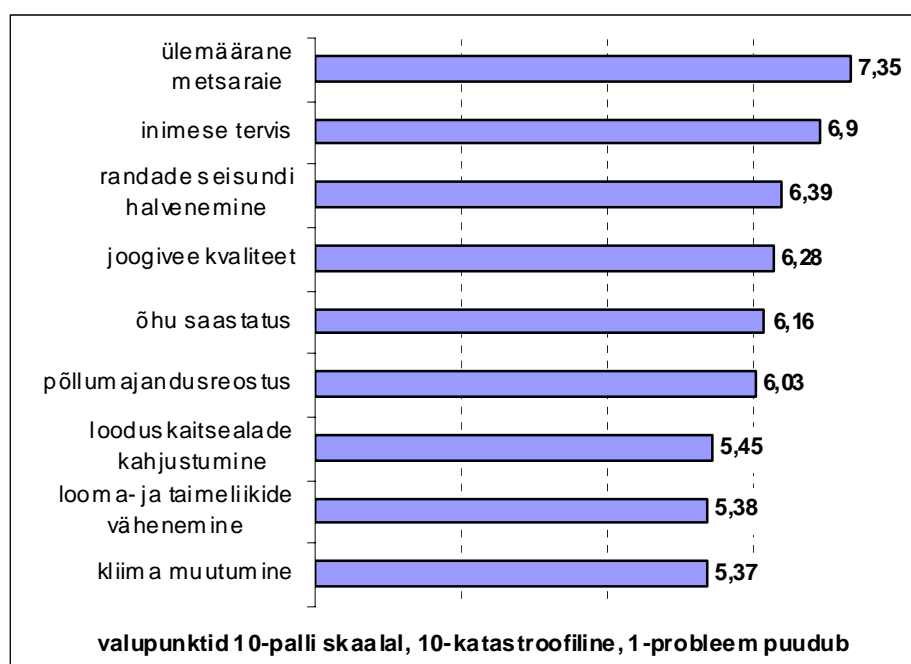
Uuring "Inimene ja keskkond '94" (Kaasik jt 1996) näitab, et keskkonnaprobleemide olulisus oli kümnendi keskpaigaks 1992. aastaga võrreldes teiste ühiskondlike probleemide seas veelgi langenud, keskkonnaküsimuste spontaanset nimetamist enam peaaegu ei toimunud⁷: 1. kuritegevus (14%), 2. elukallidus (13%), 3. majanduslik madalseis (6%), 4. rahvussuhted (5%), 5. keskkond (4%). Eestis hindas 1994. aastal keskkonnaprobleeme väga tõsiseks 15% inimestest, mis oli rahvusvahelises kõrvutuses sarnane pigem Taanile ja Rootsile kui arengumaadele – nt Venemaale, kus keskkonnaprobleeme hindas väga tõsiseks üle 60% inimestest. Suurt või mõõdukat isiklikku muret tundis Eestis keskkonnaprobleemide pärast vastavalt 18 ja 55% inimestest, mis oli taas sarnane pigem arenenud Põhjamaade kui arengumaade tulemustele, kus isikliku mure määr oli oluliselt kõrgem.

1983. ja 1994. aasta kõrvutuses on muutunud ka inimeste suhe loodusega. Linnastumine ja maaelu kokkukukkumine vähendas inimeste sidet maaelu ja looduslähedusega. Loodusega seotud tegevused olid kümne aastaga selgelt vähenenud, oluliselt oli vähenenud põllumajandusega seotud töö, vähem töö isiklikus aias. Allakäigu olid teinud matkamine ja loodusvaatlus, mootorsõidukite arvu kasv oli

---

⁷ Avatud küsimus: Milline on Teie arvates kõige olulisem täna lahendamist vajav probleem Eestis?

mõjutanud ka jalutamise vähenemist⁸. Oluliselt ei olnud muutunud looduslähedusega vähem seotud tegevused nagu lemmikloomade pidamine ning küllaltki spetsialiseerunud harrastustegevused nagu jaht ja kalapüük. Vene elanikkonna puhul võis aga täheldada ka loodusläheduse osalist tõusu – aiatöö tegemise ja matkamise osakaal oli tõusnud ligi kaks korda (Kaasik jt 1996).

Joonis 7. Eesti elanike hinnang keskkonnaseisundile 1994. aastal (Kaasik jt 1996: 12) Eestlaste hinnang oma kodukoha keskkonnaseisundile oli Kaasiku jt (1996) hinnangul siirdeaastatel tõusnud, kui 1983. aastal hindas 22% Eesti elanikest oma kodukoha keskkonnaseisundi heaks, 60% keskmiseks ja 18% halvaks (Тимах 1987), siis 1994. aastal 3% väga heaks, 50% üsna heaks, 29% üsna halvaks, 12% väga halvaks (Kaasik jt 1996). Ka eeldasid eestlased, et keskkonnaseisundit ootab paranemine (erinevalt venelastest, keda elas probleemsetes piirkondades oluliselt rohkem). Samas oli Kaasiku jt (1996) arvates ühiskonnas toimunud pigem hinnangukriteeriumide muutus

⁸ Tabel 2. Eestlaste loodusega seotud harrastuste või tööde sageduse muutumine 1983-1994. (Kaasik jt 1996)

% vastanutest	1983				1994			
	üldse mitte	harva	sageli	pidevalt	üldse mitte	harva	sageli	pidevalt
töö aias	12	14	40	34	9	23	38	28
laudatöö	60	14	10	15	73	12	6	7
matkad	18	35	38	9	22	45	21	9
loodusvaatlus	24	29	35	11	52	31	11	2
välisport	29	35	26	9	37	41	13	5
jalutamine	3	14	52	30	3	24	50	21

kui keskkonnaseisundi paranemine. Usk keskkonnaprobleemidesse kui vene sõjaväe ja nõukogude tööstuse jäänukitesse juhtis tähelepanu uutelt esiletõusvatelt keskkonnaprobleemidelt nagu turumajandusega kaasnevad jäätmed, toodete säilivusea tõstmine säilitusainete abil, romulaautode sissevedu jne. Keskkonnateadvus võttis lokaliseeritud, visuaalse ja pragmaatilise iseloomu (nt muutusid aktuaalseks joogivee küsimused ja taandusid looduskaitseks), kuigi inimkeskne-tarbimislik suund sel perioodil veel ei aktualiseerunud.

Kõige keskkonnateadlikum vanusegrupp oli 1994. aastal 50-59-aastaste grupp, kõige vähem teadlik 15-19-aastaste noorte grupp, kes suhtus teistest vanusegruppidest ka näiteks kõige leigemalt jäätmete eraldamise (Kaasik jt 1996), mida võib käesoleval ajal pidada modernse noore keskkonnakäitaja üheks põhiliseks tegevusväljundiks.

1983. aasta massikommunikatsiooni ja keskkonna alane arvamusküsitlus ja 1994. aasta keskkonnahoiakute uuring näitasid sama küsimuse korduvesituse põhjal, et kui läänemaailmas oli alarmeerivalt esile tõusnud mure inimtegevuse pärast looduses, siis Eestis ei olnud vahepealne siirdeperiood sellesuunalisi muutusi kaasa toonud. Väitega *ei maksa keskkonnaprobleemi liiga suureks puhuda, küll ajapikku leitakse lahendused või kohaneb inimene uute tingimustega* ei nõustunud võrdlusperioodidel praktiliselt sama protsent vastanutest (vastavalt 52 ja 55%) (Kaasik jt 1996). 2002. aasta Tartu elanike küsitlus andis samaks näitajaks juba 68%, rahulolematuse suurenemist võis küll näidata nii keskkonnaalase ärevuse tõus kui ka küsitluse linnaelanike keskus.

Keskkonnaalase ärevuse suurenemist 1990ndate lõpuaastatel näitab ka Raudsepa (2001a) 1999. aastal läbiviidud Hiiumaa representatiivne arvamusuuring, mis näitas eestlaste kõrget skoori uue keskkondliku paradigma skaalal⁹. Samas näitasid inim- ja ökotsentriliste vastanduste skaalal (*inimene on looduse kroon/inimesed on looduse valitsejad versus inimene on osa loodusest, inimeste arvu kasvu tuleb piirata, et säilitada loodust*) väga ebahühtlaselt mõlemas suunas jaotuvad vastused inimeste suurenenud paradigmalist polariseerumist. Sama uuringu põhjal (Raudsepp 2001b) koostatud keskkondlike käitumiste indeks näitas erinevalt Goochi uuringust (juba?) positiivset korrelatsiooni selliste väärtustega nagu universalism, heasoovlikkus, traditsioonid, turvalisus, konformsus ning negatiivset korrelatsiooni võimu, saavutusvajaduse, hedonismi, self-direction ja stimulatsiooniga.

---

⁹ *inimeste vahelesegamine loodusele põhjustab harva hävitavaid tagajärgi* – ei nõustu 79%, *looduse tasakaal on väga tundlik ja kergesti segi löödav* – nõustub 72%.

Seega oli kümnendi lõpuks toimunud muutus keskkonna ja looduse sümbolilises elik väärtuslikus tähenduses – mure keskkonna pärast oli teatud määral sidustunud üldise lääneliku väärtusskeemiga (nö moderne keskkonnateadvus). Hiiumaa populatsioonist pooldas ökotsentrilisi ja radikaalseid argumente 17%. See radikaalne grupp koosnes peamiselt keskealistest ja noortest (Raudsepp 2001a), kes ei olnud tegelikult huvitatud lähedasest kontaktist loodusega, kuid väljendasid abstraktsel tasandil ökotsentrilisi vaateid, pooldades ka keskkonnakaitse ülesust majanduslike argumentide ees.

3.6 Peatüki kokkuvõte

Nõukogude perioodil toimus keskkonnaküsimuste otsustamine avaliku dialoogita, sotsialistliku süsteemi katsetused looduses legitimeeriti politiseeritud teaduse ja bürokraatia poolt. Keskkonnaohtude ja -riskide alane informatsioon oli salastatud, meediasse jõudev informatsioon tsenseeriti – avalik kommunikatsioon eitas süsteemist tõusetuda võivat kahtlust. Ajakirjandus pööras keskkonnaküsimustele küll tähelepanu, tuues välja probleemkohti peamiselt olmelistes küsimustes, samas puudus refleksiivsus-kriitilisus, keskkonnaprobleemide põhjustest kõneldi vähe. Keskkonnaprobleemide põhjustena toodi esile eelkõige sotsiaalseid, mitte majanduslik-tehnoloogilisi küsimusi. Loodusmeediat jälgiti sel perioodil aktiivselt, osalt defitsiidi sündroomi tõttu, sest ajakirjade tellimine – elik ligipääs infole – oli piiratud. Elanike kriitilisus keskkonnavalase informatsiooni suhtes ei tõusetunud keskkonnamure või teadmiste pinnalt, vaid pigem üldisest rahulolematusest ühiskonnas toimuvaga. Keskkondlikus diskursuses puudus individid – elanikele suunatud informatsioon oli keeldude-käskude põhine, meedias puudus kodanike aktiivse keskkonnakäitumise kujutamine. Loodusteadlike käitumispraktikate tähendus polnud keskkondlikus vaates teadvustatud. Ka aktiivseid inimesi ühendav looduskaitse oli nõukogude perioodil eelkõige kompensatoorne tegevus – 1966. aastal asutatud Eesti Looduskaitse Selts võimaldas tegeleda eelkõige Eesti asjaga, liikmete seas andis tooni kultuurieliit ja intelligents (Eesti Looduskaitse... 2005).

Laulva revolutsiooni perioodil tõusetus keskkonnaliikumine poliitilise liikumisena. Meedia koondas avalikkuse kriitiliseks aruteluks, avalikku debatti ilmusid seni latentstes olekus olnud ohud nagu mürkkemikaalid, põhja- ja joogivesi, fosforiit. Lühiajaliselt kerkis esile rahvuslik-poliitilise suunitlusega aktiivsete ja

keskkonnamurelike kodanike liikumine, iseseisvumisaja avalikkuse struktuuriline ümberkujunemine legitimeeris ühiskonnas sealt aastakümneid puudunud arvamuste vastandumise. Tõusetunud keskkonnamure põhjuseks olid rahvusliku tunnetuse kõrval siiski ka utilitaarsed aspektid – mure isikliku heaolu, joogivee ja elukeskkonna pärast. Mure keskkonnaseisundi pärast oli tegelikult isegi mõnevõrra vähenenud. Keskkonnaküsimus ei suutnud madala keskkonnateadvuse pinnalt siiski avalikkust kaua ühendada, fosforiidiagenda ja keskkonnaliikumine hääbusid muude tõusetuvate probleemide taustal. Arengueufoorias kadusid Ida-Virumaa ja keskkonnaküsimused avalikust debatist piiripealseks küsimuseks koos muude modernset ratsionaalsust ähvardavate ohtudega.

Siirdeperioodi algust võib pidada ajaks, kus süsteemi ümberehitamise käigus algas modernsuse ja lääne probleemide eitamine, areng omandas uue, individuaalseid võimalusi pakkuva tähenduse. Väga palju ühiskondlikke probleeme (süsteemi vigu) defineeriti ümber sotsialismiaja pärandi võtmes – toimis usk probleemide kadumisse piisava demokraatliku ja majandusliku arengu tulemusena. Meediaväljaannetes taandus loodus vähetähtsaks, piiripealseks küsimuseks. Kümneid kordi vähenes ka senini kõrgel püsinud loodusajakirjade lugemus, Eesti Looduse väljaandmise toetamist tuli avalikkuse ees õigustada. Siirdeperioodi lõpuks kujunes loodusküsimus suhteliselt kitsa huviliste ringkonna hingeasjaks. Kuigi keskkonnaküsimused kadusid avalikust dialoogist ja keskkonnainformatsiooni kvaliteet nõukogude ajaga võrreldes ei paranenud, muutus keskkondlik meediakajastus mõnevõrra inimkesksemaks. Meedia hakkas kajastama keskkonnaküsimusi, mis puudutasid realselt inimeste igapäevaelu, olgugi küllaltki kitsa teemana. Keskkonnaküsimuste kajastamist kontrollis siirdeperioodil endiselt avalik võim, olles peamiseks uudisallikaks. Erasisikute ja kodanikeühenduste osalus keskkonnarepresentatsioonis vähenes oluliselt.

Keskkonnaküsimused taandusid meediast ja indiviidide teadvusest regressiivses joones peaaegu siirdeperioodi lõpuni. Indiviidid suundusid kollektiivselt käitumiselt individuaalselt ratsionaliseeritud käitumiste juurde. Materialistlikud-individualistlikud väärtused muutusid inimestele üha olulisemaks, ka majanduslike argumentide ülesust keskkondlike ees tunnistas üha rohkem inimesi. Keskkonnamurelike kodanike häiritus ei tõusnud väärtuslike arengute – so materiaalse heaolu tõusu –, vaid pigem mitterahuldava elukeskkonna tajumise pinnalt. Tootmisstruktuuride teisenemine,

väärtuslikud muutused ja linnastumine vähendasid nii inimeste aktiivseid kui passiivseid loodussuhteid. Tõusis elanike hinnang keskkonnaseisundile, mis on ilmselt põhjustatud hinnangukriteeriumide muutumisest – harjumine negatiivsete uudistega ja uskumus keskkonnaprobleemide jäämisest nõukogude minevikku. Uute keskkonnaprobleemide teke jõuab avalikkuse ette hilinemisega. Siirdeperioodi lõpuaastatel hakkab keskkonnaküsimus taas olulisemaks muutuma, seda ilmselt imporditud keskkondlike käitumiste ja uskumuste pinnalt – avalik diskursus ei tunnista keskkonnakaitses endiselt indiviidi. Oletada võib ka väärtuspõhise keskkonnamure mõningast aktiveerumist, algab looduskaugete ökoloogiliste mõtlejate esiletõus noorte seas.

4. KESKKONNATEADVUS JA SELLE MÕJUTAJAD TÄNA

4.1 Elanike hoiakud ja ettekujutused, muutuvad väärtusstruktuurid

4.1.1 Muutuvad väärtused ja väärtusstruktuurid

Eesti ühiskonna siirdeperioodil aset leidnud majanduslikud ja sotsiaalsed muutused avaldasid oma mõju ka indiviidide väärtustele, määratledes nende uued prioriteedid, sotsialiseerumisviisid ning käitumisvalikud. Olulisemad muutused avaldusid eelkõige individualistlike ja materialistlike väärtuste pealetungis. Eesti-Rootsi võrdlusuuringu Mina. Maailm. Meedia (Kalmus ja Vihalemm 2004) andmetel muutusid transitsiooniaastatel 1991-2003 Eestis tähenduslikumaks ning olulisemaks mitmed nautlemise ja enesetunnetusega seotud väärtused. Tugevalt eristusid nooremad ja jõukamad sotsiaalsed grupid, kelle väärtuste seas tõusid esile hedonistlikud väärtused nagu eneseteostus, huvitav elu, võimu omamine, meeldiv elu, mugav elu ja jõukus. Ka konsumerismi näitajad on just nendes gruppides eriti kõrged. Olulise mõjutajana on siirdeühiskonnas toiminud majanduslik nappus (Kalmus & Vihalemm 2005), mida näitab ka see, et Eestis ei kuulu jõukuse väärtus võimuga suhestuvate väärtusstruktuuride faktorisse nagu näiteks arenenud Rootsis, vaid materiaalse heaolu ja hedonismi faktorisse.

Nagu ka eelnevalt viidatud uuringu autorid on öelnud, ei vasta eestlaste väärtusklastrid Schwartzi väljatöötatud väärtusstruktuuridele, mis Rootsi heaoluühiskonna tingimustesse seevastu üpris hästi sobitusid. Nii seonduvad eestlaste väärtusstruktuurides omavahel küllaltki erinevad väärtustüübid - universaalsed väärtused nagu puhas keskkond ja rahu maailmas, tervis (turvalisuse väärtus) ja tehnika areng (modernne-materialistlik väärtus), Kalmus & Vihalemm (2005) seletavad seda seost eestlaste kohati müütilise usuga tehnoloogilisse innovatsiooni ja progressi. Seda näitavad ka väärtuste uuringud erinevatest perioodidest (sealsamas) – tehnika arengu väärtus tegi 1991. ja 1995. aasta andmete kõrvutuses nii eesti- kui venekeelse elanikkonna seas läbi olulise languse 2003. aastaks taas oluliselt tõustes. Samas oli Eestis just 1990ndate keskel tehnoloogiline mõõn, kus tuli majanduse ümberorienteerimiseks tehnika väljavahetamiseks oluliselt investeerida. Võimalik, et

selle väärtustüübi madalamat väärtustamist põhjustas see, et majanduslik ja kiire edu ei seisnenud sel perioodil mitte niivõrd tehnoloogilises tootmises kui vahendamises. Tehnika arengu väärtustüübi taastulemist võib ilmselt põhjendada tehnoloogiate üha aktiivsema sekkumisega meie igapäevaellu seda ka oluliselt mugavamaks muutes. Vahepealsetele väärtuslikele muutustele vaatamata näitavad Kalmuse & Vihalemma (2005) andmed, et Eestis väärtustatakse tehnika arengut praegu isegi mõnevõrra rohkem kui Rootsis.

Kuna Kalmuse ja Vihalemma (2004) võrdlusandmeil on puhast keskkonda väärtustatud aastatel 1991, 1995 ja 2003 praktiliselt samaväärselt (puhas keskkond on püsinud stabiilselt kõrgelt väärtustatud väärtustüüpide seas), võib oletada, et inimeste jaoks ei ole oluliselt muutunud mitte niivõrd keskkonnaküsimuste tähtsus kui just keskkonnale omistatud tähendus, mis praeguseks on saanud teiste väärtuslike muutuste taustal küllaltki pragmaatilise sisu. Tähenduslikult ei ole keskkond meie jaoks ilmesti enam universaalse väärtuse sisuga, mida võib aga endiselt olla sarnase nimega väärtustüüp kaunis maailm (elk siis pigem looduse kui keskkonna sünonüüm), mis vastupidiselt tehnika arengu tüübile tegi 1995. aastaks läbi olulise tõusu ja 2003. aastaks langes taas oluliselt. Venekeelse elanikkonna seas on puhta keskkonna ja kauni maailma väärtustamine 1991. aastast saadik aga pidevas joones tõusnud. Võimalik, et Eestis vähenes kauni maailma väärtustamine vastanduses tehnoloogilise elukeskkonna arengu ja väärtustamise tõusuga.

Huvitav on see, et nii puhast keskkonda kui ilusat maailma väärtustab Eestis erinevatest vanusegruppidest kõige vähem generatsioon vanuses 15-29 ning et nende väärtustüüpide väärtustamine tõuseb vanuse tõustes (Kalmus ja Vihalemm 2004), nii nagu see oli meile iseloomulik ka nõukogude ajal. Samas on arenenud healuriigis Rootsis puhta keskkonna ja ilusa maailma kõige suuremad väärtustajad just noored. Eesti ja Rootsi noorte vahel on ka sarnasusi – nad väärtustavad tehnika arengut teistest vanusegruppidest vähem ning peavad küllaltki oluliseks hedonistlikke väärtuseid (Kalmus ja Vihalemm 2004; Kalmus & Vihalemm 2005).

Looduse piiripealset (uuringu Mina. Maailm. Meedia andmestik näitab kauni maailma kuulumist lunastuslikku väärtusklastrisse) ja keskkonna pragmaatilist väärtustamist näitavad ka Raudsepa (2003; 2005) uuringud: kuigi erinevate loodusorientatsioonide seast väärtustavad Eesti elanikud eetilisi, esteetilisi ja ökoloogilisi tõekspidamisi (tahaplaanile jäävad pragmaatilised orientatsioonid), siis aktualiseerunud suhtumine

loodusesse (nt asetamine konkreetse keskkonnasituatsiooni) väljendab siiski pragmaatilisi, modernseid tõekspidamisi. Kas küsimus on selles, et inimesed omistavad loodusele väärtuseid, mille kehtivus peaks toimima nõ süsteemi piiri taga, utoopilises universaalmaailmas?

Uuringut Mina. Maailm. Meedia arvesse võttes (Kalmus & Vihalemm 2005) võib keskkondlikkust puudutavate väärtuste (kaunis maailm ja puhas keskkond) kuulumist erinevatesse väärtusklastritesse (ja samuti erinevatesse tähendusraamidesse) pidada loomulikuks. Kuna Rootsis (kus post-materialistlikud väärtused on valdavad) on individualistlikud väärtused postmaterialistlike väärtustega erinevates väärtusstruktuurides omavahel põimunud (Kalmus & Vihalemm 2005), siis on seal võimalik ka keskkonnamure ja post-materialistlike väärtuste omavaheline seondumine, mida peetakse teaduskirjanduses arenenud riikidele omaseks.

Eestis, kus domineerivad modernsed väärtused, kuuluvad individualistlikud väärtused aga modernse maailmavaatega väärtusstruktuuridesse, nende suhestumine post-materialistlike ja universaalsete väärtustega praktiliselt puudub (Kalmus & Vihalemm 2005). See võib selgitada keskkonna tugevat pragmaatilist tähendust.

Samas ei saa öelda, et transitsiooniühiskonna individualiseerumine toimuks üksnes materiaalsel heaolu väärtustades, mida võib väita just noorte näitel, kes uuringute andmeil on kõige vähem keskkonnasäästlik ühiskonnagrupp, nõ hedonistlik tarbija. Teadlikult positiivne keskkonnakäitumine (*versus* ebateadlik keskkonnakäitumine) on omane eeskätt noorele põlvkonnale, kes teeb seda osalt trendi (ei välista hedonistlikke valikuid), osalt ühiskondliku protesti (vastandumine üldise hedonismiga) pärast. Arvestades seda, et kaasaegses Eestis tuleb keskkonnateadliku käitumise praktiseerimisel pidevalt võimaluste puudumise või raskendatusega põrkuda, eeldab see käitumine teatud eneseidentiteeti, individuaalseid valikuid, mis eristuvad selgelt ülejäänud materialistlikult individualiseerunud indiviidide käitumispraktikatest. Nii on ka keskkonnaorganisatsioonide liikmeskond eelkõige protestivate noorte individualistide päralt, kes soovivad kollektiivselt *midagi ära teha*.

Ka Raudsepp & Heidmets (2001) leiavad, et ida ja länt ei erista mitte niivõrd mentaalsuse küsimused, kui just reaalne keskkonnakäitumine. Inimeste keskkonnamure ja tegevused ei ole nende arvates seotud post-materialistliku väärtusnihkega (mida pole *veel* toimunud), vaid rohkem teatud prosotsiaalsete

väärtusgruppidega – keskkonnakäitumist mõjutab see, kuidas inimesed ennast laiemate sotsiaalsete üksustega samastavad.

Siinkohal on oluline ka see, et Schwartzi mõistes on kaunis maailm ja puhas keskkond universaalsed väärtused elik küllaltki igapäevapraktikate kauged ja neid ka ilmselt üsna vähe mõjutavad väärtused. Keskkonnasäästlikku käitumist motiveerib rohkem sotsiaalne identiteet, mis Uljase (2001) hinnangul mõjutab just kohalike keskkonnaprobleemide tajumist ning on suhteliselt vähe avatud globaalsete probleemide tajumisele.

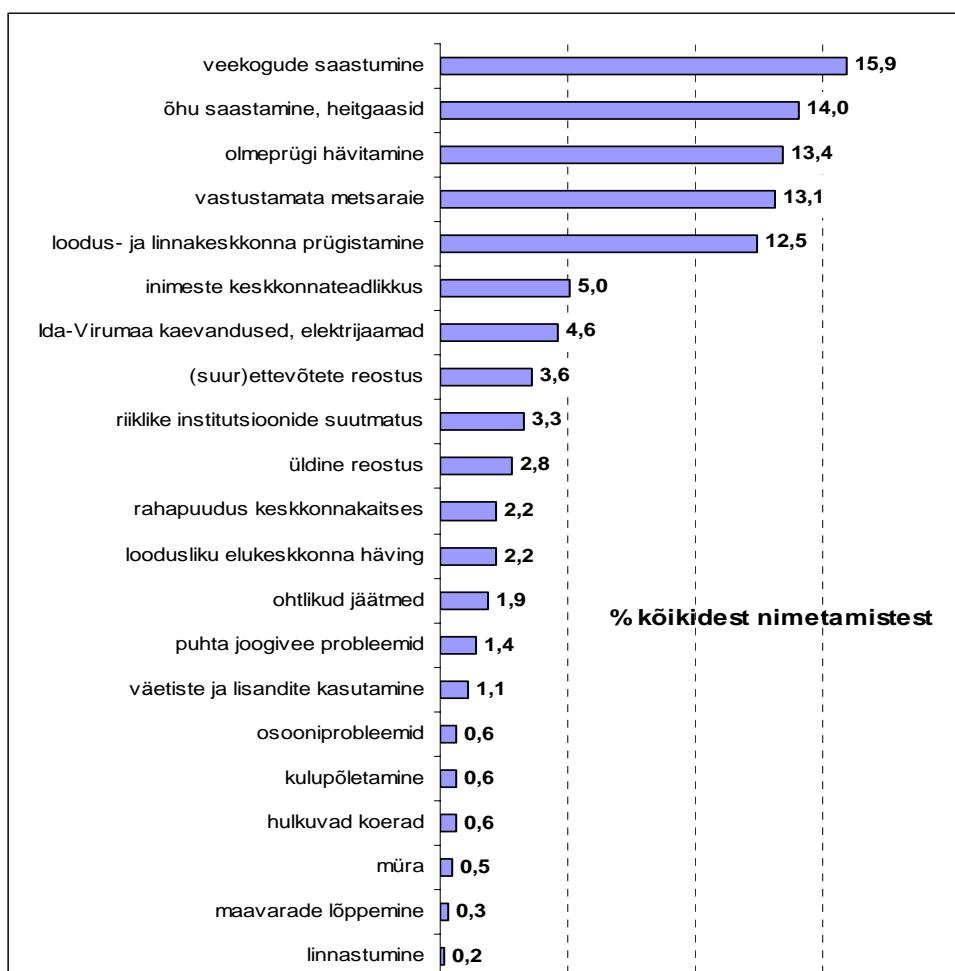
Käesolevas peatükis toodud Eesti Rohelise Liikumise näite varal saab kõneleda ka Becki mõistes altruistliku individualismi tekkimisest, mis ei tõusetu keskkonnaprobleemide alase teadlikkuse põhjalt (nagu 70ndate Läänes), vaid osana individualiseerimisprotsessi väärtuslikest valikutest. Liitumine keskkonnaorganisatsioonidega ei toimu sõpruskonna või teiste sotsiaalsete mõjutajate, vaid isikliku tunnetuse pinnalt. Seda aitab kinnitada ka Kalmuse & Vihalemma (2005) artikkel, mis näitab, et eestlastele on oluline enda identifitseerimine mentaalse solidaarsuse põhjal – kuulumise ja solidaarsuse tunnetus põhineb sarnaste huvide, maitse-eelistuste, maailmavaadete ja mälestuste tunnustamisel. Samas ei ole mentaalsete kuuluvuste tunnustamisel indiviidi naabruse või sotsiaalse positsiooni sarnasus suhestatud elustiili ja arvamuste sarnasusega, mis näiteks Rootsi elanikkonna puhul on just vastuoksa ühendatud (ja ka kõrgemalt väärtustatud). Seega võib oletada, et 1980ndate lõpul rahvusliku ühtsustunde põhjalt tõusetunud keskkonnaliikumine on transitsiooni poolt lõhutud kollektiivsete sidemete tõttu killustunud individualistlikuks liikumiseks, mis toimib nüüd juba ühiste väärtuste ja murede baasil.

Raudsepp & Heidmets (2001) ei pea keskkondliku mentaalsuse või käitumispraktikate võimalusi selgelt materialistlikus ühiskonnas, kus samal ajal mõned grupid liiguvad kiiresti tugeva individualistliku orientatsiooniga post-materialistliku väärtusmudeli suunas, eriti lootustandvateks.

4.1.2 Siirdeühiskonnale iseloomulik keskkonnateadvus

Inimeste keskkonnaprobleemide tajumine on siirdeperioodiga võrreldes teinud läbi mõningase muutuse (vt joonist 8). Ühelt poolt peetakse endiselt olulisemateks keskkonnaprobleemideks visuaalselt tajutavat, inimesele otseselt ebameeldivat,

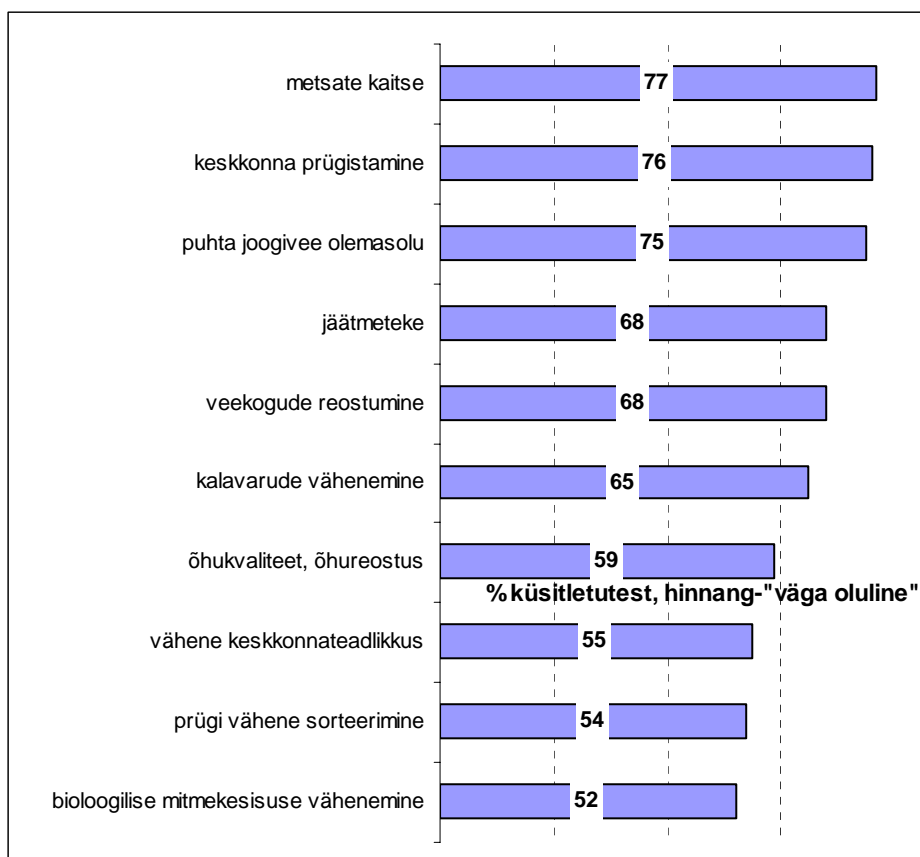
näiteks veekogude saastatust ja autode heitgaase, teisalt on teadvusesse tõusnud jäätmeprobleem ja metsade liigne raie. Need probleemid on küll veel nõrkesel esimesele modernsusele omased – probleemiks ei ole mitte jäätmete vähene taaskasutus, vaid looduse ja elukeskkonna prügistamine, mitte metsade tõttu kaduv elustik, vaid emotsionaalne kahjutunne liigse raie pärast. Spontaanselt ei nimetata probleeme, mis eeldavad sügavamaid teadmisi või probleemide sisemist mõtestamist. Probleemiks peetakse *liigsust*.

Joonis 8. Eesti keskkonnaprobleemid Tartu elanike hinnangul 2002. aastal, avatud küsimus (Kiisel 2002)

Emori küsitlusele (Eestimaalaste... 2003) viitavalt graafikult nähtub, et kalavarud ja bioloogiline mitmekesisus on justkui väga paljudele inimestele oluline probleem, kuigi oluliselt vähemtähtsam teistest joonisel kõrvutatud probleemidest. Siinkohal on tegemist pigem küsimustiku iseärasusega – tegu on etteantud vastustega, mis

tugevdavad vastajate soove kohanduda sotsiaalse normiga – milleks on murelikkus keskkonna pärast.

Joonis 9. Eesti elanike hinnang keskkonnaprobleemidele 2003. aastal (Eestimaa... 2003: 12)

Siiski saab mõlema uuringu puhul väita, et varjatuid ohte ja riske puudutavad probleemid ei ole inimestele veel aktuaalsed. Samuti peetakse olulisemateks probleeme, mis on põhjustatud tegevustest, kus individ ei saa ise kaasa lüüa (va prügistamine, mille sooritamist keegi avalikult tunnistada ei julge) või mis toimivad tema tahtest sõltumatult, kaudseid protsesse pidi.

Kuigi Mina. Maailm. Meedia andmed näitavad justkui inimeste suurt loodusehuvi (ligi 50% vastanuist märkis huviobjektina ära looduse, võrdluseks: Riigikogu 24,7%, sotsiaalprobleemid 50,6%, tervis 66,7%, noorte elu 40,3%, mood 25,5%), tunnistab sügavamalt huvi looduse vastu (Raudsepp 2005) kõigest 17% eestlastest ja 12% muulastest. Ülejäänud määratlevad loodust enda jaoks objektina, millega võiks olla suurem kokkupuude või mis on küll oluline, aga mis kaob muude probleemide taha. Looduse suhtes sügavamalt huvi tundvate inimeste osakaal pole nõukogude perioodiga võrreldes oluliselt muutunud, kuid lisandunud on keskkonnasäästlikkust oluliseks

pidavad inimesed, kelle mure keskkonna pärast pole seotud huviga looduse vastu. Seda, et mure looduse pärast pole otseselt seotud loodussuhtega, näitab ka näiteks see, et (Eestimaalaste... 2003) metsa otstarbeka kasutamise pärast muretseb eelkõige linnaelanik.

Võib öelda, et keskkonnaprobleemide pärast muretsemine on muutunud juba omaette kohustuslikuks normiks. Raudsepa (2003) 2002. aasta üle-Eestilistest uuringust nähtub, et inimeste arvamus mõningates keskkonnaeetilistes küsimustes on 1994. aastaga (Kaasiku jt 1996) võrreldes teinud läbi *circa* 10% muutuse positiivses suunas, väidetega *inimese tegevusel on sageli looduse jaoks ohtlikud tagajärjed* ja *looduse tasakaal on väga õrn ja kergesti rikutav* nõustuti vastavalt 91,3%, 83,2%.

Maaris Raudsepp (2002) on modernse loodussäästlikkuse probleemistikus toonud välja mitu raskendavat sotsiaalpsühholoogilist aspekti. Üks olulisemaid peitub selles, et inimene ei taju ise enam oma tegevuse keskkonnaaenulikke ega -positiivseid tagajärgi, need on tema tegevuse mitteplaneeritud kõrvalproduktid. Tagajärgede mittetajumine on tingitud suures osas sellest, et põhjus-tagajärg seos eksisteerib mõningase ajalise nihkega, teisalt on vähenenud inimeste side loodusega - vett ei tule ise kaevust vinnata, see tuleb kraanist, prügikast tühjeneb ise jne. Üha suurem osa inimeste keskkonnateadvusest kujuneb teiseste allikate põhjal, olgu see siis päevaleht, elektrooniline meedia, kaitsealade infotahvlid või Punane Raamat.

Teise olulise aspektina toob Raudsepp (2002) välja huvide konflikti, milles ühel kaalukaasil on üksikindiviidi lühiajaline huvi, kasum või mõnutunne, teisel aga kollektiivselt, ühiskondlikult või looduskeskkonnale pikemaajaliselt kasulik valik.

Tänapäeva Eesti väärtuslik suundumus individualismile soosib individualistliku kaalukaasi raskust, individuaalse vabaduse piiramine ei ole meil veel ühiskondlikult aktsepteeritud. Individualistlikku suundumust võimendab praegu ilmselt veel transitsiooniühiskonna puuduse narratiiv ja sellest tulenev tarbimiskultus, vastandumine nõukogude kultuurile. Ruusmann (2005): "Nõukogude ajaga seostub inimestele eelkõige materiaalne kultuur, nõukogude ideoloogia serveeris tarbimist kui õigust, puudus suurendas inimese iha kaupade järele. Asjade saamine taandus otseselt inimese isiklikuks saavutuseks." Seda kinnitavad ka Postimehe (Postimees kogub... 2004) poolt kogutavad nõukogude perioodi mälestused – tänapäeva inimeste jaoks ei ole üleminekuperiood mitte lugu keskkonna-, vaid tarbimisprobleemidest, stiilinäide:

uviline (23.01.2004): “Pidev defitsiit - tefka kaup oli viinerid, glasuurkohukesed, vahukoor, puuviljadest võis ainult unistada, Fanta järel seisti järjekordades. vorsti müüdi jubedate kilesse pakitud kangidena (kevadine, stepi - prrr, võrtsitet kahtlaste karvadega, lemmik jne) ja keerati ostjale paberi sisse, mille nurgale müüja pastakaga hinna kirjutas. piim oli pudelites, mida andis koju tassida ja pärast taarapunkti vedada. jahu ja tangained pakitud rõvedatesse jõupaberist kottidesse, mille hea omadus seisnes nende heas põlemises. meie tänava laste rõõmupäev saabus siis, kui poe juurde jäätiseputkasse saabus müügile jäätis (28 kop kõrgema klassi Mishka jäätis) ja kohale veeres kaljavaat (väike kali 3 kop, suur 6 kop). tõsi, tavaliselt ei müüdnud ses putkas midagi...müüja vahtis niisama august välja, sest kaupa polnud. õhtuti saatsid vanemad lapsed lehesappa, sest õhtuleht oli kuum kaup. putka taga oli saba vahest paarsada meetrit pikk ning viimastele lehte ei jätkunudki. kui kohalikku juurikapoodi saabusid müügile mandariinid või apelsinid, voorisid kohale vist küll kõik Nõmme asukad. inf levis kiiresti. banaani polnud näinud ükski laps, jenkki näts oli see, mida nuiati mingi ime läbi soomes käinutelt. kõigi pubekate unistuseks olid välismaa kulukad ja rebikatega tossud. kel oli koolis "pehme pinal", see oli tegelane. Soome TV3 pilt koduses telekas tegi samuti koolis hoobilt "tegija".”

Kolmanda aspektina nimetab Raudsepp (2003) sotsiaalsete soovitude dilemmat. Kuigi inimesele antakse kätte keskkonnasäästvuse juhised, toimib nendele vastu mitmeid alternatiivseid sõnumeid, mis on ühiskondlikult enamasti mõjukamad, juhised lähtuvad erinevatest väärtuslikest suunitlustest. Ka Raudsepa (2003) enda uuring kinnitab seda väidet. Suurimaks takistuseks keskkonnasõbraliku käitumise läbiviimisel peavad elanikud teadmatust – nad ei tea täpselt, kuidas toimida. Ka ei näe inimesed keskkonnasäästlikust käitumisest endale otsest kasu – domineerima jääb individuaalset heaolu väärtustav käitumisjuhis.

Keskkonnasõbralike käitumisviiside valikutest on inimesed kõige rohkem *valmis järgima* keskkonnapraktikaid, mis ei põhjusta neile olulisi kulutusi – nt on jäätmeid valmis eraldama 87,3%, teiste samaväärsete seast eelistama eestimaiseid tooteid 82,9% küsitletuist. 86,1% vastanuist on eluruumide kütmisel valmis kasutama ka säästlikku kütust, kuid võib oletada, et selle vastuse all väljendatakse kas juba toimiva ahikütte kasutamist (taastuv ressurss) või üldist valmisolekut elama asuda tingimustesse, kus selline kütteviis juba eksisteerib. Tunduvalt vähem inimesi on nõus tegema tõsisemaid järeleandmisi: loobuma keskkonda kahjustava firma toodetest (60,4%), liikuma linnas bussiga või jalgsi (56,3%), maksta looduskaitse maksu (42,1%) või annetama raha keskkonnakaitseorganisatsioonidele (34,5%) (Raudsepp 2003).

33% eestlastest ja 22% venelastest püüab toimida keskkonnasõbralikult isegi siis, kui see on suhteliselt kulukas või keeruline. Ülejäänud toimivad teadvustatult

keskkonnasõbralikult *võimaluse korral*, ei usu keskkonnasäästliku käitumise võimalikkusesse või ei taha vastavalt käituda. Keskkonnaküsimusi peab oluliseks ja neid arvestab oma kõigis eluvaldkondades 12,9% eestlastest ja 7,3% mitte-eestlastest, keskkonnaküsimusi peab oluliseks ja soovib selle heaks võimalusel midagi ära teha vastavalt 34,2 ja 51,2% (Raudsepp 2003).

Eestlastele on omane pragmaatiline ja ratsionaalne suhtumine loodusesse, nad käsivad loodust inimesekeskselt, eelkõige kui ressursi inimlike vajaduste rahuldamiseks (Raudsepp 2003). 82,8% elanikest arvab, et loodust tuleks kaitsta eelkõige inimese tervise ja elukeskkonna pärast (Tamm 2003).

Kui sotsialismiperioodil väljendus keskkonnakäitumine peamiselt millegi sooritamistest hoidumisena (levinud ka praegu – Karo 2004), siis kaasaegsed keskkonnaprobleemid ja –kaitse eeldavad inimeste aktiivset hoiakut ja osalust. Paraku on Eestile nõukogude perioodi pärandina omased nõrgad kooskondlikud sidemed ja kohustuse suunamine valitsusasutustele (*riik on süüdi* mentaliteet) (Karo 2004). Mitte eriti hästi võrreldavate uuringute põhjal (Kaasik jt 1996 ja Kiisel 2002) võib siiski tõdeda selle tendentsi muutumist. Ilmselt on riiklikule tasandile esitatavad ootused vähenenud, sest keskkonnakaitsestruktuurid oma paljususes on praeguseks üldjoontes välja kujunenud. Samas on keskkonnaprobleemide lahendamise osas vähenenud ootused majandusringkondadele kuni 15% võrra.

Kui 1990ndatel läänemaailmaga aktiveerunud kontaktid importisid meile arusaama keskkonnakaitsest kui tarbimispraktikate kesksest tegevusest (so arusaam indiviidi privaatsest võimalusest keskkonda säästa nt jäätmekäitumise läbi), siis 1990ndate lõpul hoogustuv kodanikeühenduste areng ja sotsiaalsete liikumiste kasv on lisaks mikro- (indiviid) ja makrotasandile (riigi institutsioonid) toonud juurde ka keskkonnakaitse mesotasandi – keskkondlikud liikumised, mille võimalusi inividid üha rohkem teadvustavad.

Keskkondlikkus on üha enam teadvustatud käitumine, kuigi elanike teadmiste õigsuses ja piisavuses võib veel kahelda. Lisaks keskkonnasõbralikele trendijärgijatele on tõusetunud ka tõsiselt keskkonnamurelik kodanikkond. Euroopa Liiduga ühinemisest tulenevad keskkonnanõuded tingivad kodanikele keskkonnasäästlikeks praktikateks oluliselt paremate võimaluste loomise. Teadlikud keskkonnakäitjad käsitlevad seda positiivse tendentsina, võimalusena keskkonda

päästa. Samas näitab Söödi (2004) uurimus, et tegelikult oleme me nii keskkonnakäitumise kui -teadvuse mõttes alles alguses – eestlaste diskursus arutleb nende keskkonnasäästlike nüansside üle, mis ameeriklastel on juba aastakümneid tagasi läbi käidud.

4.1.3 Infokanalite mõjuväljade probleem

Eesti elanike keskkonnakäitumist eristab küllaltki selgepiirilisel kuulumine kas põhi- või vähemusrahvusesse. Nii on mitte-eestlased eestlastega võrrelduna oluliselt vähem keskkonnateadlikud – mitmete uuringute andmeil on vahe kohati koguni kahekordne, seda eeskätt tarbimispraktikate osas (Kiisel 2002, Raudsepp 2003). Looduses viibimise, matkamise jms näitajate puhul ei eksisteeri nii märkimisväärseid erinevusi, kuigi andmed selle kohta, kui teadlikult ja säästlikult toimivad looduses eestlased või mitte-eestlased, tegelikult puuduvad.

Huvitav on fakt, et kuigi mitte-eestlased väljendavad keskkonnasäästlikeks käitumisteks eestlastest oluliselt kõrgemat valmisolekut (Raudsepp 2003), toetavad eestlaste reaalsed keskkonnapraktikad keskkonnasäästu rohkem kui mitte-eestlaste keskkonnapraktikad (Tamm 2003). Kui 65% eestlastest usub, et saab igapäevaelus kaasa aidata keskkonnasäästmisele, siis venelastest oluliselt vähem - 46,3% (Raudsepp 2003). See näitab, et vene elanikkonna soov keskkonda säästa on kõrgem kui nende teadmised ja usk käitumise võimalikkusse.

Vähemusrahvused ja immigrandid on uuringute põhjal põliselanikest reeglina keskkonnaalastelt vähemteadlikud, suures osas tuleneb see nende madalamast materiaalsest elujärjest, teisalt suhestumisest rahvuslike infokanalite mõjuväljaga, kolmandaks mõjutajaks võib pidada loomulikult ka kultuurilisi erinevusi. Kui esimesed kaks tingimust avaldavad venekeelse elanikkonna keskkonnateadvusele negatiivset mõju, siis kultuuriline taust pigem positiivset. Venekeelsele elanikkonnale on omane emotsionaalne suhestumine loodusega (Tamm 2003). 38% mitte-eestlastest (võrdluseks 19% eestlastest) seob looduse pühadust jumalaga – seega kohtab mitte-eestlaste teadvuses rohkem eelratsionaalseid struktuure (Raudsepp 2005). Ka mure looduskeskkonna pärast on mitte-eestlastel kõrgem kui põliselanikel.

Järgnevalt vaatlen muidu aktiivse loodussuhtega elanikkonna grupi madalama keskkonnateadvuse põhjuseid – teabeallikate spetsiifika ja regionaalse arengu iseärasusi.

Keskkonnaalase info allikate erisuse põhjuseks on eelkõige kahe rahvuskogukonna omavaheline vähene integreeritus, samuti keelepoliitika. Nii kirjeldab üks Tartu Linnavalituse töötaja keskkonnaalase teabe problemaatikat järgnevalt (tsitaat Tartu Linnavalitsuse uuringu transkriptsioonidest):

“Mõtlesime, et koos selle Epler ja Lorenziga [...] näitame kooliõpilastele, kuidas toimub siis see ohtlike jäätmete kogumine ja siis nende utiliseerimine. [...] Ja väga aktiivsed olid vene koolid! Ja selguski, et mida meil on ikka väga vähe, meil on informatsiooni venekeelsele elanikkonnale. Ja siis ütles ka härra Epler ise, kui ta tutvustas seal, ütles seda, et noh et iga kord kui mingi niisugune lastele suunatud kampaania on, kus ka vene lapsed osalevad, et kohe on näha, et hakkab suurenema see... see kohutavate jäätmete hulk, et inimesed saavad teadlikumaks. [...] Väga paljud vene koolilapsed on tulnud sisse ja küsinud, et kas teil ei ole mingeid materjale, et õpetaja andis koolis meile, vat teha keskkonna... niisuguses hoidlikkuse asjas. [...] Mina arvan küll, et tartlastele kui kogukonnale suunatud informatsioon, kus on ikka ka venelasi olemas, [...] võiks ikka venekeelset informatsiooni küll olla. [...] Aga vene keelt kõnelev elanikkond, praktiliselt kõrvale jäänud, noh nad on nagu tummad leilis, nad ei tea, mis on nende õigused ja teistpidi ka kohustused, eks ole, kui ta on planeeringu algataja. [...] Meil on ikkagi vaja kuidagi kogukonnaga suhelda. Me oleme üks kogukond ja me ei saa kuidagi paremini elada kui nemad. Me peame endale sellest aru andma, et me kõik saame kõrgemale tõusta, kui me sohu vajume siis kõik koos, mitte keegi ei jää kuskile...”

Probleemiks pole mitte üksnes ühes piirkonnas elavate kogukondade vähene omavaheline suhtlemine, vaid ka kogukondlikust spetsiifikast – erinevad keskkonnaprobleemid – tulenevad küsimused. Oluliseks muutub see, millise kogukonna infokanalites levib millise kogukonna elutingimusi puudutav keskkonnainformatsioon (ja kas üldse).

Selged erisused eestlaste ja venelaste keskkonnaprobleemide tajumises väljendusid ka 1984. aastal läbiviidud üle-Eestilises uuringus. Põlisrahva ja muulaste käsitluses ilmnesis erinevused eelkõige ökoloogiliste ohtude paiknemises – enda kodukoha keskkonnaseisundiga olid muulased rohkem rahul kui eestlased, keskkondlikud probleemid asetati eestlastest suuremal määral vabariigi või maailma tasandile (Бялясная 1987). Samas elasid vene elanikkonna esindajad suurelt jaolt linnastunud piirkondades nagu Kohtla-Järve ja Tallinn, kus keskkonnatingimused olid kindlasti halvemad kui mujal Eestis. Eesti-siseselt hindasid oma kodukoha keskkonnatingimusi

kõige sagedamini halvaks siiski Kohtla-Järve elanikud (50%), neile järgnesid Tallinn (28%) ja Tartu (18%) (Тимак 1987: 57).

Ühelt poolt mõjutas muulaste hinnanguid kindlasti see, et venekeelse elanikkonna loodusteadlikkus põhineb suures osas vahetul kogemusel - tähelepanekud looduse kohta tehakse peamiselt loodusest endast (Kaasik jt 1996). Teiseks mõjutajaks oli aga ilmselt üldine keskkonnaprobleeme eitav (või läänemaailma suunav) nõukogude propaganda. Eesti venekeelsed ajalehed pöörasid ka eestikeelsest trükimeediast kohalikele probleemidele ligi kolmandiku võrra vähem tähelepanu (Балясная 1987).

1980ndate algul looduskaitse aspektist analüüsitud Eesti vene päevalehtede autorite seas oli teadlasi ja kirjasatjaid oluliselt rohkem kui eesti väljaannetes. Kuid praktiliselt üldse ei kõneldud keskkonnaprobleemide põhjustest (need puudusid 60% artiklites, mis on kaks korda kõrgem näit kui eesti ajakirjanduses), ligikaudu sama vahe võrreldes eesti ajakirjandusega ilmnis ka keskkonnakaitse vahendite kirjeldamises. Vene päevalehtede meelisteemad olid pehmemad ja vähem probleemsed kui eestikeelses ajakirjanduses: loomade elu ja kaitse, tootmisprobleemid ja olmejäätmete käitlemine, inimese suhtumine loodusesse ja ümbritsevasse... Vähe tähelepanu pöörati keskkonnaprobleemide analüüsile, harva esines kriitilisust ja konstruktiivsust (Балясная 1987). Ka fosforiidiprobleeme valgustas Eesti venekeelne ajakirjandus vähe ja ühepoolset (Lauristin 1988b).

Pärast fosforiidiküsimuse taandumist kadus ka üleriigilise meedia tähelepanu olulistelt Ida-Eesti reostuspiirkondadelt (Gooch 1996), uued probleempunktid asetsid suurlinnade nagu Tallinna, Tartu ja Pärnu ümber. Nii seoti keskkonnaprobleemid rahvusküsimusega – mitte-estlased kui probleemses piirkonnas elavad inimesed jäid ilma oma piirkonna keskkonnaprobleeme puudutavast infost, teisalt süvenes ülejäänud Eesti uskumus, et Ida-Eesti keskkonnaprobleemid on lahenenud koos nõukogude võimu lõppemisega.

Vene elanikkond on kaasajal väljaspool eesti meedia mõjuvälja, nt oli Eesti trükimeediakanalitest Postimees 2001. aasta andmeil vene elanikkonna seas trükimeediakanalite jälgitavuselt esimese eestikeelse väljaandena alles 15. kohal (Emor). Samas ei ole küsimus ainult ajakirjanduse lugemises. 2002. aasta andmetel (Vihalemm jt 2004) loeb vaid kolmandik kohalikest venelastest regulaarselt mõnda üleriigilist päevalehte, venekeelse elanikkonna huvi ajalehtede ja ajakirjade vastu on

peaaegu kaks korda madalam kui eestlastel. Eesti venelaste peamisteks teabeallikateks on kujunenud Venemaa telekanalid ja raadio, mõnevõrra vähem Eesti venekeelne raadio. Nende infokanalite spetsiifika aga ei võimalda edastada adekvaatset ja kriitilist keskkonnainfot kohaliku keskkonnaseisundi kohta.

Venekeelse elanikkonna meediatarbimise seisukohalt on seega kõige suurem tagasilöökk toimunud Ida-Virumaal kui kõige laiemate negatiivsete keskkonnamõjudega piirkonnas. Venekeelne elanikkond (Vihalemm jt 2004) eristub meediatarbimiselt kolme rühma – Tallinn ja selle lähikond, muud Eesti linnad, kus elanike põhiosa moodustavad eestlased ning Ida-Virumaa piirkond. Viimase piirkonna mõlema rahvusrühma elanikud jälgivad rohkem kohalikku ajakirjandust, oluliselt vähem tarbitakse üleriigilise ulatusega meediakanaleid (Vihalemm jt 2004).

Seega sõltub kohalik elanikkond Ida-Virumaal eelkõige kohalikust informatsioonist läbi raadio, kohaliku lehe ja peamiste suurettevõtetest tööandjate infokanalite.

Pritsi (2004) intervjuud Ida-Virumaa kohalike arvamusiidritega näitavad, et kogukonna elanikud kardavad piirkonna suurima keskkonnaprobleemide põhjustaja Eesti Põlevkiviga konflikti sattuda. Ettevõttelt oodatakse problemaatilise tööturu tingimustes eelkõige tööandja rolli säilitamist, selle nimel ollakse maapiirkondades valmis keskkonna arvelt järeleandmisi tegema. Linlased-kaevurid, keda maaelanike keskkonnaprobleemid ei puuduta, ootavad oma tööandjalt eelkõige materiaalsete garantiide säilitamist. Hirmukultuur ei toeta paraku keskkonnaohtude avalikustamist ega nende ohutustamist, arengu nimel tuuakse esimeseks ohvriks keskkond.

Sellise spetsiifilise arengudiskursuse taha peituvad sotsiaal- ja keskkonnaprobleemid on iseloomulikud transitsioonikultuurile, mida kirjeldab Kennedy (2002). Transitsioonikultuuri diskursus kõneleb eelkõige vabadustest ja võimalustest, kuid tekitab pingeid nendes elumaailmades, kus pole võimalik neid väärtuseid aktualiseerida. Eesti kontekstis saab transitsioonikultuuri pingeid vaadelda eelkõige Ida-Virumaal, kus vähenevate töökohtade ja spetsiifilise tööjõustruktuuri kontekstis kannatab üha enam inimesi majanduslike võimaluste vähenemise all. See aga omakorda suurendab inimeste lootusetust ja apaatiat, riskide vältimise võimet.

Kennedy (2002) hinnagul on Eestis väljaspool katastroofi piirkondi elavatele inimestele keskkonnaprobleemid endiselt pigem rahvusluse taustaga kõneaine ja keskkonnateadvus pigem arenenud industriaalühiskonna luksus. Keskkonnatingimuste

mõttes katastroofilises ja majanduslikult ebastabiilses piirkonnas elavate inimeste keskkonnaprobleemide narratiivi struktureerib aga eelkõige majandusliku heaolu teema. Sillamäe elanikega läbiviidud üleminekuperioodi käsitlevatest intervjuudest kulutati keskkonnale ajaliselt kõigest 6%, samas kui elukvaliteedile läks üle viiendiku intervjuude ajast, samapalju hõivasid töö- ja palgamured, haridus 9%.

Nii teadsid Kennedy uuritud Sillamäe naised oma elukoha radiatsiooniprobleeme, kuid oma igapäevaelu kontekstis nad selle peale ei mõelnud. Tšernobõli tuumakatastroofi tõttu kannatanud Ivankivis korjavad inimesed radioaktiivselt reostatud metsast taas seeni ja marju (kilpnäärmevähi ohust teadlikuna), aga seda mitte harjumusest, vaid lootusetusest. Seega on teadlikkusel majanduslikult ebastabiilses transitsioonipiirkonnas vähene roll.

Ida-Virumaa puhul tuleb kõneleda nii keskkonnaalase info elik teadlikkuse puudumisest kui ka seda võimendavast majandusliku toimetuleku problemaatikast. See võimendab vastuvõtlikkust riskidele, mis on omased eelkõige nõukogude ühiskonnale – nõ vaikimisi legitimeeritud riskid. Kogukondade omavahelise vähese suhtluse tõttu puudub võimalus ka Ida-Virumaa keskkonnaprobleemide kriitiliseks avalikuks diskussiooniks.

4.2 Elanike käitumis- ja tarbimispraktikad

4.2.1 Loodussuhe ja keskkonnakäitumine üldiselt

Eestlaste loodussuhte ja keskkonnakäitumise muutumist ei saa vaadelda üksüheselt kõrvutatavate võrdlusandmete abil, siiski on võimalik seda erinevatel ajastutel tehtud uuringute põhjal mõnevõrra analüüsida. Peatükis 3.5.3 toodud andmeid viimastel aastatel läbiviidud sotsioloogiliste uuringutega võrreldes¹⁰ võib tõdeda mõningate loodusega seotud tegevuste sagenemist, teisalt mõningate tegevuste vähenemist.

2003. aasta andmetel (uuringu Mina. Maailm. Meedia toorandmestik) on praeguseks oluliselt sagenenud looduses matkamine, mis siirdeperioodil allakäiku tegi - looduses või matkadel käib sageli 22,2%, vahetevahel 40,1%, väga harva 22.9% ja üldse mitte 12,6%. Eeldada võib, et looduses viibimise tähendus on mõnevõrra muutunud – nõukogude perioodi loomulikku ja antut asendab kapitalistliku ühiskonna kiires

---

¹⁰ Kõigis vaadeldud uuringutes on loodussuhet kirjeldavate tegevuste sagedust küsitud neljasel sageduskaalal.

eluilmas vajadus vaikuse ja rahu, lõõgastuse ja taastumise järele. Nii tunnistab sama uuringu andmetel 34,4% vastanutest, et harmoonilist ja rahustavat keskkonda otsides veedavad nad aega loomi, linde jälgides; 30,1% ringi uidates, maastikke ja ehitusi vaadates; 79,8% looduses viibides (võrdluseks – 19,4% klubis, seltskonnas viibides; 26,1% tantsides, sportides; 55% televiisorit vaadates, 50,6% raamatut lugedes).

Raudsepa (2005) 2002. aasta üle-Eestilise uuringu andmeil jalutab 62% kõigist vastanuist sageli või väga sageli looduses, 53% tegeleb looduse vaatlemisega (ei ole siiski kõrvutatav loodusvaatlusega, mis oleks justkui teinud läbi mitmekordse tõusu 1990ndate keskpaigaga võrreldes), pooled küsitletuist käivad metsas, sama palju tegeleb aia- või põllutööga.

Mina. Maailm. Meedia andmed näitavad küll aiatööga tegelejate mõnevõrra suuremat määra, kuid ka see arv tõendab langustendentsi siirdeperioodiga võrreldes. Arvudest nähtub (sageli 34,1%, vahetevahel 23,1%, väga harva 19,1% ja üldse mitte 20,8% üldvalimist), et tegelikult on suurenenud nii nende nende inimeste osakaal, kes aiatööd ei tee (linnastumise mõju) kui ka nende osakaal, kes sellega aktiivselt tegelevad (linnast linnalähedasse hajaasustusse siirdumise mõju – nt uue krundi või maakodu sihipärane haljastamine).

Mets tähendab eestlaste jaoks sissetulekuallikat ja võimalust rikastada kodust toidulauda. Nii on metsaga tihedam side meestel ja maainimestel (Eestimaalaste... 2003), kelle töö on metsaga seotud; suveperioodil, mis on enamiku inimeste jaoks peamine metsakülastusperiood (53% vastanuist), on metsakülastustes suurem osakaal naistel ja linnaelanikel – suvi on marjakorjamiste ja matkamiste hooaeg. Sama uuringu andmetel käib metsas vähemalt korra nädalas või korra kuus 49% elanikest, korra aastas või harvem 15%. Need on vägagi positiivsed numbrid, arvestades metsade sattumist eravaldusse - seda, et era- ja riigimets seavad enda külastajale mõnevõrra erinevad õigused, teab veidi üle poolte küsitletuist.

Eeldada võib, et tänu avanenud piiridele on nüüdseks võimalik ka loodusturism varasemalt suletud aladele – Eestimaa rannikualad ja kauged maad on nüüd soovijaile avatud. Ka üha enam spetsialiseeruvad turismiteenused ei keskendu ammu üksnes Euroopa suurlinnadele ja Kanaari saartele, vaid ka nt taluturismile ja mägironimisele. Mina. Maailm. Meedia andmeil käib huvi- ja turismireisidel sageli või vahetevahel 31% üldvalimist.

Eelnevalt toodud andmed näitavad, et siirdeperioodiga võrreldes ei saa enam kõnelda niivõrd loodussuhte vähenemisest kui selle teisenemisest ja sisulisest diferentseerumisest. Kahtlemata on vähenenud aktiivsed suhted loodusega, sest maa ja metsaga seotud töökohtade arv on vähenenud. Samas on sagenenud looduses pakutavate teenuste arv, olgu siis kanuumatkade, taluturismi või vabaõhunäitemängu näol. Populariseerunud on tõmbekeskuste lähedaste maakohtade taaselustamine, kuigi seal ei taastata enam väiketalude tootmistraditsioone ja eluviisina on sellise hajaasustuse tootmine kahtlemata transpordinõudlikum ja keskkonnaväenulikum kui linnaelu. Loodus on muutunud tarbitavaks ja tähenduselt mitmetahuliseks – nt looduslähedane linnakeskkond, puhkekeskkond, metsik loodus, erinevad geograafilised piirkonnad jne.

Erinevates uuringutes on end keskkonna pärast väga muret tundvaks või keskkonda väga oluliseks pidavaks nimetanud umbes 90% vastanuist (Kiisel 2002), samas ei väljendu inimeste positiivne hoiak praktilises käitumises. Elik nagu ütleb Maaris Raudsepp (2002: 9): “[...] üha enam inimesi deklareerib oma muret keskkonnaseisundi pärast, ent ei suuda seda muret transformeerida keskkonnasõbralikuks käitumiseks igapäevaelus [...] või loodussäästlikeks poliitilisteks valikuteks [...]”.

Võib küsida, kas inimeste võimetus keskkonda säästvaks käitumiseks on rohkem põhjustatud informatsiooni nappusest või vajadusest muuta elustiili. Igatahes on rida olulisi muutuseid meie eluilmast juba toimunud – kui keskkonnakäitumine elik tarbijakäitumine faktiliselt polegi muutunud, on muutunud sooritatava tegevuse tähendus või seda õigustavad narratiivid (nt autokasutus). Esimese kaubastatud muudatusena inimeste keskkondlikus elustiilis võib ilmselt tuua muutuse jäätmekäitumises. Kui nt 1994. aastal pakendas oma prügi konteinerisse visatava prügi *circa* 30% inimestest (Kaasik jt 1996), siis 2002. aastal 80% vastanutest (Kiisel 2002)¹¹.

Kui nõukogude ajal toimus indiviidi looduskäitumine praktiliselt ainult läbi eituse (ei lõhu, ei reosta), siis tänapäevane keskkonnakäitumine toimub üha rohkem läbi *jaatuse*, läbi konkreetse soorituse või tarbimisakti. Üks vähestest eitavatest tegevustest on tänapäeval ilmselt auto mittekasutamine, mis kaasaja autostuvas Eestis

---

¹¹ 2002. aasta andmed ainult Tartu linna elanike kohta.

on pigem erandlik ja hälbiv tegevus - Raudsepa (2003) andmetel on 57,5% eestlastest vähemalt üks auto, iga päev kasutab seda 65,6%, mitte-eestlased skoorivad samades näitajates umbes veerandi võrra madalamalt. Auto mittekasutamine aga ei kuulu ka eriti sageli teadlike keskkonnakäitumiste narratiividesse.

Nn positiivsetest või jaatavatest keskkonnapraktikatest on Raudsepa (2003) andmeil kõige sagedasemad elektrienergia säästmine kodus (92,9%), toiduainete ostmine turult või tuttavate juurest (89,8%), talvehoidiste tegemine (87%), katkiste asjade parandamine (86,6%), kodu soojustamine talveks (83,4%) jne. Samas ei kuulu nimetatud tegevused otseselt teadliku keskkonnakäitumise alla, vaid on Eesti kontekstis pigem küllaltki traditsioonilis-normatiivsed tegevused. Ka on kodune vee-, elektrienergia- või kütte tarbimine oma looduslikust kontekstist tarbimise hetkel juba liigselt eraldatud, et seda keskkondlikult teadvustada. Keskkonnakäitumine on eelkõige tarbijakäitumine: vanu pakendeid kasutab teistkordselt 77,3%, loodusele kahjutuid pesemisvahendeid püüab kasutada 68,8%, säästvat transporti püüab kasutada 65,8%, poes jälgib pakendi keskkonnasõbralikkust 48,3%, aiajäätmeid komposteerib 42%, pakendeid viib kogumispunktidesse 25,5% inimestest. Nähtub, et traditsioonilisi, teadvustamata käitumispraktikaid sooritatakse sagedamini.

Mauri söödi (2004) hinnangul on keskkonnasäästlikkuse rõhutamine indiviidi tasandil tulnudki just tarbimisühiskonna tulekuga. Nagu nähtub ka järgnevast alapeatükist, on personaalne keskkonnakäitumine ja sellealased teadmised (teadlik tarbimine, jäätmekäitumine, ehitusmaterjalide eelistused, loodulähedane mood) suures osas imporditud euroopaliku elustiili kogemuse abil või reisimisega. Loodussuhe (teadmised loodusest, traditsiooniline elik mittetarbijalik eluviis) ei kuulu reeglina tänapäeva inimese keskkondlikku identiteeti.

Keskkondlik identiteet on Eestis sooliselt kallutatud, mis on iseenesest sotsioloogiliste uuringute üks tüüpilisi järeldusi. Nii leidis Raudsepp (2005), et naistel on loodusega seotud tugevamad tunded ning Kaasik jt (1996), et naised väljendavad kõrgemat valmisolekut keskkonnasäästlikumaks tarbijakäitumiseks. Mehed jagavad sagedamini antropotsentrilisi ja pragmaatilisi vaateid loodusele (Raudsepp 2001a), samas kui naised väärtustavad neist vähem tehnoloogia arengut ja rohkem puhast keskkonda (Kalmus ja Vihalemm 2004), samuti deklareerivad naised keskkonnasäästlikkuse faktoris kõrgemaid näitajaid (Raudsepp 2001b).

4.2.2 Keskkonnapraktikate mõtestamine Tartu Linnavalitsuse juhtumi põhjal

Modernses ühiskonnas muutuvad inimesed keskkonnast teadlikuks läbi keskkonnast tulevate ohtude tajumise. Modernsuse varajases arenguetapis tajub indiviid keskkonna probleemsust sellega vahetus kokkupuutes olles, nt prügistunud piirkonnas elades. Ta tunneb end sellest häirituna, kuid püüab ohte eitada või leida endale ohutum, inimlikumat keskkonda, nt vahetab elukohta (sotsiaalne paradigma). Modernsuse arenedes muutuvad süsteemi vead teadvustamise objektiks, indiviid püüab mingist häirituse etapist alates keskkonnast tulenevaid ohte teadlikult kõrvaldama hakata, parandada neid läbi teaduse ja tehnoloogia (koondab jäätmed turvatud prügilasse). Arenenud modernsuses ei taju indiviid keskkonnaprobleeme vahetult, vaid muutub neist teadlikuks vahendatult – keskkonnamure aktualiseerub ilma konkreetse looduskogemusega ja ka selle mure realiseerimine toimub läbi tehnoloogia, peamiselt läbi tarbimispraktikate (keskkondlik paradigma). Hilise modernsuse elik refleksiivse modernsuse indiviid seevastu kahtleb vahendatud looduse tähendustes (ökoloogiline paradigma), kuid oma keskkonnamuret realiseerib ta praktilises elus sarnaselt arenenud modernsuse indiviidiga – läbi tarbimise.

Ka Eestis realiseerivad indiviidid oma keskkonnahoidlikku käitumist üha enam tarbimispraktikatena, millest üks levinumaid on kindlasti jäätmekäitumine. Antud alapeatükk vaatleb lähemalt Tartu Linnavalitsuse keskkonnaprojekti¹² juhtumit, püüdes kvalitatiivanalüüsi abil mõtestada eestlaste poolt erinevatele keskkonnakäitumistele omistatud tähendusi. Kas keskkonnasäästlik käitumine on võimalik, kuidas? Milles väljendub looduslähedus? Millised on tehnoloogia, teadmuse

---

¹² 2003. aasta oktoobris ja novembris viis Tartu Keskkonnahariduse Keskus Tartu Linnavalitsuses läbi teavitusprojekti “Säästev kodu ja kontor”. Praktilise keskkonnaprojekti põhieesmärk oli juurutada Tartu Linnavalitsuses jäätmete eraldikogumine. Koostöös Tartu Linnavalitsuse töötajatega viidi organisatsioonis läbi kolm töötajate koolitust, infopäevadel tutvustati põhjalikult jäätmete eraldikogumise põhimõtteid, aga ka mitmeid teisi praktilisi keskkonnasäästlike käitumisharjumusi. Paralleelselt toimus inimeste töökohtade varustamine jäätmete eraldikogumiseks vajalike sildistatud kastidega, hetkel töökohas viibivad inimesed instrueeriti edasiste käitumispraktikate osas projekti läbiviijate poolt veel lühidalt üle. Koolitusprojekti järel – 2004. aasta jaanuarist maini – viidi organisatsioonis läbi 22 tagasisideintervjuud, mis käsitlesid linnavalitsuse töötajate arvamusi ja kogemusi seoses läbiviidud projekti rakendamisega. Järeluuringu valim jaotus ühtlaselt üle organisatsiooni struktuuri nii horisontaalselt kui vertikaalselt. Semistruktureeritud intervjuu küsimused haarasid üheltpoolt projekti praktilist külge (kaastöötajate mõju töötaja käitumisele, isiklikud keskkonnapraktikate alased hoiakud ja kogemused töökohal ning kodus, teadlikkus projektist, omandatud oskused jms), teisalt paluti inimestel reflekteerida oma keskkonnaalaseid mõtteid ka antud projekti väliselt (keskkonnaalased käitumispraktikad üldiselt, looduskogemus, sh maakodus sooritatavad tegevused, mälestused keskkonnakampaaniaist jms).

ja ühiskonna arengu võimalused looduse säästmisel? Millist modernsust esindavad oma keskkonnavaadetelt Eesti linnainimesed ja milles see väljendub?

Intervjueeritute tekstidest joonistusid keskkonnateadvuslike paradigmatide jäljed välja üpris selgelt, erinevad teadvuse vormid avaldusid nii ühe situatsiooni eristuvate tõlgendustena kui ka teatud situatsioonide ainuesinemisena mõne teadvuse tüübi puhul. Siinkohal püütakse illustreerida analüüsil leitud paradigmatiliste arengute jälgi. Intervjueeritute paradigmatiline analüüs on kahtlemata mõnevõrra vägivaldselt lahendatud, kuna 100%list vastavust teoreetilistele mudelitele on realses elus raske leida. Siinkohal tuleb rõhutada, et ökoloogilise maailmavaatega keskkonnamurelik indiviid ei pruugi praktikas sugugi säästlikumalt käituda kui keskkondliku maailmavaatega indiviid, erisus tekib pigem tegevuste erinevas mõtestamises, mis võib olla aga küllaltki situatsiooniline. Samuti on tänapäeval raske leida puhtast sotsiaalse paradigmati esindajat, kuna keskkondlikkuse norm on muutunud ühiskonnas üldnormiks. Seega keskendub järgnev analüüs üldjuhul keskkondliku paradigmatiga sobituvate indiviidide maailmavaate kirjeldamisele, eristuvad keskkonnateadvuse vormid tuuakse tekstis rõhutatult esile.

Tekstinäidete taha on lühenditena ära märgitud vastaja sugu (M/N) ja vanus, samuti ka keskkonnateadvuslik paradigmati, mille tunnused küsitletu tekstis enim esinesid. Küsitletute paradigmatilisel defineerimisel lähtuti üldjoontes järgnevatest tunnustest:

Valdav sotsiaalne paradigmati (VSP): modernsuse varasele etapile omane maailmavaade, mis käsitleb loodust eelkõige ressursina, ka kultuurivälisena; keskkonnahoidlik käitumine kui teadlik praktika pole aktualiseerunud; keskkonnaprobleeme küll tajakse, kuid nende probleemsus väljendub enamjaolt vastuoluna indiviidi üldise korra- ja puhtusearmastuse suhtes; probleemiks peetakse keskkonnaprobleemide olemasolu, indiviidi panus keskkonda väljendub eelkõige ebasoovitavate tegevuste mittesooritamises. Sellele paradigmati iseloomulikke tunnuseid leidis üheksa küsitletu puhul, neist neli olid mehed (vanema generatsiooni esindajad).

“Noh, mida veel. Üksikisik ei saa... Noh ma ei lähe metsa prügi viskama, noh. Ma ei tea. No üksikisik ei saa mõjutada mingite muude, ainult... põhimõtteliselt jäätmekäitlust praegu. Põhimõtteliselt see, et sa ei viska metsas maha ja koristad lõkke ära. Ja ongi kõik...” (M 39, VSP)

Uus keskkondlik paradigma (UKP): lihtsale modernsusele omane maailmavaade, mis käsitleb loodust eelkõige ressursina, kuid osaliselt ka juba kultuuriteemana – keskkonnaprobleemid kui igapäeva elu loomulik osa; usutakse modernse ühiskonna vahendite (teadlikkus, tehnoloogia) võimesse looduse probleeme lahendada ning loodusest tõusetuvaid probleeme kontrollida; probleemiks peetakse keskkonnasäästu (elike tehnoloogiate või ressursside) vähest rakendamist. Paradigmaga sobituvaid tunnuseid esines kümnel intervjuueritul, neist neli olid mehed (noorema generatsiooni esindajad).

“Noh, positiivne on see, et neid materjale mida siis eraldi kogutakse, et neid on võimalik uuesti kasutada ja... ja selle võrra siis vähem on ju saastada, et ei pea... et inimene saab selle paberi onju ära kasutada ja siis saab mingi metalli ära kasutada ja plastiku ära kasutada, ta ei pea seda tootma.” (M 25, UKP)

Uus ökoloogiline paradigma (UÖP): hilisele elike refleksiivsele modernsusele omane maailmavaade, mis püüab looduse loomulikkust olemust indiviidi jaoks taasdefineerida; keskkonnaprobleemide põhjused ja ka indiviidi probleemid (stress, häiritus) tõusetuvad süsteemist, mitte indiviidist endast; probleemiks on süsteem ise; keskkonnariskide kompleksus ja raskesti kontrollitavus on meie igapäeva loomulik osa. Selle paradigmaga sobitus kolm intervjueritut, neist kõik olid naised (erinevad vanused).

“Võib-olla on küsimusi tekkinud sellise kodukeemia osas, et kui ikka tõesti nii meeletult tõhusad vahendid, noh, loomulikult need reklaamid ei ole pooltki... ei vasta niiõelda tõele, et noh... et ühe hetkega on kõik sul puhas, selline suhteliselt tõhus keemia, et tekib küsimus, kuhu see läheb, mis sellest saab. Okei, ta teeb sinu kraanikausi puhtaks, aga ta läheb ju edasi kuhugi. Mis toimub seal edasi, kui ta on nii tõhus, nii kange. Et kindlasti selliseid küsimusi tekib ja elektroonikaga ka, et kuidas see kõik mõjutab meie endi tervist. Et ei saa olla, et tehnika ei mõjutaks nagu.” (N 29, UÖP)

4.2.2.1 Keskkonnakäitumine mineviku ja tuleviku vahel

Keskkondlik tarbimiskäitumine kui sümbioos traditsioonilisest ja imporditud

Jäätmete eraldikogumine võeti Tartu linnavalitsuses vastu pisikese lisakohustusena, so leigelt-positiivselt. Projekt tekitas esimestel päevadel mõnevõrra elevust, sest erinevate jäätmekastide vahel valimine tekitas mõnevõrra segadust. Töötajate jaoks oli suuresti tegu lihtsalt ühe uue käitumisnormiga, mis ei lisandanud organisatsiooni sisemisse tunnetusse just oluliselt rohelisust.

“Kuna mina neid kõiki tean, et siis pigem on, et need, kes iga asja peale virisevad... ja kes ei virise, need ei virisenud ka selle asja peale. Enda hoiak, enda olemus on juba selline, et esimene... asi on ikka negatiivne... hoiak. [...] Vot, aga sellist [positiivset hoiakut] ka ei olnud tegelikult, et noh, kuna ta tuli meile, nagu ma ütlen ühest linnavalitsuse... meilina, et siis seda kõik võtavad kui korraldust, mida tuleb täita, et... ega niisugust positiivset vastukaja nüüd ka ei tulnud.” (N 25, VSP)
“Noh, ma arutasin ikka keskkonna inimestega [jäätmete eraldikogumist] siin ja... tähendab, nagu... inimesed on passiivsed. Tegelikult ei huvita praegu ka mitte kedagi. Vähemalt minu küsitluse järgi või... noh, kellega ma olen vestelnud.” (N 32 [2], UKP)

Linnavalitsuse töötajad põhjendasid jäätmete eraldamisega alustamist üldsõnaliselt positiivselt ja normatiivselt: *ju siis nii on hea, nagu muu maailm* jne, olulist keskkondlikkuse määra selle käitumisega ei seostatud.

“Muu maailm tegelikult päris aktiivselt tegeleb prügi sorteerimisega ja noh... kui vaadata seda, et endalgi on võimalus viia ajalehed, klaas, patareid eraldi konteineritesse kuhugi siis... siis tundus positiivse sammuna, et miks mitte siin ka siis teha sama maailma jaoks.” (N 49, VSP)
“Ühiskonnale... ja no ma arvan ka, et... meie ühiskonda see ei puuduta, et see inimesele... kasulik oleks, aga iseenesest lihtsalt... see loomulik osa sellest... või loomulik soov... säilitada olemasolevat head... vähendada seda... saastatust...” (M 24, UKP)

Ka enamik intervjuude jooksul käsitlust leidnud teistest käitumispraktikatest, mille mõju loodusele võib üldtuntud faktidele tuginedes alternatiivsetest vähemkahjulikuks pidada, väljendus küsitletute mõttemaailmas selgelt normidest või majanduslikest kaalutlustest tingitud käitumisena. Näiteks pidasid paljud inimesed kaupluses kilekoti ostmist mõttetuks raiskamiseks, samas kui ülejäänud põhjendasid koti võtmist just nimelt kokkuhoiuga – nii ei tule prügi jaoks spetsiaalseid kilekotte varuda. Mittevajalike tööpaberite teist poolt kasutatakse kontoris mustandipaberina ning kodus tarvitatakse elektrit-vett *võimaluste piires* säästlikult eelkõige seetõttu, et see aitab majanduskulusid kokku hoida, lisanduv loodussääst on pigem emotsionaalseks boonuseks. Vestluskatketest nähtub, et sotsiaalse paradigma esindajad ei oska oma käitumist mõtestada, see on *loomulik-normaalne*, uue keskkondliku paradigma esindajad argumenteerivad end seostatumalt, läbi *teadlikkuse* väljendamise.

“Noh, see [kokkuhoid] on päris loomulik. Mõlemad [vesi ja elekter] on mul maksulised, nii et noh...” (M 60, VSP)
“No ega ma ikka selle tegevuse juures nüüd marudalt keskkonna peale küll ei mõtle, see on lihtsalt üks normaalne tegu. Õli ma nüüd jõkke ka ei kalla noh, ei kalla lihtsalt, ma ei mõtle sellel hetkel selle peale, et kala sureb, vaid no lihtsalt, lihtsalt ei kalla.” (M 55, VSP)

“Kui on ikkagi noh selline [paber], mida enam vaja ei ole, või nagu vahepeal on vaja, et on, välja prindid, ja et lugeda mugavam, et siis teist poolt kasutada, mina kasutan ka mustandina. [...] Minul sai võib-olla isiklikult sai alguse sellest, et... ma enne töötasin koolis. Ja koolis on ikka vahepeal ka sellist paberit... on hästi palju lastele vaja kätte anda ja... ja kuidagi kõik... ma töötasin sellises koolis, kus pidi see paber isiklikult endal olemas olema õpetajal, kui õpilasel paberit polnud, siis... siis ikka on vahepeal ka mustand... ja tunnis andsid selliseid. Ja sealt kuidagi jäi, jäi see harjumus külge ja...” (N 31, UKP)

“Elektrit... võib-olla me ei ole väga kokkuhoidlikud. Meil ei ole niimoodi, et ma lähen köögist ära, siis ma kustutan tule ära. Me oleme niisugune põhjamaa rahvas, et... mulle meeldib, kui on valgus.” (N 46, UKP)

Intervjuudest väljendus, et tegelikult küllaltki väikest majandussäästu tagavate käitumiste taga on ammused kogemused lapsepõlvest, vanemate eetiline kasvatus ja nende propageeritavad normid.

“Ei ole, peale nagu taara edasiandmise midagi... nojah, ka paberit on ka kunagi lapsepõlves ära viidud.” (M 24, UKP)

“See on meil praegugi veel nii, et ikka need praakpaberid või need, millel on kusagile kirjutatud, need on meil ikka eraldi ja... neid me hoiame kokku. [...] Oi, see [harjumus] on ikka väga ammu juba. [...] Kokkuhoiupoliitika.” (N 50, UKP)

Modernsusele omaste keskkonnaaade esindajad nägid üksikisiku rolli keskkonnaprobleemide lahendamisel sageli *mittekäitumise* või *liigse* vältimise vormis, kahte eri modernse teadvuse vormi eristab teadlikkus – soov teadlikult säästa.

“Sellepärast, et... noh, see on... see on pigem... rohkem just see keskkonnanahiu soovist, et ühesõnaga nagu... mina vastutan selle eest, et ma praktiliselt nagu tajun nagu... nagu niiöelda, et ma hoiaks niipalju, et hammastepesu ajal ma keeran vee kinni...” (M 24, UKP)

Intervjuueeritute kogemuses on uued keskkondlikud käitumispraktikad nagu jäätmete eraldamine, kaupluses kilekotist loobumine jms eelkõige imporditud käitumised – välismaa kogemuse põhjal tehtud järeldused on uute käitumismustrite aluseks.

“Jaa, seda... mina isiklikult käin kaupluses juba riidest võrguga. Nii nagu ma kolmkümmend aastat tagasi toimetasin, nii nüüd ka. Ja kilekotid käivad mul kõik korduvkasutuses, näiteks noh, kui ma olengi sunnitud kauplusest kilekotiga tooma, siis ma kasutan seda prügi väljaviimiseks. [...] [Vahepeal] kilekoti kultus oli suur. [...] Noh, eks iga hullus saa võib-olla üle või... Ma ei oska ka öelda, vast sellest, et... ma isegi käiksin ka... kui natuke tugevamad need paberkotid oleks, ma käiksin nendega, need mulle väga meeldivad, sest... vast üks kolm aastat tagasi ma käiksin ka Rootsis ja Soomes, juba need paberkotid ilmusid, noh eks ole. Neil anti, nii nagu meil kilekotte antakse, neid antakse ju seal kaupluses ja... ja need on selles mõttes väga sümpaatsed.” (N 62, UKP)

Mõnda keskkonda või tervist mõjutavat aspekti on Eestis hakatud probleemiks pidama ilmselt eelkõige võrdluses välismaa-kohalik. Välismaa kogemust käsitletakse

sageli *a priori* kui ainuõiget, nii ei arutleta selle üle, milline keskkonnamõju on nt kile- või paberkotil, eeldatakse, et õige on nii nagu toimitakse läänes.

“Ma kasutan siin praegu Rootsi näidet, mis on mul silma ees. Et tihti elamugrupi peale rajatakse üks selline plats, kuhu pannakse, noh erinevad kastid ritta.” (M 60, VSP)

“Teate, jah, kindlasti olen valmis seda panema ja tegema, selle vastu mul pole mitte midagi, aga ma ei kujuta Annelinnas ette, et... maja ees kolme-nelja konteinerit. Parkla probleem on seal nii meeletu, mis on ka õhu saastamine, keskkonna vastu täielikult, sest ma käisin kunagi Soomes, aastaid tagasi, ja mulle väga meeldisid... näiteks Soomes maja ette parkida autosid üldse ei tohi. Seal on ka korterelamud ja oli ikkagi kas kakskümmend meetrit, või mis... kaksteist kindlasti, et maja ette ei pargitud ühtki autot. Aga meil ju esimese ja teise korruse inimesed, mis on maja ees, aknaid avada ei saa, suvel kui talvel. Heitgaasi on majaesised kõik täis. Ja muidugi see on... linna probleem. [...] Peaks olema parkimismajad.” (N 55, UKP)

Käitumispraktikate argumentatsioonil lähtutakse välismaa kogemuse ülesusest Eestis rakendatavate praktikate suhtes. Samas nähtub, et küsitletud väljendavad mõningast ebakindlust nende praktikatega kokkupuutumise ees.

“Palju prügi tekib kontoris, aga olmeprügi jagamine tegelikult on ikkagi, see on päris keeruline inimestele, kes seda ei ole harjunud tegema, et no kama kaks, kui välismaal näiteks käid ja näiteks *Mac*’ides on seal, et jäätmekäitlemine siis... siis kõrgharidusega inimesed ei oska neid mähkmeid kuskile prügikasti panna, kui ühegi peale ei ole olmeprügi kirjutatud, kõik on... plast, paber ta ei ole, noh.” (N 53 [1], VSP)

“Ega selles suhtes, et mina nüüd oma... oma kodus, oma isiklikus elus küll nüüd ka ei sorteeri. Aga samas kui tuleks ka korteriühistu poolt ja tulevadki niisugused asjad sügisel, siis loomulikult tuleb teha. Et ega midagi selle vastu ei saa ja... Siin on juba harjumus sees. [...] Vat mina võtan just... antud hetkel seda küll kuivõrd korraldust, et... Et ma ei ole ka väga... ma ei ole ka väga palju ka reisinud, aga ma pole ka väga seda mujal maailmas tähele pannud... [...] Kui ma näeks võib-olla kuskil mujal, et tehakse nii, siis... või noh, ma ei ole nii palju väga käinud ka, pannud selliseid kodusid tähele, kus niiviisi tehakse.” (N 25, VSP)

Nõukogude ühiskonnast tulenev mentaliteedi- ja väärtusprobleem

Kennedy (2002) kirjeldab nõukogude võimu lõppu kui sotsiaalsete probleemide narratiivi - nõukogude võimu süüks pannakse mitmeid ühiskondlikke probleempunkte rahvusliku kultuuri taandumisest majandusliku ratsionaalsuse kriisideni. Ka läbiviidud intervjuudest ilmnes sama narratiiv – keskkonnaprobleemide põhjusena tõid intervjuueeritud korduvalt välja nõukogude perioodil juurdunud mentaliteeti ja selle aeglast kadumist, moraalset vaesumist, ühisomandi ja *-korra* vähest väärtustamist.

“No küllap ikka traditsiooni puudumine. Ja teine asi on selles, et noh ega see viiskümmend aastat kolhoosikorda või ütleme nelikümmend aastat kolhoosikorda ei

mõjunud ju sugugi hästi. Seal oli täpselt see loosung üleval, et kolhoosi köis las lohiseb. Ja ka need inimesed, kes oskasid veel korda hoida, need hoidsid ainult korda oma maja ümbruses. Aga põhimõtteliselt on ju paljud neist maalt lahkunud ja maale on jäänud ju ka see põlvkond, kes vähe hoolib iseendast, rääkimata oma ümbrusest.” (N 62, UKP)

Sovjetiaega vastandasid vanemad inimesed nõukogude-eelse perioodi hoolivuskultuuriga, nende mälestustes oli siis asjadel ja ka elukeskkonnal suurem väärtus (nõ protestantliku eetika juured).

“Sest ütleme minuealine põlvkond on ju tulnud sellest keskkonnast, kus me praktiliselt kõik jäätmed kas komposteerisime, põletasime või... või sisuliselt ära hävitasime, plekk oli see ainus... Ja mina mäletan, kui mina maakodus kasvasin, meil oli kindel koht, kuhu me need asjad panime, noh mis majapidamisest olid nagu käibest väljas, ja mis ootasid siis kas kaltsukaupmeest või... või metalli äraviijat. A mitte me ei loopinud neid ümber oma majapidamise laiali nagu me praegu võime näha ju. Ju kõik teeveered on täis neid talusid, kus on korjatud... nagu oleks EMEXi ladu või misasi seal.” (N 62, UKP)

Praegune elu- ja looduskeskkonna risustamine tuleneb siirdeperioodi muutustest – nõukogude minevik ja hilisem individualismikultuur toidavad ühise vähest väärtustamist, modernsed arusaamad aga lõhuvad seda, sest keskkonnakäitumisele on lisandunud harjumatu mõõde – rahaline vääring.

“Näiteks mulle ei meeldi see kampaania, see maanteearde koristamine, minu mõte on see, et võiks viis või kümme aastat olla, nii et keegi ei koristagi seda läga ära ja et las siis olla see läga ja siis elame lihtsalt läga sees. Et siis võib-olla inimesed saavad aru, et see on nõme, noh nagu me teame, et... See aasta vist ei kuulutatud isegi välja, et kus ja millal neid maanteeääri koristatakse, sest inimesed tulevad veoautodega ja toovad oma asju sinna... lastele vedada. See on ikka haige juba täiesti.” (M 25, UKP)
“Mõned võtavad seda vist nii loogiliselt, et nii ongi, minu jaoks... ma tahan sellest rämpsusust vabaneda ja... ma tahan sellest odavalt vabaneda, et väga paljudele on reaalselt probleem see, et see maksab.” (N 29, UÖP)

Nõukogude perioodi individuaalsuse piiramine süvendas inimestes arusaama, et kõige eest peabki hoolitsema avalik võim. Nii nägid mitmed *korra*armastajad (so peamiselt VSP esindajad) jäätmekoristuskampaaniates eelkõige positiivseid külgi – probleemiks on *liigne* reostus, eelduslikult hoolitseb süsteem kuidagi probleemi lahendamise eest.

“Nüüd kui on heakorranädal olnud, siis tavaliselt nad... ikka koristatakse rohkem ära ja viiakse konteineritega minema.” (N 50, UKP)

Seetõttu on loomulik, et ka jäätmeküsimuses eelkõige avalikule võimule etteheiteid tehakse, samas on rahulolematu avaliku võimuga pigem sisemine kui sisuline.

“Küll aga muret tekitab hoopis linna tasand. Sest linnas on, rääkimata sellest ütleme, et individuaalrajoonis, kus on niikuinii asja raskem seada, suurte majade juures on sama lugu, et kõik prügi läheb ühte kasti ja mingit sorteerimist ei ole. Ja seda ei saagi tulema, niikaua kui on... tähendab linn näitab niisugust järapäisust üles, et linn ei toeta üldse prügivedu miskil moel, et laseb prügivedajal siin hinda tõsta omatahtsi ja ei ole linn neid platse eraldanud, kuhu võiks erinevad kastid panna ritta. [...] See, et omal mitu kasti õues, see ei tule kõne allagi. Et hoov prügikaste täis on, seda pilti küll ei tahaks näha.” (M 60, VSP)

Sotsiaalse paradigmaga sobituvad inividid põhjendavad keskkonnahoidlike käitumiste mittepraktiseerimist isikliku heaolu puudumisega. Selline suhtumine on samuti transitsiooniühiskonnale iseloomulik - kuigi keskkonnaprobleemid võivad olla teadvustatud, muutuvad nad oluliseks alles siis, kui majanduslikud probleemid on lokaliseeritud (Kennedy 2002).

“Kõigepealt tuleb inimestele luua keskkond, selline üleüldine, puhas ja... ja korrektne ja siis hakkame nagu prügi, prügi sorteerima. Et niikaua, kui kõik on ümberringi räämas, ei ole sellel prügi sorteerimisel ka suurt mõtet.” (N 32 [1], VSP)

“Kui oleks võimalik see plastmass panna ühte kasti, noh, muud asjad teise kasti ja kui sorteerimise võimalus oleks, siis ei oleks vaja ju ka põletada. Plastmassi. Aga nüüd noh, mis siin praegu ilmselt üle jääb, jääb tükike tõrvapappi üle noh, mis siis ikka, on võimalus aias tuld teha nagunii, tähendab, see on... linnas küll tuld teha ei tohi, aga... mis siis teha?” (M 60, VSP)

Küsitletud liigitasid mitmel korral inimesi keskkonnakäitumise järgi, eristamine põhines kultuurilise ja väärtusliku kihistumise kirjeldamisel – need, kellel on vanad või uued või spetsiifilised kultuurilised väärtused, teevad soovitusi midagi teistmoodi.

“Kui võimalus on praegu oma suud pruukida, siis ma räägin, et meil on osadel inimestel lihtsalt erinev kultuurikeskkond, kultuuriline taust, mis ei väärtusta kodust kaugemale jäävat keskkonda. Seda nagu inimeste rühma võib püüda liigitada mingisugust etnilist päritolu pidi ja võib-olla see ei ole õiglane, aga teistpidi noh kui sa mingi nagu... kui see juba mingi stereotüüpne või ebaõiglane on, et siis... pole midagi parata. Mis on stereotüüpne, on see, et siis ühed on need, kes sülitavad sihvaseemneid maha ja teised, kes seda harvemini teevad.” (M 36, UKP)

“Võib-olla kui mõtled just, et vanem generatsioon, nad võiks mõelda, et nad on noh elukogenud ja nad peavad teadma selliseid elementaarseid asju, mis nende tegevusega võib kaasneda. Siis nendel on just nagu selline... paljudel ka mingi vana aja mentaliteet küljes, et... et võimalikult enda jaoks niimoodi odavalt saaks probleemidest vabaneda ja mitte mõelda eriti teiste peale, et... Aga samas on jälle võib-olla noored, ütleme, et... kes on harjunud siin linnamüüride vahel elama ja ei tea loodusest suurt midagi, et tahaks lihtsalt toredasti ära elada. Inimeste väärtused, kuidas need on nagu kujunenud ja kuidas neid on soodustatud, et selge see, et vanasti ju ei olnud ka mingit sellist... selliseid kampaaniaid ja...” (N 29, UÖP)

Ühiskondlik areng ja läänestumine on lahendus ka keskkonnaprobleemidele

Kui ökoloogilisele maailmavaatele oli omane skeptilisus keskkonnaprobleemide lahendamise küsimuses, siis sotsiaalse ja keskkondliku maailmavaatega sobituvad invidiidid väljendasid usku, et ühiskondlik areng ja euroopastumine suudavad need probleemid lõpuks lahendada. Läänele järelejäudmine tooks ühiskonda õiged väärtused, mis aitaksid looduskeskkonna säästmisele kaasa.

“Haridus [on keskkonnaprobleemide taga]. Tähendab, see mitte... mitte teadmisharidus, vaid selline nagu noh intelligentsuse puudumine või see... hoiakute puudumine, üldise mITTenägumine. [...] Noh, seda on väga lihtne öelda, et õpetame koolis, et ära viska prügi maha. See... See on see, et eestlane on paraku oma arengus vat niikaugel tsivilisatsioonis ja ongi kõik. Taanlane on kaugemal, rootslane on kaugemal, prantslane on kaugemal. Eestlane ei ole veel nii arenenud kui on need rahvused. Kui sotsimaa. Niimoodi ta on noh. Sotsimaa on toores noh, see ühiskond on toores. Ta on saja aasta vanune praktiliselt. Kui Hispaania ühiskond on tuhande aasta vanune, siis Eesti ühiskond on saja aasta vanune. See on põhjus tegelikult. Siin neid kasvatad või... see ei ole see. Paraku on see nii.” (M 39, VSP)

Eeldatakse, et läänelikud tehnoloogilised lahendused võetakse kasutusse ka Eestis, kui meie majanduslik areng võimaldab need endale muretseda – see on nõ aja küsimus.

“Jäätmete sorteerimine, üks pluss on muidugi see, et ta ei lähe keskkonda nagu... nii nagu ta praegu läheb. [...] Aga-aga lahenduseks peaks olema mingi tehnoloogiline värk... keemia, teaduse poolsed asjad, ma ei usu, et see sorteerimine nüüd asjale aluse paneks kokkuvõttes. Nii kuidagi niimoodi, et tehnoloogiliselt ja tööstuslikult tuleks asi ära lahendada. Need pakendid ja taarad ja asjad eks ole peaks lagunema, ja seda tehakse ka. [...] Tähendab, noh, kiiresti ei saa midagi ja ju on seal rahad taga. Kõigi asjade taga on ausalt öeldes... ikkagi ta jõuab sinna dollarini ja kogu lugu.” (M 55, VSP)

Modernses ühiskonnas on inimese ja looduse vahel võimalikud *win-win* lahendused, eelduslikult eksisteerib probleemide ja nende lahenduste vahel teatud tasakaal.

“Ma arvan, et nad [keskkonnakampaaniad] on adekvaatsed... siis... võrreldavad niiöelda ühiskonna ootustega ja... ja soovidega, sest arvestades... et noh, kui häda muutub suuremaks, siis tekib ka niiöelda... suurem survegrupp... vastavalt. Ja hetkel ma arvan, et...Ta on hetkel nagu niiöelda tasakaalus nagu kõikide muude nende kildudega, mida ühiskond peab tegema.” (M 24, UKP)

Majandussüsteemi toimimist keskkonnasäästjana iseenesest usaldatakse. Selle kehtivusse Eesti kontekstis suhtutakse siiski mõnevõrra skeptiliselt, kuid eeldatakse, et see on vale suhtumise väljajuurimise ja läänelike väärtuste pealetuleku küsimus – küsimus modernse süsteemi veast.

“Iga asja taga on konkreetselt ju inimesed ja inimestel on reeglina omad mingisugused huvid ja tõenäoliselt on prügi... selle töötlemine kallis. Kui firmajuhil on isegi huvi asja korralikult teha, siis autojuht ei viitsi ikka nii kaugele sõita. Ja jumal teab seal. Erinevaid etappe on ilmselt niipalju, et sellega, ma arvan tegelevad need, kes sellega tegelevad, mis mina siin ikka oletan.” (M 36, UKP)

“Ma ei tea, kui suur probleem see Eestis enam on, et väga palju raha on sinna tulnud, et ka suurtööstused saaksid enda... ennast viia niiöelda roheliseks ja... ja seda kõike nii, niiöelda rohelisemalt toota, mida nad toodavad. Aga seal on ka vist see küsimus pigem ikkagi, et on jälle see suhtumise küsimus ja mingit trahvi maksta vist mõnel suurel ettevõttel, või mingit saastetasu on tunduvalt lihtsam kui... kui investeerida nii tohutult sellisesse rohelisse tootmisesse.” (M 25, UKP)

4.2.2.2 Keskkonnapraktikad ja tehnoloogiline kultuur

Keskkonnakäitumine on kompleksne tegevus

Intervjuudest nähtus, et eestlased ei pea normikohast-traditsioonilist jäätmekäitumist – taarapunktide külastamine, vanapaberi ja komposti eraldikogumine – otseselt jäätmete eraldamiseks. Taaskasutatavate jäätmete eraldamist (tavakõnes *sorteerimist*) peetakse sisuliselt väga keeruliseks ja kompleksseks tegevuseks ning meie tavapärasest jäätmekäitumist ei peeta sellega samaväärseks tegevuseks. See väljendab ühelt poolt inimeste vähest teadlikkust kohalike majandussüsteemide toimimisest (mis käesoleva ajani praktiliselt rohkemate jäätmeliikide eraldikogumist ei võimaldanudki), teisalt usku nende süsteemide kõrge komplekssusastme vajalikkusesse-loomulikkusesse. Sotsiaalse paradigma esindajad peavad käitumise kompleksust enda jaoks takistuseks, keskkondliku maailmavaatega inimestes tekitab see vastupidiselt usaldust.

“Ei [eralda kodus jäätmeid]. Noh, klaas läheb taarapunkti, paberit... palju meil ikka... seal nüüd noh, toodame, tegelikult äraviskamis-paberit. Vanad leivad-saiad, sellised lähevad ju kõik maale loomadele. Kõik, mis söögist järgi jääb, läheb koerale... Noh, ongi niisugune muu pudi-padi lihtsalt. [...] Ei, ma ei eralda. [...] Nojah, selles mõttes küll. Jah, aga ma ei... noh toiduaineid ja niisuguseid asju nagu ma ei loobi lihtsalt prügikasti.” (N 32 [1], VSP)

“Noh, eks ta on ka siin lihtsam, et kus sa oma... elamises suutma panna ühte kohta ära oma klaastaara ja siis kuhugi panema kokku seda paberit, mida ma ei saa ahju panna, et kõik see on see mis... läikpaber ja mis iganes, mida ma nagu ei taha sinna panna... ja, ja-ja siis olmeprügi. Ma kujutan ette, ma isegi kodus... Vist päris hea mõte võiks olla sorteerida oma olmeprügi, et niimoodi siis... ma... ma ei oska ka kuidagi... nagu alustada, et mis nagu siis teha või...” (N 49, VSP)

“Mulle ei meeldi see, et mis ma ennem ka ütlesin, et ma ei saa seda lõpuni teha, ma ütlesin, ma olin valmis onju, et ma pean hakkama pastaka siis neid tinasid välja korjama onju, et plastkestad ka kuhugi eraldi korjama, et ma olen valmis niisugust asja ka tegema. Ja näiteks katkiläinud kirjaklambrid, vat seda ma ei saa ka, mul ei ole metallikorjamiskasti siin näiteks, seda mul ei ole ka kuhugi panna.” (M 25, UKP)

Jäätmete eraldikogumist peetakse ebamäärastest teadmistest hoolimata probleemi lahendiks, sest siis ei teki *liiga* palju prügi ja kasutuks muutunud loodusressursid tuuakse majandusringkäigu abil uuesti ressursi tasandile – muudetakse kasulikuks.

“See on, globaalses plaanis... no ilmselt ikkagi... poolt vast see, et me... sõna otseses mõttes siia prügi sisse ära ei upuks, et me suudaksime enamuse asju viia sellisele... kas ümbertöötlemise tasandile või korduvkasutusele, ütleme nii. Et kui see toimib, siis kuna... ma ütlen kuna...” (N 49, VSP)

“Sorteerimisest? Ressursside... ressursside taaskasutamine... ehk siis vähendab igasuguseid... noh, materjale peab niiöelda loodusest võtma, et kasutab... noh, kogu see jäätmete... taaskasutamise... noh... point või. Ma ei tea, ma rohkem momendil rohkem ei oska, et noh, tead seal on võib-olla... kõik muu käib kaasa, et kui... ütleme siis mingi... läheb... metsalangetamise masin läheb kuskile metsa, siis lisaks sellele, et nad metsa võtavad, nad võtavad ka... lõhub seda... teid, seda pinnast, ajavad sinna bensiini, kõike muud... mingi inimressursi aeg, mis kulub selleks võiks ühiskonnas mujale suunata.” (M 24, UKP)

“No ma arvan, et paberi korjamisest ikka on kasu, seda ju töödeldakse ümber, aga no rohkem ma küll ei oska öelda. Sest selle kile ja ja nende plastikpudelitega... ausaltöeldes ma ei teagi, mis nendega tehakse. Neid sorteeritakse, aga mis nendest saab, ei oska ma öelda. Ega noh, kas see on kasu või kahju, seda ma nüüd ei oska öelda. Paber on ikka kasulik, ma arvan.” (N 55, UKP)

Intervjueeritute arutluskäigud näitavad, et elementaarsemate keskkonnapraktikate keskkonnamõju käsitletakse antult, usu tasandil, argumenteerimata. Toimib eeldus, reisimisel nähtu või televisiooni vahendatu (*nii nagu läänes*) ei vaja õigustamist.

“Midagi sinna kahe vahele, et noh... kui ikka... on ikka võimalus kuskile poodi minna ja kott kaasa võtta, siis ma ikka võtan kaasa... Kui ei, siis võtan poest. Ja kui saab poest sellise paberkoti, siis ma pigem võtan paberkoti... Aga... See on ka... aga üldiselt ma ikka üritan.” (M 24, UKP)

“Noh, ütleme sellest säästvast tarbimisest oleme me veel kaugel. No seda ma nüüd küll nii ei vali, et ma jätan poest selle hambapasta, kui ta mulle just meeldib, ostmata, mis on pappkarbis üks ole ja ostan selle, mis ei ole pappkarbis. Kui mul on ikka tarvis hambapastat, noh ütleme ma Parodontaxit ostan, siis ma ei saa teda ilma karbita osta, ma ei jätagi teda sellepärast ostmata. Noh selles mõttes ma keskkonnasäästlikku tarbimist küll ei harrasta. Aga turul meeldib mulle käia. Ma ühesõnaga ostan nagu otse ja [ilma pakendita]. [...] Niipalju olen ma küll keskkonna heaks püüdnud teha.” (N 62, UKP)

Kui süsteemid on piisavalt keerulised ja inimene ei tea *õigeid* valikuid, püüab ta end võimaluse piires sobitada antud kompleksuse ratsionaalsusega. Näide keskkonnamõju üle arutlemisest, küsitletav püüab leida argumente ühe või teise keskkonnakäitumise kasuks otsustamiseks:

“Aga maal see [jäätmete eraldamine] oleks jällegi teisipidi keskkonna reostamine, kui mul käib nädalas kolm kaheteisttonnist veoautot seda väikest kotikest ära võtmas ja kui ma iga kuu pean niikuinii seda prügi ära andma, siis ei ole mõtet, ma ei toodagi seda prügi nii palju.” (M 25, UKP)

Kui süsteemi keerukus ei võimalda indiviidil enam oma tegevuse tagajärgi hoomata, tekitab see temas umbusku oma tegevuse mõttekuse-ratsionaliseerituse suhtes. Antud juhul ei olnud linnavalitsuse töötajad küll täiesti kindlad oma tegevuse mõttekuses, kuid nõustusid siiski projekti ülla eesmärgiga.

“Võib-olla küsimus on tegelikult selles, et töökohal inimesel ei teki niipalju neid erinevaid jäätmeid kui olmes, et võib-olla on sellel [projektile] niisugune propaganda maik juures onju. Et reaalselt sa ei söö, sa ei koori siin kartuleid ja sa ei tassi siin pudeleid, et need kogused tegelikult on väikesed, aga las ta olla onju, ta näitena, niiöelda propagandanäitena las ta ollagi iseseisvalt siin.” (M 39, VSP)

“Ma ei tea, kui hästi see [jäätmete eraldikogumine] õigustab üldse siin, sest mina leian, et ka mujal näiteks, noh linnas on siiski neid eraldikogumiskaste ja kui siin nüüd seda, ütleme klaasi on minul võimalus viia Ümera poe juurde, kõikidel. Ma ei tea, kui palju neid punkte on. Aga ega ta ei ole nii lihtne, et ikkagi kiputakse viskama ju... ütleme klaas prügikasti. [...] Aga palju siin on klaastarat, ma ütleks, et väga suhteliselt vähe. Siis ongi tõsi, et paber... kui palju ta siin õigustab, ma ei tea.” (N 46, UKP)

Kui ratsionaliseerimine annab vastulöögi ja inimene ei näe enam süsteemis ratsionaalsust, on tal üldjuhul raske jääda eelnevalt ratsionaliseeritud käitumise juurde.

“Kui ma sõitsin rongiga ükskord Siberisse, siis me korjasime oma prügi kõik kokku, teised viskasid kõik aknast välja, noh. Ja viskasime sinna, prügi.. mis seal tamburis on see prügikast, suur. Ja kolmandal päeval tuli vaguni koristaja, võttis selle prügikasti ja viskas aknast välja. Nii et siin on alati see moment, et... et inimene, kes koristab ja arvab, et see algab temast endast, see keskkonnaparandamine. Kui ta sellise lopsu saab, siis ta näeb, et see on absoluutselt mõttetu.” (M 39, VSP)

Linnavalitsuse töötajad olid üldjuhul nõus jäätmete eraldamist jätkama ka siis, kui nad saaksid teada, et kompleksse süsteemi ahel tervikuna ei toimi. Selline situatsioon tekitaks dissonantsi indiviidi hea kavatsuse (*indulgents – mina olen teinud kõik endast oleneva*) ja süsteemi ratsionaalsuse vahel. Antud näidetes lahendas sotsiaalse paradigmaga sobituv indiviid dissonantsolukorra kahtluse kasuks.

“Aga meil tekkis nagu diskussioon selle üle, et noh kas sellel on mõtet. Selles mõttes, et meie võime siin küll seda kõike teha, aga mida koristaja sellega edasi teeb? Mul pole absoluutselt õrna aimu ka mitte. Ma tean, et koristaja ei vaheta kilekotte. [...] Ma siiralt kahtlen, et ta paneb need eraldi. Et noh kus nagu mõte on, et mina raiskan oma päevast võib-olla kokku mingisugune kakskümmend minutit selle käitlemise peale ja... ja siis ta läheb kõik ühte punkti.” (N 32 [1], VSP)

“Noh, niikaua kuni ma näen, nad sõidavad ühe [prügi]autoga minema, ma ei näe mingit mõtet. Ma olen selles mõttes nagu ääretult, kuidas nüüd öelda, solvunud, pessimistlik, et see asi saab toimida natuke teistsugusel viisil, ma vähemalt usun

sellesse, siis kui ma tean, et see liigub, noh see... ahel toimib algusest lõpuni.” (M 36, UKP)

“No teeb kurvaks küll jah [kui saab teada sorteeritud jäätmete jõudmisest prügilasse]. Aga kas ta loomulikult... Ma ikkagi sorteerin, ma olen omalt poolt teinud selle, jah.” (N 46, UKP)

“Jätkaks küll [jäätmete eraldamist, kui selguks, et eraldikogutud jääde jõuab lõpuks ikkagi prügimäele], aga see, noh, see tekitaks jälle samasugust ahastust, et noh mis mõte selles on ju.” (M 25, UKP)

Tehnoloogiline kultuur kui lineaarsete lahenduste pakkuja

Kui naised nägid keskkonnaprobleemide taga rohkem väärtuslikke-kasvatuslikke probleeme,

“Küllap see on diskussiooni küsimus, sellepärast, et ega paljalt ettekirjutuste ja nende asjadega ei jõua kuigi kaugemale ja... Ja muidugi eelkõige on see koolitus ja eelkõige on see noorte inimeste koolitus, noh ma leian, et kui me täna lapsi ei koolita, siis meil ei ole ju loota, et kümne aasta pärast meil on järgmine põlvkond natuke parem, kui meie täna oleme.” (N 62, UKP)

siis valimisse sattunud mehed eelkõige tehnoloogilisi ja majanduslikke küsimusi. Mitmel korral mainiti reostuspärandit nõukogude perioodist, samuti kaasaegset tootmisreostust (üldiselt, ühelegi konkreetsele juhule viitamata). Reostusküsimust käsitleti lineaarse keskkonnaohuna, so mitte tehnoloogia poolt toodetud kompleksse riskina, vaid inimese vea tõttu kaudselt tehnoloogia poolt põhjustatud probleemina.

“Globaalses mõttes on see õhu puhastamine... ütleme Eesti mõttes siin võib-olla need veneaegsed jäägid, noh sõjaväebaasid, mis on... vanad reostused veel alles. Ja siis võib-olla prügi. [...] Süsihappegaas ja... Kütus voolas maha ja veesaaste. [...] Ega see otseselt ei häiri midagi.” (M 33, VSP)

“Minul seostub sellega ennekõike see noh, tehnoloogia ja olmereostus pigem... pigem nagu Emajõe äärne luht, õlilaigud vee peal kui... no selles mõttes, et mina nagu oma igapäevases elus õlilaike ei tekita, see oleks nagu olmereostus, mis mina tekitan, aga... aga see, et on kusagil mingisugused tööstusheitmed looduses, nende kogus on lihtsalt suurem alati, nii et selle pärast nagu... minu esmane seos käib sellise suurema kaare peale, et see... üks mingisugune niiöelda tühi šampoonipudel on ilmselt tühiasi selle kõrval, mis kuskilt tehasevärava tagant kallutatakse... mingisugune kastitais jama.” (M 36, UKP)

Ka probleemide lahendusi nähakse eelkõige õigete tehnoloogiate rakendamises, mis on küll olemas, kuid mille rakendamine on Eestis majanduslike võimaluste taga.

“Vee... ikkagi veekaitse pool, kuna olen sellega kümme aastat tegelenud ja... Põhjaveekaitse ja pinnaveekaitse ja õhusaaste ja muud niisugused... [...] Inimkonna tegevusest üks null [põhjustatud]. Mis hoolimatus... see on rohkem, ta on niivõrd kallis on see vee puhastamine ja asi.” (M 55, VSP)

Tehnoloogilise kultuuri pakutavad lahendused on õiged, küsimus on pigem selles, et nad tuleb veatuna toimima saada. Vastustes sisaldub eeldus, et kunagi lähitulevikus piisavalt mugavates tingimustes hakkavad ka eestlased keskkonnasäästlikult käituma.

“Ei ole tegelikult ohtlike jäätmete, igasuguste... kus siin on need, mis need on need pihustid ja... ja ma ei tea, noh, mis iganes, tegelikult nende vastuvõtmine on... on null. Selles mõttes, et ei ole niimoodi, et inimene... noh, kui ta ei ole autoga inimene, ta ei sõida sinna tööstusrajooni lõppu oma kahe kuradi ballooni pärast. Tegelikult ega ka see avalik sektor ei ole piisavalt noh mugavaks teinud seda, et inimene järgi tuleks. Kuski on otstarbekuse mõõt, kust sa ei kuluta oma energiat, sa viskad selle plastiku lihtsalt prügikasti või lõkkesse.” (M 39, VSP)

“Noh, nii ja naa, et... Tore on see küll, aga kui see [keskkonnasäästlikkus] nõuab nagu liiga palju pingutust, siis... siis ma enamasti ei viitsi sellega tegeleda. Aga kui see mugav on, on nagu kergesti kättesaadav, siis ma nagu... iga kell.” (M 24, UKP)

“Plasttaarat on nüüd eraldi nii vähe juba, et seda kahte purki hoida pool aastat kuni kilekotitais täis saab ja siis ära viia ja saada viiskümmend senti... Mulle hakkab üsna mõttetult tunduma. Läheb praegu ühte konteinerisse kõik.” (M 36, UKP)

Lihtsatest keskkondlikest tarbimispraktikatest kõnelevad kõikide paradigmatüüpide esindajad üldjuhul kui lineaarsetest tegevustest – küsimus on teadlikkusest ja selle järgimisest. Erinevatele praktikatele antud hinnanguid sisuliselt ei argumenteerita.

“Ei, ei nagu ei jäta [kilekotti] võtmata... Eh-eh, nii teadlik veel ei ole...” (N 49, VSP)

“Jah, kusjuures... näiteks vett... võrreldes ütleme siis lapsepõlvega ma kasutan palju vähem... et... see teadlikkus on suurenenud.” (M 24, UKP)

“Mulle õudselts meeldiks, kui oleks paberkotid laialt levinud, sest see on hästi mõnus, kui sa lähed töölt kodu poole, astud poest läbi... [...] Aga paberkotid oleks minu jaoks poes väga... väga asjalikud.” (N 29, UÖP)

Modernne teadlikkus lähtub sellest, et õiged teadmised eksisteerivad – toimib usk ekspertiisi võimalikkusesse ning sellesse, et teadlikkus viib välja ainsa õige lahenduse. Lahenduste paljusust ei tunnustata.

“Inimesed on nagu pinges sellepärast, et see ei ole nagu noh selline asi, mis tunduks nagu kõigile arusaadav, loogiline ja see tekitab omakorda stressi. Noh, kuni selleni, et kas nagu kleepsupaberit tohib ühte või teise prügikasti panna ja appi, et nad ei ole kõrvuti ka ja ühe asja pärast peab jooksuma ja sa jooksed toa teise otsa ja et ei, see ei ole ikkagi see... Omavahel, sekretär ütleb ühte moodi ja võib-olla teine kolleeg ütleb teistmoodi, siis noh... ja nii edasi, inimesed ei ole ühel meelel, ühtemoodi aru saanud. [...] Ega siis koolitus ei tähenda ka, et kõik ühtemoodi lõpuks, ühtemoodi on aru saanud.” (M 36, UKP)

“Minu isiklik arvamus on, et kindlasti [on vaja koolitust]. Hästi mõnus on, kui näidata sulle praktiliselt kõik asjad ette... ainult see puhtalt kuiv lugemine ei aita inimest, vahetu suhtlemine on kõige olulisem. Ise sain ka päris asju sealt tegelikult noh teada. [...] Mitmeid asju selliseid, mida tegelikult inimene ei pane tähele ja... ja kui ta hakkab alles süüvima asjasse... aga palju me jõuame kõikidesse asjadesse täpselt süüvida. Et hästi hea, kui ikkagi sulle näidata ette ja värvitakse punaseks.” (N 32 [2], UKP)

Tehnoloogilises kultuuris põimuvad tehnoloogilised ja sotsiaalsed vajadused. Süsteem eeldab, et inimesed kasutavad tehnoloogiat; inimene soovib, et tehnoloogia toimiks sotsiaalselt. Ühel või teisel moel soodustab oluliste teiste tunnetamine usaldust süsteemi toimimise vastu, näited erinevate käitumisnormide (kohustav ja toetav) kujunemisest:

“Minu jaoks on see prügi sorteerimine niimoodi, et noh, ma ei ole teda endale teadvustanud, et ma pean paberi panema nüüd siia, see asi... Kui mulle öeldakse, et vat paberit siia panna ei tohi, vat siis ma ei pane. [...] Ma teeks seda, mida ma pean tegema, aga kui ma lausa ei pea teda panema, siis... Ma nii teadlikult ei pane teda.” (N 53 [1], VSP)

“Ja kodu juures on samamoodi, noh meil on prügikonteinerid on ja ju seal... Ma ei oska öelda, kui palju see toimib, aga mina vähemalt... kasutan neid. Noh klaastara ja... ja paber ja kõik lähevad eraldi. [...] Nojah, meil maja juures on seal konteinerid niimoodi, sorteerime. [...] Ma ei oskagi öelda, see on ikka juba mitu aastat vist seal olnud. [...] noh, tundus, et... et nii lihtsalt peab. Kui on juba konteinerid välja pandud, järelikult noh, saabki neid [jäätmeid] eraldi kasutada ja töödelda ja... ja normaalne niimoodi.” (N 50, UKP)

Tehnoloogilise kultuuri riskid

Keskkonnapraktikatest kõneledes kirjeldasid intervjuueeritud keskkonnast tulenevaid ohte ja riske küllaltki vähe. Ökoloogilise maailmavaatega inimesed lähtusid ohtude välja toomisel rohkem ühiskonna tasandilt enda isikut ohtudest distantseerides, sotsiaalse ja keskkondliku vaate esindajad rohkem üksikisiku tasandilt end ohu objektina vaadeldes. Keskkonnale *põhjustatud* ohte ei peeta eriti tõsiseks. Nagu ka eelpool toodud tsitaatides on väljendatud, tuntakse muret eelkõige looduse risustumise, visuaalselt nähtava *ebapuhtuse* pärast. Reostust jm tehnoloogiast põhjustatud ohtude (so lihtsate, legitimeerimata süsteemi vigade) olemasolu nenditakse kui fakti, kuid sellest ei tajuta endale ohtu.

“Otse ei ole kunagi niiväga sellega tegelenud, aga fakt on see, et keskkond on tegelikult reostunud. [...] Mina näen rohkem inimtegevust, ega mina seda tööstuslikku ei näe, ma ei liigu sellistes kohtades, kus ma näeks seda tööstuslikku reostust... no ainuke asi, mida ma näen, et mõni korsten väga suitseb, aga muud ma ei näe.” (N 52, VSP)

“Noh, see on nagu selline kaugem teema, eksju et... Noh, muidugi vaatad, et kus need korstnad tossavad ja et mis sealt õhusaastest järele jääb... ja jõkke siin solki voolab eksju. [...] Aga see on niisugune kaugem asi, seda sa nagu otseselt ei näe, põhjuseid ei tunne eksju.” (M 26, UKP)

Keskkonnast *tulenevaid* ohte iseendale käsitletakse normipõhiselt – mõningatest ohte sisaldavatest käitumisviisidest ollakse ebamääraselt teadlikud (*ei tohi, pole õige*), kuid personaalne usk võimesse ohte kontrollida on tugevam.

“Nüüd kui ma käin seal... jah, Emajões käiakse ujumas, aga ütleme kui ma käisin Emajões ujumas umbes aasta tagasi, siis vesi oli mustem kui nüüd. Aasta jooksul on uued reoveepuhastid... vaatad, et mingit vahet seal pole.” (M 26, UKP)

“Mis ma võib-olla tõesti patustanud olen, ma olen põletanud. Ikkagi ise ka. Oksi ja lehti ja... [Maal aias]. See on suur patt. Vahel, vahel öeldakse, et ei tohi... ikkagi et tuli ja kõik, aga seda ma olen küll teinud, et ei ole päris võib-olla õige.” (N 55, UKP)

Ohtude likvideerimist kirjeldati läbi lineaarsete lahenduste, nt õhusaaste tagajärgede kaotamist akende pesu abil, akna avamist tööruumi tuulutamiseks või hiirtele mürgi panemist.

“Aga sugugi vähem tähtis ei ole see linnaruumi puhtus, eelkõige siis muidugi see... see mehaaniline hõljum seal õhus, tolm... ja müra. [...] Õhusaastes ma pean ikka silmas seda tolmu ja seda autode heitgaasi ja ilmselt ka mõnede katlamajade seda veel... et ta aknaklaasidele sadestub ja täiesti musta tahmana. Ja noh kaks nädalat ei ole möödas akende pesemisest, kui ma tunnen juba, et ma tahaksin uuesti neid aknaid pesta. No see ei ole võimalik tegelikult. Tähendab linnaõhu puhtuse mõttes tuleb tõesti midagi ette võtta.” (N 62, UKP)

“Jaa, seda pattu [lindude toitmist] ma teen. Aga muidugi... ma olen võidelnud isegi oma naabriga, kes tuvisid söödab. Seda ma, see küll ei meeldi. Siis reostab kõik rõdud ära ja see on omamoodi ohtlik. Aga pekitüki ikka külmal ajal rõdu peale panen.” (N 55, UKP)

Järgnev näidistsitaat kompab kergelt juba legitimeeritud ohte elik riske – arvutitest tulenevatest ohtudest ollakse teadlikud, kuid indiviidil pole võimalust valida nende kasutamise või mittekasutamise vahel.

“Ma pean ütlema, et üks keskkonna kõige halvem koht minule on isiklikult minu kabinet, kus me töötame kuuekesi, arvutid, peale lõunat ei ole enam õhku. Puudub ventilatsioon. [...] See on töökeskkond. Aga töökeskkond on meil selles, arvuti ja... ja meie kabinet, nagu te nägite ega ei ole ju nii turvaline ka, et sa saaksid omaette natuke olla või... või nüüd laseks akna lahti, sa pead nagu pidevalt teistega arvestama.” (N 55, UKP)

Intervjueeritute sekka sattus ka inimesi, kelle keskkonnaalased teadmised võimaldaksid neid ohtude alal ekspertidena käsitleda. Tööalaselt näevad eksperdid keskkonna valdkonnas vajakajäämistena lineaarsete lahendite vähest kasutamist – puuduvad võimalused normide mõõtmiseks, puuduvad piisavad eelanalüüsid jms, mis võimaldaks end *ette* valmistada.

“Selle õhu puhul ma ütleks siiski nüüd, et see õhu saastatus, et kui need firmad siin töötavad. Et noh, millega ma olen ise kokku puutunud. Seda ma oskan öelda, seletada. Et kui see firma saastab seda ja... ja meil ei ole võimalusi seda, neid norme mõõta, noh. Minule nagu seostub ainult sellega. Ma ausaltöeldes nagu inimesena, ma ei oskagi võib-olla selliseid asju üldse hinnatagi.” (N 32 [2], UKP)

“Ega me ju ka täna ei taju nende uute tehnikate ja tehnoloogiatega sissetulevat seda... seda saastet, noh mida me ka ükskord hakkame prügiks pidama. Näiteks kasvõi needsamad arvutid ja... ja mis iganes, et kuhu me siis need ikkagi taas paneme, mida me sealt kogume, mida me sealt taaskasutusse võtame ja mida me ei võta. Nii et ma arvan, et noh, me ei ole väga hästi selleks ette valmistatud, üldse mis meid ees ootab ja... ja kuidas me peame ennast prügist vabastama või päästma ennast prügi eest.” (N 62, UKP)

Ekspert väljendab end mitmel korral läbi enda informatsioonilise eelise, eksperti ja tavainimesi eristab teadlikkuse küsimus.

“Noh, laia massi arvestades ja [...] meie oleme keskkonna mõttes natuke eelisolukorras, sellepärast, et meile tuleb rohkem ka rahvusvahelist informatsiooni ja seoses oma tööga me oleme sunnitud seda ka teadma. Aga kui ma räägin tavaliste inimestega, siis väga palju on üllatavat, noh mida mina arvan, et võiksid teada, aga nad ei tea lihtsalt. Kui omal huvi puudub, siis ega keegi seda kamaluga kuskilt ei pane ka ju...” (N 62, UKP)

“Ja ütleme pool häda minu meelest on see mahajäetud või see praht, mis kultuurikihi alla kunagi kaob, aga... aga eelkõige on need ohtlikud jäätmed, kus me praegu võime näha, kõik need mahajäetud akud ja patareid ja kõik, mis jäävadki loodusesse. Neid ei kannu keegi sealt ära. [...] On terve rida inimesi, kes ei taju üldse näiteks akudest ja patareidest tulenevat ohtu.” (N 62, UKP)

Tehnoloogilised riskid väljendusid intervjuudes praktiliselt ainult läbi inimeste tervise ja toitumise aspekti. Ka riske väljendati tihti läbi normi (eriti sotsiaalse paradigma esindajad), riskide sügavamaid põhjuseid intervjuueeritud spontaanselt ei analüüsinud. Toimivad stereotüüpsed arvamused – E-aineid tuleb vältida (millest kõik ei tähistagi nõ kahjulikke lisaained), Eesti tooted on *a priori* keemiavabad (turutoodangu päritolu ja kasvatusviisi üle puudub tegelikult kontroll). Viimane näide illustreerib ka endiselt usku keskkonnaohtudesse kui nõukogude aja pärandisse. Riskide ja ohtude reflekteerimisel ei kasutata üldse vihjeid konkreetsele ekspertlusele, nt meedias refereeritud uuringutele, samuti väljendasid intervjuueeritud kõrget tajutud kontrolli riskide üle (teadlikkus riskidest ja nende ohutustamine läbi teatud toiduainete vältimise).

“Esimene mõte on vist see, et kui inimesed, kes elavad linnas ja neil on seal aiad siis... noh seda, seda, mis seal puu otsas kasvab et, või peenra peal kasvab, siis mina seda küll ei sööks.” (N 32 [1], VSP)

“Ja ütleme näiteks selles mõttes ma ka küll mõtlen iseenda peale, et mida ma nüüd söön. Ma söön pigem vähem, aga ma ei söö näiteks... noh väga harva kui ma söön vorsti, ma ostan turult liha ja valmistan ise endale need toidud ja niisugused... ja seda

ma olen ka vaadanud, et ma püüan vältida toiduaineid, kus need E-d sees on.” (N 62, UKP)

“Puhas õhk. Ja noh, enese ümbrus ikkagi. Et kõik oleks puhas ja korras. Mina kui naisterahvas vaatan nii. Toit. Et oleks. Mina olen üks inimene, kes väga palju kasutab eestimaist... oma pere toidus ka. [...] See on ka minule väga tähtis. Mina eestimaist... toitudest, kui ma ostan. Käin väga palju turus... toitu ostmas ja kui kaupluses ka ostan, siis ma ikkagi valin eestimaist. [...] Noh, ma arvan seda, et praegu, selle kümne aasta jooksul, kuigi need kolhoosid-sovhoosid ära kadusid, on ikkagi meil toit puhtam. Ei ole neid igasuguseid väetisi ja... noh, keskkond on ka puhtam, oleme ausad, lindusid on ikka, linnud laulavad ja... putukaid on rohkem, millega võib-olla tõesti niisugused suured aiapidajad ja maainimesed on hädas, et kuna keemia puudub põllu peal, siis ikkagi on puhtam... toit ja õhk.” (N 55, UKP)

Ökoloogilise maailmavaate esindaja sõnastab toitumisega kaasneva riski tunnetusepõhiselt (*õudne*), mitte läbi teadlikkuse ja kontrollitud käitumise, vaid läbi protesti – *miks aktsepteeritakse väetiste kasutamist?*

“Noh just see, et kuidasmoodi ta on üleüldse kasvatatud, kasvõi pidasin siin silmas köögivilja, et ikka hoopis teine on ikkagi osta tõesti toodet, millest sa tead, et selle kasvatamisel on niiöelda lähenetud looduskeskselt, et ei ole seal mingeid väetisi ka juba enda tervise seisukohalt. Päris õudne on vaadata kui mingisugused väetised... väetisekotid seisavad kuskil põllu ääres, et... me sööme seda ju kõike.” (N 29, UÖP)

Ökoloogilised mõtlejad näevad riske ka inimkaugemates tegevustes, mitte ainult tervislikus toitumises. Nad vaatlevad tehnoloogiaid komplekssemalt, seavad kahtluse alla enda ja ühiskonna valikute lineaarsuse, modernsuse vigade parandatavuse (*katastroof, hirm*). Näidistsitaatides väljendub ka võimetuse kogemus, süsteemi ja süsteemi ratsionaalsuses kahtleja põrkumise kirjeldus.

“Ma detailselt ei tea, ma ei ole nagu selle eriala spetsialist, et ma ei jaga nagu sellest, et... aga ma kujutan ette, et see, et meil on hästi palju autosid, me sõidame kogu aeg autodega, et see... see meie õhk ja kõik see noh, mis iganes me räägime kasvuhooneefektist ja kõigest sellisest et... ma olen täitsa veendunud, et ükskord me ikka jõuame mingi katastroofi äärel, kui me niimoodi edasi jätkame. No samamoodi kõik need aerosoolid, et mul on nagu see õhu probleem... on nagu kõige suurem vist. Aga... aga kõik muud asjad ka. Et see... see kui ma ise eile prügi põletasin, siis ma mõtlesin ka selle peale, et... et kui ma ikka selle plastkarbi sinna sisse viskan, mis sellest, mis sellest siis tuleb. Aga noh see lähenemine on ikka selline, et... et oh et ma selle ühe karbi viskan, et ega me väga sügavalt ei mõtle selle peale. Ma jätsin muide viskamata. [...] Aga... kuivõrd kaugel meil see katastroof... ütleme, seda ma ei oska ma kindlalt. [...] tundub, et praegu me mõtleme nagu üle maailma rohkem. Aga ma arvan, et nii kümme aastat tagasi olid üksikud inimesed, kes kogu aeg rääkisid, ärme nii ei tee. Kõik jäid siis vist ükskõikseks.” (N 32 [3], UÖP)

“Minu arust need, kes siin... Ütleme need, kelle võimuses on midagi korda lüüa, et... nende teadvuses tõesti midagi muutuks, et nad ei võtaks nagu päeva korraga ja ei oleks nii võrd enesekesksed, et... vähe on võib-olla neid ehtsaid inimesi seal, kus neid oleks väga vaja. [...] Teinekord tekitab hirmu, kõik oleneb nagu nende arusaamadest, mis nemad paika panevad. Siin võib ju olla kuskil probleeme, aga et ükskord see probleem kuhugi jõuaks, see võtab nii palju aega.” (N 29, UÖP)

4.2.2.3 Ökoloogiline teadlikkus modernses siirdeühiskonnas

Loodus ja keskkond modernses teadvuses

Loodus on küsitletud linnainimestele *maa* sünonüüm, maa on aga vastand *linnakeskkonnale*. Maa ja linn, loodus ja inimkeskkond on inimeste elumaailmas eristuvad, erinevate tähendusväljadega *keskkonnad*. Loodus on üheks võimalikuks elukeskkonnaks paljude seast.

“Mulle meeldib lihtsalt maal rohkem. See on, ma arvan, et see on lihtsalt... elukeskkonnana see on parem. [...] Aga lihtsalt see, et kuna ma päev otsa ju suhtlen inimestega tohutult palju, siis noh see maaelamine on hoopis teine keskkond, [...] ma pean sellest suurest suhtlusest natuke eemale saama. [...] Aga maal õhk on puhtam ja lind laulab ja... Ja on muidu toredam.” (M 25, UKP)

“Õhu puhtus, [on probleem] jah. [...] Jah, peamiselt linnaõhu puhtus, kuigi meil on maakodu ka olemas. Noh, seda võrrelda ei saa üldse, seda ma kohe tunnetan, et kui nädalavahetusel maale sõidan, et siis on... õhk tunduvalt puhtam kui meil linnas. Ma elan Kivilinnas ise. [...] Ta [maakodu] on juba... jah, ikka aastaid olnud. Kolmkümmend aastat. [...] Ma ikkagi ütlen, et ongi see... puhas õhk ja hoopis, noh hommikul tuled üles ja on väga karge väljas, sa võid kohe paljajalu astuda oma õue, õue. Aga linnas seda võimalust ju ei ole.” (N 55, UKP)

Loodussuhe on linnainimeste jaoks küllaltki praktiline. Nende jaoks, kel on maakodu, seostub loodus eelkõige linnaelu närvilisusest taastava keskkonnana, loodusega seotud tegevusi väljendatakse samuti väga inimkeskselt – nt *koristamine* ja *korras hoidmine* peegeldavad eelkõige inimese nägemust sellest, milline peaks loodus olema. *Kohustused looduse ees* aias istutamise ja rohimise näol on eelkõige sotsiaalselt konstrueeritud kohustused sotsiaalselt konstrueeritud looduse ees.

“Ei oska sõna võtta [keskkonnakampaaniate teemal]. Sest mina oma kohuse looduse ees olen ammu täitnud ja täidan teda veel, et vajadusel istutan ja vajadusel rohin ja... aga see nüüd, see kampaania, las see jääda teiste jaoks. [...] Pigem ikka jah aeda [istutan].” (M 60, VSP)

“On ikka rohkem, rohkem... puhkuseks ja... kui on võimalus maatöödega tegeleda ja ennast linnaelust välja lülitada. [...] Ta on üks vana talumaja, mis on väga kaua tühi olnud ja nüüd... [Soetamine] oligi selleks, et rohkem loodusesse saada. [...] Seal on suur talu ja vaikus ja... [...] Seal on ka see füüsilise töö võimalus lihtsalt, pead talu korras hoidma, pead põllutööd tegema, ja see kõik on kuidagi niisugune vastukaaluks sellele linnatööle, kontorilaua taga istumisele ja...” (N 50, UKP)

“Ei mul on maakodu üks, maakodu on, kus me ikkagi istutame nii iga kevad mõne puukese sinna juurde ja sellist iluaiandust. [...] Ma olen tegelikult nagu sünnilt maalaps ja selles suhtes on nagu see maaelu ka kogu aeg olnud mingil moel ikkagi alati on olnud mingi puude istutamine ja põõsaste istutamine ja see koristamine.” (N 31, UKP)

Keskkonnaprobleemidena tuntakse eelkõige meeltega tajutavaid probleeme (peamiselt prügi ja õhusaaste), mis häirivad modernset indiviidi just sellepärast, et loodus pole puhas või korras. Kuna modernsete keskkonnateadvuste esindajad ei toonud kompleksseid probleeme välja otseselt keskkonnaprobleemidena, võib oletada, et teadlikkus-murelikkus komplekssete probleemide osas on madal või et neid peetakse mõne teise valdkonna küsimusteks, nt olme- või terviseprobleemideks.

“Kuna sellest prügist juttu oli, siis mulle tulevad meelde need teeääred. Suured... suurte sõiduteede teeääred, näiteks meie Ihaste teeäär, mida me ükskord kevadel nägime ja mis, mis tõesti tekitas minus niisuguse kohutava elamuse. Ta oli üleni-üleni prahti, prügi, pudeleid, plastikaatkotte, kõike niisugust asja täis. See oli kevadisel ajal, kui lumi oli ära sulanud just.” (N 53 [1], VSP)

“Minul on võib-olla rohkem nagu oma mätta otsas niisugune nagu maalapp... mina ei tunne muret selle pärast, et keegi kusagil kaevandatakse kivisütt ja et see saab otsa ja selle pärast mina ei... käin metsa all kolamas, matkamas ringi seal ja siis ma näen, et mingi... mingi metsaalused on mingeid tühje plastmasspudeleid täis eksju, vat see siis tekitab muret.” (M 26, UKP)

Ökoloogiline maailmavaade

Kui modernsete keskkonnavaadetega indiviidid väljendasid keskkonnamuret eelkõige läbi isikliku *korraarmastuse*,

“Et ma kujutan ette, et mõtlevale inimesele on selge, et me elame selles keskkonnas ise ja siin peavad edasi elama ka teised, et... noh, meile ei meeldi kui elamine on must või... meile ei meeldi, kui söök ei ole puhas aga, mis see meie keskkond on nagu mingi teine, on ikka see sama...” (N 49, VSP)

“Ma olen selles suhtes mõelnud noh, esiteks selle... minu enda seisukohalt, et ma tahan elada niiõelda puhtas keskkonnas ja no miks ma enne prügihunnikud ka [jutus] välja tõin, et mind ajab ilgelt närvi, kui ma kuhugi lähen, et on jälle mingi soga kuskil põõsa all. Et noh, esiteks on juba, noh see... no minu jaoks on see stressi tekitav onju, et kui näiteks puhkusel olles või kuskil liikudes või... või on mingid väliskülalised või on. Siis see tekitab onju piinlikkust. [...] Ja minu enda seisukohalt onju siis ma tahan, et see minu keskkond oleks puhas, kus mina elan ja ma tahan, et ka see suurem keskkond niiõelda, mitte see kus on see minu krundipiir ära lõpeb või... või see minu korteriuks, et sealt kaugemalt oleks ka natuke puhasem.” (M 25, UKP)

siis ökoloogilise maailmavaate esindajad seovad oma keskkondliku rahulolematuse üldise kriitilisuse või sisemise häirituse tundega.

“Ma ei oskagi öelda nagu... linnapildis on... noh, esimene asi tõesti on ju prügi ja mis nagu puudutab linnas linnaasukat. Prügi ja joogivesi ja... ja siis üldse nagu tänapäeval müra ja... ja reklaamid nagu, see on juba nagu, vist erialaselt nagu hakkab häirima, on reklaamid, see on ka nagu infomüra ja infosaast. Siis linnakujundus, see on ka keskkond, kus me elame, see on täitsa korrast ära.” (N 53 [2], UÖP)

“Et kuna ma olen pärit sellisest kohast nagu, noh... Kavilda ürgoru kaldalt, täiesti niisugusest metsa seest, siis ma tundsin iga kord kui ma linna tuln, et... et mul.. mul

on hingata raske ja kui ma koju jõudsin, siis ma olin väga väsinud. Ja hiljem kui ma elasin linnas ja läksin vanemate juurde [maale], siis ma näiteks naersin, et see on niisugune osoonimürgitus, mis meid tabas, selles mõttes ma olin tunni aja jooksul... võisin magada kaks tundi näiteks. Laksti.” (N 32 [3], UÖP)

Ökoloogilise maailmavaate esindajad kirjeldavad loodust läbi naasmiskogemuse – läbi looduse juurde tagasituleku narratiivi, eelratsionaalse loodustunnetuse elementide.

“Sellist asja oli muidugi väiksena, oli palju nii, et... Suured tänud vanematele ja sellistele lähedastele inimestele, kes ikkagi loodusega... niiöelda loodusesse juhatsid ja... see loodusarmastus on nagu sees ja suur puudus, et tahaks väga linnast välja. Teine asi on just see, et olen muutunud linnakeskseks, et ei ole nagu endal sellist maakohta, kuhu põgeneda ja olla lihtsalt seal looduses. [...] Kui sa oled ikka rohkem seal keskkonnas sees, siis sa saad ka vahetumalt suhelda selle kõigega, kasvõi siin seda loomade-lindude toitmist et. [...] Arvatavasti mingid aastad tagasi ei olnud [maalähedus oluline]. Kuivõrd oli ka võimalusi rohkem maal viibida, et siis sa võtsid seda loomulikult, et oli nii hea kuidagi sinna minna ja olla, aga kui nüüd on võimalused kitsenenud, siis tunnen meeletut puudust sellest tegelikult. Kasvõi kui nüüd näiteid tuua, siis kui me kanuumatkal käisime, siis oli just meeletult mõnus see tunne, kui sa ühel hetkel lihtsalt panid aerud käest ära ja lihtsalt kuulasid seda vaikust, seda looduse vaikust. Et sa käisid metsast läbi ja siis vaatasid neid talusid, mis seal kuskil kalda peal niimoodi järjest vastu tulid. Ja siis tekkis nii tunne, et kuidas tahaks, et oleks endal ka niisugune vaikne koht looduses, et tuled, õhtul lähed niimoodi... [...] Loomade häälsused ja looduse hääli, puude kohin... See on meeletult oluline. Ei anna ilma selleta eksisteerida, et... mul on õudselt kahju nendest lastest, kes ei ole saanud kogeda, et... ma olen meeletult õnnelik, et minul on olnud kogemus, et ma olen väga palju saanud maal olla, kasvõi talutööd teha, misiganes. Nüüd ma tunnen nagu tagasisidet või sellist kutset niiöelda sinnapoole, et... Kindlasti väga paljud lapsed on sellest ilma jäänud tänapäeval; ja nad ei oskagi sellest puudust tunda ja nad ei oska ka seda väärtustada.” (N 29, UÖP)

“Ja siis ma sattusin Lasnamäe kooperatiivkorterist niisuguse võsa sisse, mis oli nii rääbakil, nii kole ja... sõnajalad ümber trepi niimoodi, et vaata et juba mets kasvab nagu aknast ja uksest sisse. Ja siis ma hakkasin ka, mäletan, me hakkasime meeletult seda võsa hävitama, et noh, võsa et see ju nüüd mingi niisugune arusaamine, et ikkagi... võsa, see on midagi niisugust, noh lohakat, aga siis ma taipasin ära, et kui ka samamoodi võsast ei käinud jõud üle, et tegelikult see on ka juba kellegi asupaik, et... et tegelikult ta väga hästi ju varjab uudishimu eest ja... ja ja kui keegi hakkab sulle seal ligi piiluma, trügima üle piiri, et siis on pragin ja pragin kuulda, et ta on niisugune turvaline teistmoodi ja. Ja aitab, kui krunt on piisavalt suur, niisuguse oma, oma maailma luua.” (N 53 [2], UÖP)

Ökoloogiline maailmavaade ei väljendu otseses mures keskkonnaprobleemide pärast, vaid modernsuse ja arengu kriitikas, üldises rahulolematuses kaasaja lahendustega. Järgnevas näites kirjeldatud allakäigu ja minnalaskmise all peetakse eelkõige silmas siirdeperioodi arenguid, mitte kaasaegset ühiskonda üldiselt.

“Mina ei tea, minu meelest on... see on... kas ma nüüd julgen välja öelda, aga minu meelest on see niru haridus, et ilmselt nii nagu kõigis muudes eluvaldkondades on, läheb ka sealkandis juba... allamäge, et minu meelest see haridustase ei vasta ju, sealt

edaspidi üldse hoolivus oma ümbrusest, noh, sinna juurde kuulub kah eksju keskkond, et siin on ka korrast ära. Nüüd tasapisi nagu on kuulda, et käiakse metsa istutamas ja nüüd viiakse ninapidi seda... prügikäitlusesse need lapsed ja... Ja noh siin, võib-olla... noh, suures katastroofihirmus võib-olla hoitakse, aga minu meelest see kasvatus hakkab just sellest kõige madalamast, kasvõi nendest kõige väikestest lastest pihta juba... kuni juba kodus ei sorteerita, visatakse kõik hunnikusse ja läheb niisugune minnalaskmine.” (N 53 [2], UÖP)

Ühiskonna kiire areng on ökoloogilise maailmavaate esindajate kirjelduses sisemiselt vastuoluline – lihtsus *versus* komplekssus, stabiilsus *versus* ebastabiilsus, karjäär vastandatud õnnega.

“Noh, see [maale suundumine] on ilmselgelt tuleb... suurenenud stressist. [...] Selline ebastabiilne ja... kõigil on... meeletu kiirus on nagu igal pool ja... et see kiirenenud niioelda areng, et võib-olla tõesti inimesed ei jõua niimoodi emotsionaalselt järgi, et tahavad karjääri teha, majandus areneb, kõik areneb... [...] inimesed avastavad võib-olla, et nad ei olegi nii õnnelikud ja midagi on nagu puudu ja... just nagu sellist lihtsust.” (N 29, UÖP)

Intervjueeritute kriitilisus majandusliku arengu suhtes on põhjustatud sellest, et transitsioon on modernsuse pahupoolt kohati irratsionaalsuseni võimendanud – näidetes kujutatud inimesed on püüdnud end teadlikult ümber kujundada, eirates seda, mis tundub loomulik.

“Ja siis nüüd ma sain selle maja tagasi, minu suure hurraaga kah teha kõik korda ja... ja mu siiras niisuguses soovis, et kõik uued aknad ja ukSED ja ma teen kõik-kõik korda ja... ja siis kui õnneks mul ei jätkunud raha... ja siis tuli mõistus, tuli nagu, jõudis pärale, et ei peagi kõike korda tegema, et tuleb noh leppida sellega, et... et lävepakud on käidud kumeraks ja trepp on natuke kiivas ja noh, oli kui ta oli, et ei pea ju kõik olema... see on see sama plastikambri ja kopsiku ja akna efekt, et tahaks nii tahaks seda siledat ja uhket ja enda muretsetut ja...” (N 53 [2], UÖP)
“Et kui need inimesed tõesti ka tahavad elama minna maale, siis on ka palju selliseid, kes lähevad ikkagi sinna nende oma uhkete lossidega ja tahavad seal olla... ja metsa maha ja nad nagu ei arenda sellist maaelu, et võib-olla ikkagi see, et sellist ehedust ja naturaalselt säilitada.” (N 29, UÖP)

Transitsioon ja kiire areng on lõhkunud kindlad reeglid, segipaisatud sotsiaalsed suhted põhjustavad inimestes stressi ja ebakindlust, mida kompenseeritakse toodetud vajaduste rahuldamisega.

“Ja millest see minnalaskmine, see tuleb ikka et... inimesed on stressis, kust see stress tuleb... see tuleb veel sellest, et... käest on ära see... infomüra läbi ajalehtede, läbi reklaami, et inimesed noh... ma ei tea, see on võib-olla vanainimese jutt aga... võib-olla kuskil, kuskil niimoodi tuleb teil kasuks, aga mulle tundub, et inimene nagu armastab, põhiolemus olemus armastab reegleid, armastab korda, armastab mingeid seadusi, nagu intuiitiivselt tahaks millelegi alluda. Aga kui need asjad on paigast ära, et on hopsti visatud eelmisest ühiskonnast... kus kõik nagu seletati ette, kõik need... kord pidi olema ja see oli küll vene värk ja vastik jah, nõukogudeaegne, aga ta oli

mingi... inimene allus mingitele reeglitele ja nüüd äkki kõik on saanud nagu eraomanikuks, oma valida, kas sa õpid või sa magad või sa jood või... või rändad sinna ekssole kuskile prügikonteinerite vahel, prügimäele elama, see ei lähe enam kellelegi korda, nii nagu nõukogude ajal pidi olema. Kõik on kaitstud ja kõik on aidatud ja... Vägisi meie eest hoolitseti. Et noh, inimestel käib see lihtsalt üle jõu. Ja- ja noh, kes on rikkam, firmad ja need tulevad oma jõulise reklaamiga, see nagu lööb reeglid sassi noh, kas või minu erialalt, et ma vaatan, et hästi kahju on, et vanadele puumajadele, et inimene, et noh kes on olnud selles... nõukogude ühiskonnas, see vastik ja hall ja... monotoonne, ja nüüd on tal võimalus midagi saada, midagi uut, et kui talle... et kui sellele lihtsale inimesele... noh, heas mõttes, kui ta ei suuda midagi... noh, kallimat või väärtuslikumat osta, siis ta ostab ju kasvõi plastmass... selle akna või... plastmassämbri või. Ta on ometi, ta on uus, ta on puhas, ta on sile. Et ma noh leian, et niisugune virr-varr... Inimese mõtetes ja niisugused reeglid on nagu kõik läinud laiali.” (N 53 [2], UÖP)

Naasmine esivanemate juurte juurde ja kahtlus modernsetes väärtustes on toonud indiviidi tagasi traditsioonide väärtustamise juurde, nõ eelratsionaalsed tähendused muutuvad taas oluliseks.

“Ja kui nagu mõtestada endale lahti, et noh, uut saab nii nagu sul see nuts ja papp on rohkem üle keskmise siis saad ju kõike uut lubada, et see kõik võib ees olla, aga seda tagantjärele, mis veel seostub sinu nagu esivanematega või sinu päritoluga või noh, seda peab hoidma, seda ei tohi muuta ja sellest peab kinni hoidma.” (N 53 [2], UÖP)

Ökoloogilise maailmavaate esindajad näevad enda seisukohti ja arvamusi kaasaegses Eestis teistest eristavana, nende maailmavaade on kujunenud läbi valitsevas ratsionaalsuses kahtlemise. Nähtub, et kuigi indiviidi julgus teistmoodi mõelda toob talle kaasa teatud maailmavalu, kaitseb ta oma teadvuse muutunud struktuure.

“Ma ütlen, meie põlvkonnas, kui... kui see prügi viidi ikkagi metsa alla, kuigi see oli inetu ja... ja mingi osa tajus ja... ja kogu aeg selgitas ja tegeles sellega ja... ja käidi ja paluti abi, et viime selle prügi ära, aga... Aga sellel ei olnud nagu tulemust, sest noh... ma nägin, mu enda lapsevanem oli niisugune õudne võitlejahing ja siis, siis ta... ma nägin, et ta pörkus selle vastu, et noh, et mis sa nüüd, mis sa jandad sellise asjaga. Mis see siis teeb? Noh, praeguse seisuga on seal ka puud maha võetud, ürgoja kaldalt, et ikka kaugele-kaugele vaadata. Minu lapsepõlve ajal oli seal ikka väga-väga paks mets, et noh. Et kõik see on pannud mõtlema ja mulle tundub, et noh, need inimesed, kes seda on... noh mis iganes puit... on selle metsa sealt maha võtnud ja... ja see prügi on nüüd eriti nähtav.” (N 32 [3], UÖP)

“Ikkagi no ise ma... olen... tükk aega muidugi ka minul tahtis ka nagu arusaamist ja õppimist, et ma õpin elama niimoodi vanade asjadega ja... ja kortsus asjadega ja... katkiste asjadega, see tahab ka nagu süvenemist ja, ja nagu sellist leidmisrõõmu et, et kunagi ma nagu noh väärtustasin ainult mis on nagu suguvõsalt tulnud, et kas ta on esivanemate asjad. Aga nüüd kui ma leian ja näen isegi, et ma... mul on teadmata, kust see asi on tulnud, et see on ka niisugune tore leid, et käivad ju käest kätte need vanad majad ja mõisad ja... ja korterid ja. Aga seda ei tohi noh, me ei ole õppinud niimoodi... me korruga kõrinal sinna kallale, et meid on õpetatud nagu, me loome... võib-olla see on ka tulnud eelmisest ühiskonnast et, elu pidi kogu aeg minema täie tambiga ja edasi, kogu aeg me midagi lõime ja tegime paremaks ja... iialgi ei vaatanud tahapoole, ei tohtinud ju vaadatagi tahapoole. Et nüüd kui äkki tuli

tahapoole vaadata, siis tuleks just nendest mõrastest ja kortsus asjadest ka kinni hoida. Et noh nii nagu, nii nagu elukeskkond üldse on, et on vanad inimesed ja haiged ja noored ja kõik on läbiseigi ja kõik on ju võrdväärsed.” (N 53 [2], UÖP)

Ka modernsete keskkonnateadvuse vormide esindajad tunnetavad teatud määral tuleviku ebamäärasust, kuid see on konkreetse probleemi põhine ja lineaarne – antud näidete puhul küsimus sellest, kas inimeste risustatud loodusega tulebki harjuda või on see kõigest taanduv pisiprobleem.

“Et ma paar aastat tagasi reisisin läbi Rumeenia, ja siis oli kevadel suurvesi just alanenud, ja siis kõik jõed olid kahe meetri kõrguselt, kõik võsa oli täis kilekotte. Noh, mis suurvesi oli kaasa toonud ja siis põõsastesse kinni jäänud. Ja iga kord kui ma neid meie teeääri vaatan, siis on mul täpselt niisugune tunne, et me jõuame varsti ka sinna koha peale.” (N 62, UKP)

“Ma olen sattunud, mitte Tartu ümbruses, vaid Eestis ringi sõites mingisugusele maanteeäärsele nagu niiöelda puhkekohale-parklale, mis oli suhteliselt masendav oma prügikogustelt seal... kogu niiöelda puhkeala territooriumil ja selle ümber... ühtlase kihina. Ja siis ma mõtlen, et kui need inimesed, kes on käinud Araabiamaaades puhkamas, ütlevad, et on üks teatud teine maailm... maailmajagu ja kultuurikeskkond, kus olemasolev prügi ümberringi on seal täiesti nagu normaalne... normaalne looduse osa, et siis äkki meil noh olukord ei ole võib-olla nii hull, et ilmselt... (...) Ja kas sellest nagu siis peab niiväga välja tegema, kui terve Egiptus... tormab prügi mööda kõrbe ringi, et... äkki siis käibki nii.” (M 36, UKP)

Ka nägemus lahenditest on erinev – modernse maailmavaate esindaja usub lineaarsete lahenduste võimalikkusesse, hilismodernse maailmavaate esindaja kahtleb neis.

“Noh, oleneb sellest kui suur meie maailm on. Kui ta on väga väikene, siis kindlasti aitab [prügi sorteerimine maailma päästa]. Kui ma ikka viis ruutmeetrit maapinnast seal kaltsude ja sodiga katan, siis... või kas ma hoian ta puhta, siis... siis kindlasti on see maailm päästetud.” (N 62, UKP)

“Ma arvan, et me suudame sellele piiri panna, et noh, ma... see katastroof on selline, noh... kuidas öelda, niisugune piltlik, et kui me ei tee seda, et... Praegu ma näen täie selgusega, et noh, et ilmselt me suudame sellele piiri panna, et see ei pea nüüd olema suur pauk ja ongi kõik... kõik läbi. Ma kujutan ette, et see on niisugune kasvamise küsimus.” (N 32 [3], UÖP)

Kahtlus modernsuse lineaarsetes lahendites väljendub kontrolli küsimuses – hilismodernne elik ökoloogilise maailmavaatega indiviid ei usu, et temal indiviidina või ühiskonnal tervikuna õnnestuks tulevikku teadlikult kontrollida.

“No võib-olla just see, et kuidas inimesed suhtuvad sellesse ümbritsevasse, kus nad elavad ja kuidas nad mõtlevad oma tuleviku peale... Kas nad elavad ainult olevikus või nad mõtlevad ka ette. [...] See on arvatavasti see koht, mis hirmutab, et mis saab edasi, et tegelikult on ju probleeme väga palju seoses keskkonnaga. Et kui palju on sellist puutumata loodust... on jäänud veel, kuidas inimesed järjest nagu lähevad sügavamale loodusesse ja üritavad oma elupaikasad rajada.” (N 29, UÖP)

“Vot kui lapsed siiralt võivad veel uskuda, et... et see [maakodu] ongi oaas ja see jääb alles, siis noh, ma annan täie mõistusega aru, et see oaas ei ole ka kauaks. Et praegu on see oaas, kui võrrelda seda linna ja kõige sellega, selle õhuga, mis siin on, et siis ta on oaas jah. Kuhu ära minna, ja kus on selline vabadus, rahu ja vaikus ja puhas õhk ja... ja puhtad taimed, siis... siis noh, ma kujutan ette, et kui me... kiirelt edasi areneme, siis seda oaasi ka enam... üsna noh. [...] Ja õhk on igal pool üks kokkuvõttes.” (N 32 [3], UÖP)

4.3 Alapeatükkide kokkuvõte

Kui arenenud lääneriikidele on omane keskkonnamure tõusetumine post-materialistlike väärtuste pinnalt, siis Eestis on keskkondlikkuse ja post-materialistlike väärtuste vahelised seosed nõrgad. Kui Rootsis on individualistlikud väärtused põimunud post-materialistlikega, siis Eestis kuuluvad individualistlikud väärtused modernse maailmavaatega väärtusstruktuuridesse – hedonistliku orientatsiooniga ühiskonnas on keskkond omandanud pragmaatilise tähenduse, sest mure kaugemate, universaalsemate küsimuste pärast eluilmas ei avaldu. Samas on ühiskonna valdav materialistlik suunitlus toonud kaasa süsteemikriitiliste indiviidide tekke, ühiskonnast kadunud kollektiivsus naaseb killustatud indiviidide väärtuspõhise koondumisena.

Keskkonnaga seonduv mure on ühiskonnas muutunud sotsiaalseks normiks, mis praktilises elus siiski vähest väljendust leiab. Kuigi arusaam inimtegevuse kahjulikust mõjust loodusele on järjest rohkem teadvustatud, ei tõusetu äng ühiskonna pragmaatiliste huvide taustal esile. Informatsiooni avanemine on toonud kaasa siiski olulised muutused. Need küsimused, millest avalik sfäär nõukogude perioodil vaikis, on tänaseks tõusnud senise visuaalse-füüsilise keskkonnataju kõrvale, inimeste keskkonnateadvus on muutunud küllaltki olmeliseks ja keskkonnaprobleeme ei peeta ka enam nõukogude aja reostusküsimuseks. Samuti ei väljenda indiviidid oma rahulolematust enam üksnes keskkonnaprobleemide *liigsuse*, vaid ka nende probleemide lahendamise suhtes.

Siirdeperioodiga on oluliselt vähenenud inimeste aktiivsed suhted loodusega, loodussuhe on teisenenud ning pluraliseerunud – ümberstruktureerunud tootmissuhted, kasvav linnastumine ning muutused inimeste elavikes ja väärtustes on küll vähendanud traditsiooniliste looduskontaktide osakaalu, kuid loonud vastukaaluks tarbijalikud loodussuhted oma paljususes. Loodusega seonduvad tähendused on seeläbi muutunud mitmetahuliseks, muidu sarnastele looduskontaktidele on omane tähenduslik mitmekesisus.

Nõukogude perioodile iseloomulik keelav-käskiv kollektiivne keskkonnakäitumine on asendunud jaatava, vabatahtliku ja individuaalselt mõtestatavate tegevustega, mis väljenduvad peamiselt erinevates tarbimispraktikates, sh jäätmekäitumises. Kompleksselt kõigis oma eluvaldkondades arvestab keskkondlikkust siiski küllaltki väike arv elanikkonnast. Keskkonnapraktikad on kaasajal sisult küllaltki sarnased nõukogude perioodil legitimeeritud praktikatega, suurem muutus on toimunud tegevustele omistatavates tähendustes. Traditsioonidel, normidel ja majanduslikel kaalutlustel põhinevad praktikad suunduvad üha rohkem keskkondlike tegevuste tähendusraamistikku. Keskkondlike tähenduste ülekanne toimub suures osas läänemaailma tähendusväljade Eesti konteksti ümber tõlkimisel.

Keskkondlikud praktikad on keskkonnakaitse makrotasandile (so avalik võim) lisandanud mikrotasandi mõõtme – imporditud keskkonnapraktikad on muutunud osaks indiviidide eneseteadvustusest, identiteedist. Mikrotasandil saab eristada kahte poolt – koondunumat passiivset poolt (jaatavad keskkondlikud tarbijad) ja killustunumat aktiivset poolt (kahtlevad kriitikud, altruistlikud individualistid).

Keskkondlik diskursus on killustunud – ühelt poolt vertikaalne lõhestumine, sest nõ mesotasand keskkondlike liikumiste või sub-poliitikate näol on avalikku diskursusesse tekkinud-naasnud mikrotasandist hiljem. Teiselt poolt on suurenenud ka mikrotasandi horisontaalne diferentseerumine – indiviidid on eristatud läbi keskkondlike tähendusväljade ja ka kultuurisfääri (erinevad rahvuserühmad ja regionaalsed küsimused). Selline diferentseerumine vähendab ilmselt võimalust mingis keskkondlikus küsimuses veel rahvuslikult üksmeelele jõuda.

Keskkonnapraktikaid mõtestavad süvaintervjuud peegeldasid ühiskondlike muutuste väljendumist indiviidide keskkonnateadvuses. Keskkonnaprobleemide kirjeldamisel reflekteeriti korduvalt nõukogude perioodi väärtuslikku ja kasvatuslikku problemaatikat, mille tulemusel on tekkinud kaasaegne ükskõiksuse ja ühisest mittehoolimise kultuur. Küsitletute arvates on seda omakorda võimendanud siirdeühiskonna vastanduskeskkond, kus indiviididel tuli valida isiklik-majandusliku ja kollektiivse heaolu vahel. Kuigi indiviidid suhtuvad keskkondlike poliitikate rakendamisse üpris kriitiliselt, usuvad nad siiski, et keskkonnaküsimuste lahendamine on küsimus arenemisest ja väärtuslikust kasvamisest. Arengu-metafoore väljendatakse läbi Euroopale järelejäudmise – piisav arengutase võimaldab kasutusele võtta *õiged* tehnoloogiad, mis parandavad majandussüsteemi tegevusest tulenevad pisivead.

Paradigmalsed erisused joonistused küsitlute tekstis välja üpris selgelt, kuigi arenguliselt lähedalseisvate paradigmade vahel eksisteeris kohatine põimumine. Kokkuvõtlikult võib erinevatele keskkondlikele paradigmadele omaste tunnuste väljendumist esitada järgneva tabeli kujul:

Tabel 3. Keskkondlikkuse paradigmaatiline avaldumine

	sotsiaalne paradigma	keskkondlik paradigma	ökoloogiline paradigma
looduse väärtus	loodus on kultuuri-väline nähtus	loodus on ressurss, aga ka ohtude allikas	inimene on looduse problemaatiline osa
loodusmure tõusetumine	otsene kokkupuude loodusega, häiritus isikliku korrataju ja puhtusearmastuse pinnalt	otsene kokkupuude loodusega, vahendatud keskkondliku ekspertinformatsiooni teadvustamine	keskkondlik ekspertinformatsioon suhestub isikliku looduskogemuse ja süsteemikriitilisusega
keskkonna-probleemide tähendus	keskkonnaohtude olemasolu, probleemide <i>liigsus</i>	tehnoloogia ja kontrolli vähene rakendamine ohtude vähendamisel	keskkonnaküsimus on modernsuse keskne probleem
keskkonna-käitumise teadvustamine	ohtude eitamine ja vältimine	püüe süsteemi vigu teadlikult parandada, riske maandada	kahtlus teadliku tegevuse suhtes, eelratsionaalse tunnetuse põhisis
keskkonna-käitumine	mittekäitumine, mittekahjustamine, normide järgimine	teadlik käitumine <i>võimaluste piires</i> , tarbimispraktikad	teadlik käitumine, naasmine looduse ja traditsioonide juurde

Intervjuudest nähtus, et kui sotsiaalse ja keskkondliku maailmavaatega sobituvad küsitlute pidasid enda jaoks probleemiks eelkõige keskkonnast tulenevaid ohte, siis ökoloogilise vaatega indiviidid ka inimeste poolt keskkonnale põhjustatud probleeme. Spontaanses vestluses väljendusid keskkonnariskid küsitlutele väheoluliste ja pigem olmeküsimustena, mida suudetakse oma isiklikus elumaailmas teadlikult kontrollida. Keskkonnaprobleemide lahendamine toimub intervjueritute maailmapildis väärtusliku kasvatus ja tehnoloogiliste vahendite abil, küsimus on majanduslikult kulukate (lineaarsete) lahenduste rakendamises. Lahenduste paljusust ei aktsepteerita, eeldatakse, et komplekssetes süsteemides on olemas ainuõige käitumisviis. Keskkonnakäitumise keerukus ja kompleksus loob ühelt poolt keskkondliku käitumise suhtes usaldust, teisalt võib aga takistada selle käitumise omandamist.

Ökoloogilise paradigma tunnustele vastavad indiviidid nägid keskkonnaprobleeme komplekssemalt, modernse süsteemi kesksete vigadena. Keskkonnaprobleeme väljendati vähem stereotüüpsete faktidega, rohkem tunnetuse ja isikliku kogemuse

põhiselt. Jõuetust midagi isiklikult keskkonnas muuta kirjeldati sõnadega *õudne, katastroof, hirm...* Kuigi loodussuhe ei ole otseselt ökoloogilise maailmavaate väljaarenemise põhjustaja, käsitlesid selle maailmavaatega inimesed loodust erinevalt. Loodussuhete taastamine pärast siirdeperioodi murranguid oli nende jaoks jaoks kui tagasitulek isiksuse sisemise ratsionaalsuse, loomulike reeglite juurde. Nähtus, et sellise maailmavaate väljakujunemises oli suur osa siirdeperioodi ülikiirel arengul, mis võimendas süsteemi vastuolude ja majandusliku progressi pahupoole tajumist.

4.4 Loodus, keskkond ja keskkonnakaitse meedias

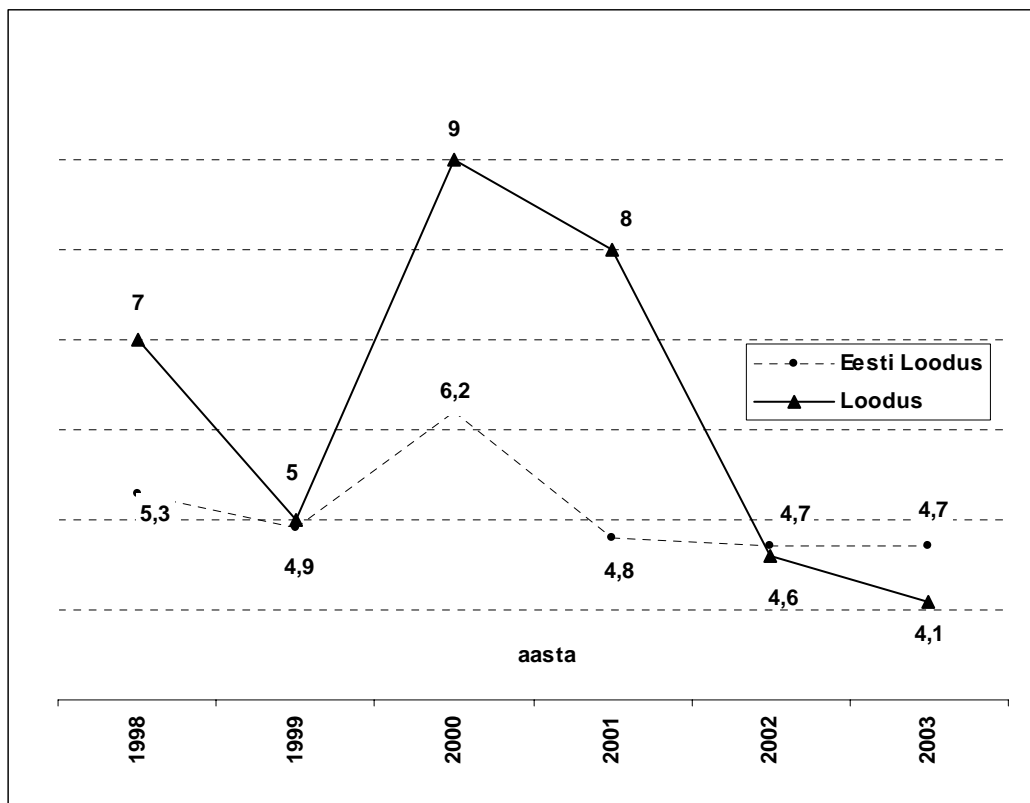
Szerszynski et al (1996) väidavad oma riski, keskkonda ja modernsust liitva kogumiku eessõnas, et kaasaegses ühiskonnas pole probleemiks mitte liiga vähene keskkonnaprobleemide alane kommunikatsioon, vaid vastupidi, selle ületootmine, mis on muutunud üldiseks rohelseks müra, millest signaali polegi võimalik enam eristada. Keskkonnavalne ekspertinformatsioon kandub meieni läbi tehnoloogilise ja positivistliku filtri, mis varjab meie eest ökoloogilise kriisi mitmekülgust. Mil määral võib sellest kõneleda Eestis?

Antud alapeatükis püüab autor anda ülevaate keskkonnainformatsiooni kanalitest ning nende tarbimisest ja keskkonna ja looduse temaatika mediarepresentatsioonist. Kuigi viimastel aastatel pole Eestis tehtud ülevaatlikku meedia sisuanalüüsi, mis võimaldaks adekvaatselt kirjeldada keskkonna- ja loodusteemade kajastamist erinevates meediumides, võib autori isikliku kogemuse põhjal viimaste aastate kohta väita keskkonnavalase mediakajastuse temaatilist mitmekesisust. Järgnevalt toodud väited ja näited on üldistavad, mis ei suuda anda põhjalikku ülevaadet keskkonna ja looduse kajastamisest Eesti meedias, küll aga püüavad esile tuua üldist meedia diskursust.

4.4.1 Loodus

2004. aastal võis 133 eestikeelsest ajakirjast kümnet käsitleda loodusajakirjadena, erialaste ajakirjade seas on loodusajakirjad üldiselt heas seisus (Vihalemm ja Kõuts 2004). Ajal, kus ajakirjade maastikul on üldtendentsiks auditooriumide fragmenteerumine, on Eesti Loodus jäänud pigem spetsiifilisema huviga inimestele. Looduskirjanduse lugejate vanuseline kontingent on viimastel aastatel tõusnud – kui 1987. (Lauristin ja Vihalemm 1988) ja 1994. (Emor) aasta andmetel moodustasid

Eesti Looduse lugejaskonna nelja- ja viiekümneaastased, siis 2003. aasta (Vihalemm ja Kõuts 2004) andmeil on ajakirjal kõrgeim loetavus juba viiekümnete ja vanemate vanusegrupis; üheski vanusegrupis ei tõuse loetavus üle viie protsendi.

Joonis 10. Eesti Looduse ja Looduse tiraažid tuhandetes 1998-2003 (Vihalemm ja Kõuts 2004)

Eesti loodusajakirjade loetavus ühe eksemplari kohta on väidetavalt päris kõrge – kui võrrelda tiraaže ja loetavust, siis loeb ühte eksemplari keskmiselt paarkümmend inimest, olulist rolli mängib siin raamatukogu.

Kui inimesed defineerivad oma keskkonnakäitumist üha enam tarbimispraktikate järgi, siis keskkonnateemalisi meediaväljaandeid võib pidada siiani eelkõige loodusajakirjanduseks: nii regulaarsed trükiväljaanded nagu Eesti Loodus, Loodus, Eesti Mets... kui ka ETV loodusprogramm Osoon on kujunenud nišiväljaanneteks spetsiifilisema loodushuviga inimestele, nende loetavus/vaadatavus on madal.

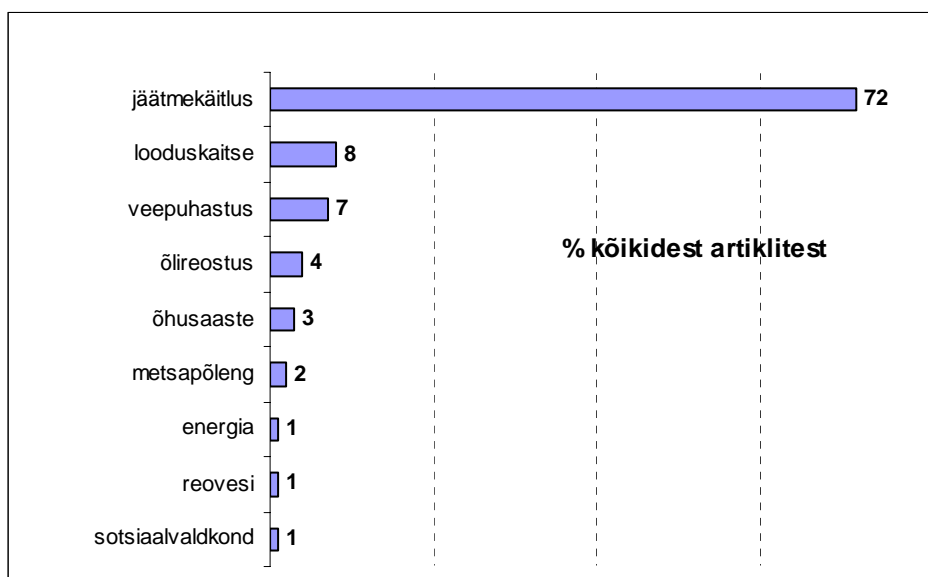
Tänu üksikutele loodusajakirjanikele (eelkõige Peeter Ernits) on viimastel aastatel võimalik täheldada loodusele keskenduvate olemuslugude regulaarset ilmumist ka tavameediaväljaannetes, nt päevalehtedes. Sagedamaks on muutunud juhud, kus ajakirjanik püüab mõnd erilist looduspilti või looma-taimeriigi esindajat läbi inimliku

prisma lugejale emotsionaalselt lähedale tuua, trükiväljaannetes on populariseerunud ka loodusfotode esitlemine.

Uuringu Mina. Maailm. Meedia andmetel (2003) on loodusajakirjanduse kõrval muud loodusmeedia kanalid üllatavalt populaarsed, kuigi nõukogude perioodiga võrreldes oluliselt vähem. Kui loodusraamatuid oli lapsepõlvkodus 48% vastanuist, siis praegu on neid koduseil riuleil 56% küsitletuist. 10% tunnistab siiski, et loodusraamatuid neil ei ole ega ka taha. Raamatupoes otsiks endale sobivat raamatut *Looduse* riulist 32%, loodusfilme meeldib *üldiselt ja väga* vaadata 68% vastanuist (võrdluseks: multikaid, nukufilme 47%, võitlus- ja märulifilme 42%).

4.4.2 Keskkond

Tartu kohaliku meedia analüüs 2002. aastast (Kiisel 2002) näitab, et päevalehtede keskkonnateemalised artiklid keskenduvad eelkõige olmeküsimustele ja keskkondlikele käitumispraktikatele, konkurentsitult kõige sagedamini kirjutatakse jäätmeküsimustest. Ligi pool jäätmeteemalistest artiklitest keskendub risustatud ümbrusele, 25% olmejäätmetele, 14% ringis nii ladustamise kui eraldikogumise teemadele, mis näitab, et nõ hilismodernsusele omaste keskkonnaprobleemide teadvustamine on tõusuteel.

Joonis 11. Keskkonnateemad Tartu kohalikus trükimeedias 2000. aastal (Kiisel 2002) Meediakajastuses on taandunud reostusküsimuste osakaal, viimastel aastatel meediasse jõudnud olulisemad reostusprobleemid on autori kogemusel koondunud peamiselt Tallinna ümber. Riske sisaldavatest keskkonnaküsimustest kõneldakse

kohalikul tasandil vähe, üleriiklikes päevalehtedes mõnevõrra sagedamini kui paar aastat varem.

Suurem osa Eesti päevalehtedes ilmuvatest keskkonnateemalistest artiklitest on majanduskülje uudised. Keskkond on toodud vastandusse erinevate majandussüsteemi osadega - reeglina jäätme- ja taaskasutus-, transpordi- või energeetikateemadega.

Savisaar tõmbas keskkonnatasudele pidurit, A. Reinap, Postimees 06.07.2005

“Majandusminister Edgar Savisaar pidurdab keskkonnamaksude kavandamist, et veel uurida nende hüppelise tõusu mõjusid kohalikule majandusele, koalitsioonipartneritele tuli otsus üllatusena.”

Keskkonnapraktikaid, milleks seadused-määrused indiviide juba ammu kohustavad, kajastatakse kui piiripealseid ja raskendatud-problemaatilisi tegevusi, üldine keskkonnauudiste raamistus on negatiivne.

Taara kokkuost ajab riidu, A. Sihvart, Maaleht 17.05.05

“Eesti Kaupmeeste Liidu esindaja Olev Mäll ütleb, et kaupmeeste ette kerkib uue seadusega seoses kaks põhilist probleemi. Esiteks pole iga kaupluse territooriumil kohta, kuhu eraldi taaravastuvõtupunkti rajada saaks, rääkimata veel kioskitest, kus pole üldse liigset pinda. Taarat sealsamas hoida ja vastu võtta, kus hoitakse toiduaineid, pole aga hügieeniline.”

Suured kauplused saadavad taaratooja kokkuostupunkti, H. Riikoja, Postimees 03.05.05

“Maikuust kehtiv joogitaara pandirahasüsteem ei muuda tavalise inimese jaoks palju, enamik suurpoode laseb neilt ostetud pudelid-purgid taarapunkti viia, vaid maakauplused võtavad need ise vastu.”

Keskkonnaküsimusi argumenteeritakse eelkõige Euroopa Liidu nõuetega, mitte keskkonnaproblemaatikast tulenevatele põhjustega. Meediarepresentatsioon keskendub üldjoontes avaliku võimu negatiivsetele igapäevapraktikatele – EL nõudeid täitvate seaduste ellurakendamine ei õnnestu Eesti reaalsuses just õpikureeglite järgi, palju probleeme seisneb majandusringkondade omavahelise vastuseisu ja konfliktide taga.

Jäätmed lähevad prügimäele sorteerimata, R. Neudorf, Eesti Päevaleht 22.02.05

““Ma näen, et see asi [sorteerimata jäätmete ladestamine prügilasse] võib lõppeda samasuguse olukorraga nagu suhkru puhul – Euroopa Liidust pannakse meile trahvid peale,” lisas ta. Nimelt võttis Eesti endale EL-iga liitudes kohustuse, et 50 protsenti pakenditest tuleb suunata taaskasutusse.”

Keskkonnaartiklite selge suunitlus on majandussüsteemi lineaarsete vigade kriitika, individuaalseks keskkonnakäitumiseks vajalike tingimuste loojaid (nagu avalik võim ja erinevad ettevõtted) kujutatakse ebapädevate ja koostöövõimetutena, ka

korrumpeerunutena. Artiklite sisu ei tekita keskkonnapraktikate mõttekuse suhtes usaldust.

Rehvide taaskäitlemine "omadele", R. Neudorf ja V. Toomet, Eesti Päevaleht 02.03.05

“MTÜ Rehviliit soovib riigi toetuse eest soetada vanade autorehvide purustamiseks mõeldud masina, mis läheb maksumaksjale maksma miljoneid kroone. Kuigi Eestis on juba olemas masin, mis kataks kogu riigi vanade rehvide purustamise vajadused, soovivad ametkonnad Rehviliidu plaane.”

Jäätmed lähevad prügimäele sorteerimata, R. Neudorf, Eesti Päevaleht 22.02.05

“OÜ Tallinna Jäätmete Sorteerimise Tehas süüdistab Tallinna Prügilat, linnavalitsust ning keskkonnaministeeriumit jäätmeseaduse mittetäitmisel, kuna sorteerimiskohustusest hoolimata satub enamjagu jäätmeid ettevõtte hinnangul otse Tallinna Prügila ladestamisplatsile.”

Trükiajakirjanduse keskkonnaartiklid välistavad diskursuses tavakodaniku olemasolu – keskkonnaküsimused on majandusringkondade ja avaliku võimu pärusmaa. Tavainimesele ei pakuta keskkonnasäästlikke lahendusi praeguses sotsiaalmajanduslikus kaoses käitumiseks.

Suured kauplused saadavad taaratooja kokkuostupunkti, H. Riikoja, Postimees 03.05.05

“Säästumarketeid ja Rimi hüpermarketeid opereeriva Rimi Balticu ostudirektori Reimo Uusmaa sõnul on nemad sõlminud lepingu Taaraliiduga, kelle liikmed pudelid kokku ostavad. [...] Üheks erandiks on Selverite kett, kes paigaldas nädalavahetusel kõigisse Tallinnas asuvatesse poodidesse taaraautomaadid ning teeb seda selle nädala jooksul ka oma teistes poodides. [...] Rapla Tarbijateühistust öeldi, et neil jätkub kõik vanamoodi ja kauplused võtavad taarat ise vastu. [...] Pandi alla mittekuluvaid pakendeid koguvad Eesti Taaskasutusorganisatsioon ja Eesti Pakendiringlus, kes on sõlminud vastavad kokkulepped tööstustega.”

Uskumus nt jäätmekäitluses ringlevatest astronoomilistest summadest suurendavad indiviidide trotsi keskkonnaalaste käitumispraktikate vastu ilmselt veelgi.

Taara kokkuost ajab riidu, A. Sihvart, Maaleht 17.05.05

“1. maist rakendub seadus, mille kohaselt on kõik karastusjooke või lahjat alkoholi müüvad kaupmehed kohustatud ka taarat tagasi võtma. [...] Kaupmehed on avaldanud arvamust, et selle valdkonnaga võivad tegelema meelitada suured käiberahad.”

Eesti meedias ilmuvad keskkonnateemalised välisuudised on reeglina refereeritud välisajakirjanduse põhjal. Tõelisest ökoloogilisest ajakirjandusest, mis kõneleks ülevaatalikult ja analüütiliselt maailma keskkonnaprobleemidest, Eestis veel kõnelda ei saa – nt Kyoto protokollu ratifitseerimise teemadel võib Eesti ajakirjandusest leida vaevu mõne artikli.

Selgelt tarbimispraktikate ja keskkonnateemade kesksed kanalid on ka erinevate trükimeedia väljaannete (Maaleht, Äripäev...) vahel nõ kohustuslikus korras ilmuvad regulaarsed (nt Roheline Värav) ja üksikud keskkondlikud vahelehed. Keskkonnalisad sisaldavad küllaltki keskkonnapraktikate keskseid tekste, sageli ühe allika põhised ettevõtete reklaamtekste, positivistlikke ja väheanalüütilisi tekste teksti pärast. Trükiajakirjanduse keskkonnalisadele on sisult väga sarnased ka mitmete avaliku võimu institutsioonide ja huviorganisatsioonide poolt levitatavad trükiväljaanded.

Looduse ja keskkonna vahel temaatiliselt ebamäärasemalt suhestuvad keskkonnaalased portaalid nagu www.greengate.ee ja www.keskkonnaveeb.ee on suures osas teiste meediakanalite uudiste refereerijad ja koondajad, neist esimesel on küll olemas oma toimetus. Interneti keskkonda suundumise võimalusi on kasutanud ka mitmed kasutajapõhised portaalid, mis on keskendunud mõne konkreetse keskkonnaküsimuse propageerimisele või asjatundjate ühendamisele (nt www.autovaba.ee, www.looduspilt.ee jne).

4.4.3 Süsteemi ja looduse vaheline konflikt

Vivika Veski (2005) on Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakonna uurimistöodes analüüsinud looduskaitse juhtumite käsitlemist Eesti meedias. Veski tulemused näitavad Saaremaa süvasadama ehitamise ja Natura-alade valiku juhtumi põhjal (ühed kõige rohkem meediatähelepanu saanud looduskaitsejuhtumid), et meedia konstrueerib looduskaitse teemasid käsitledes sageli looduskaitseliste ja inimeste huvide vastandumise. Keskkonna ja inimese konflikti kujutatakse loomulikuna, eeldatakse, et inimese heaolu nimel tohib loodust kahjustada.

Konfliktiselt kujutatakse ka looduskaitse huvitatud osapooli; vastandumine toimub praktiliselt kahe osapoole vahel - looduskaitsejad on selgelt looduse kaitsetes, neile vastanduvad ettevõtjad ja kohalik võim (sotsiaal)majanduslike ja arenduslike huvidega. Antud juhtumite puhul asetsid teadlased neutraalsesse või ambivalentssesse positsiooni.

Kui looduskaitsejate vastased apelleerivad vajadusele arendada ettevõtlust, luua juurde uusi töökohti, elavdada kohalikku elu jms, siis looduskaitsejad eelistavad rohkem ökoloogilisi argumente. Veski hinnangul on looduskaitsejad hakanud inimest puudutavate looduskaitsemeetmete õigustamisel rohkem lähtuma ka inimlikust elik

sotsiaal-majanduslikust argumentatsioonist (so majandussüsteemi kommunikatsioonivahendeist). Looduskaitsejaid esitatakse meedias läbi õigustuse – nad ei soovi olla arendamise vastu, vaid eelkõige algatada keskkonnaküsimuste avalikku arutelu. Kuigi keskkonnakaitsejad esinevad meedias üldiselt vaoshoitult ja argumenteeritult, kasutatakse nende esitlemisel siiski palju selliseid väljendeid nagu *nõuavad, kaebavad, protestivad, heidavad ette...* Üldine keskkonnakaitsejate diskursus on kohati väga selgelt arengu – mugavuse ja kiiruse – vastane.

Keskkonnaministeeriumi kujutatakse sageli ebapädeva ja ebaeetilisena, reeglina keskkonnakaitsejatega vastasseisus (2005). See leiab kinnitust ka praktilises elus. Loodus- ja keskkonnakaitsega seotud inimeste seas on kriitiline suhtumine keskkonnaministeeriumi juhtimisprotseduuridesse levinud (Roasto 2005, autori kogemus), Roasto uuring näitas, et praktilistest tegevustest heidetakse väga palju ette just Natura 2000 võrgustiku avalikustamise protsessi. Kui veel mõned aastad tagasi võis keskkonnakaitsejaid ja keskkonnaministeeriumi vaadelda kui konkurente, siis viimasel ajal on ametnike ja looduskaitsejate rivaliteet asendumas üha rohkem koostööga (Vares 2002). See tuleneb suures osas ka sellest, et ministeeriumi ametnike sekka satub üha rohkem inimesi keskkonnakaitsejate ridadest. Suurem vastuolo on keskkonnaministeeriumi juhtimisstruktuuride ja politiseeritud (so majanduse funktsionisüsteemiga sidustuvate) ametikohtade ning keskkonnakaitsejate vahel, üldteada on looduskaitsejate konfliktid mitmete keskkonnaministritega, mida on sageli kajastanud ka meedia (vaata nt “Reiljani tsaarivalitsus keskkonnaministeeriumis” Tegelikuse Keskus juuli 2004).

Meediaanalüüsi tulemus süsteemi ja looduskaitsejate vastuolo kohta vastandub üle-Eestilise representatiivse arvamusuuringuga (Eestimaalaste keskkonnateadlikkus... 2003), mille kohaselt keskkonnaministeerium on usaldusväärne, avatud ja koostöövalmis. Avaliku arvamuse küsitluse tellijate (keskkonnaministeerium ja Riigimetsa Majandamise Keskus) diskursust näitab see, et vastajatel võimaldati enda arvamust väljendada ainult positiivsete omadussõnade skaalal.

Ettevõtjaid ei kujutata meedias otseselt keskkonnavaenulikena, nende negatiivne mõju keskkonnale tuleneb meediarepresentatsiooni põhjal liigsest kiirustamisest (mis jätab vähem aega analüüsiks ja aruteludeks), mida peetakse ettevõtlusele aga üldjuhul omaseks (Veski 2005).

Seega on looduskaitse diskursuses riigi ülesandeks täita ülesandeid ja nõudeid, looduskaitsete ülesandeks kaitsta loodust ja pidurdada arengut, ettevõtlike ülesandeks arendada *terve mõistuse* ja majandusliku ratsionaalsuse abil Eesti elu. Ka Veski analüüs näitas, et looduskaitse teemalistes lugudes on tavainimesed sotsiaalse rolli kandjateks kõige harvemini, looduskaitse on pigem ekspertide ja eliidi (mittetulundusühenduste esindajad, ametnikud, poliitikud, ettevõtjad, analüütikud-teadlased) arutelu objekt.

4.4.4 Riskid ja globaalprobleemid

Viimasel paaril aastal on meedias saagenud komplekssemate keskkonnateemade kajastamine kui seda on prügilate ehitus või metsaraie, esile tõusnud riskiküsimused on samas tugevalt sidustatult sotsiaal-majanduslike valdkondadega, mis puudutavad pigem inimese enda julgeolekut kui teda ümbritsevat looduskeskkonda. Nii on 2004. ja 2005. aastal pööratud majanduskülgedel suhteliselt palju tähelepanu inimeste elurajoone läbivate keskkonnaohtlike veoste küsimusele (transiit, raudteed jms).

Plahvatav kütusevagn pühiks kaardilt nii Toompea kui Kopli, V. Pesur, Eesti Päevaleht 23.02.04

“Rahulikult saab magada alles siis, kui transiit läheb linnast mööda. Pelgulinn, Kalamaja, suurem osa vanalinnast ja Toompea on hävinud – nii võib juhtuda, kui plahvatab kas või üksainus tsisternvagn Kopli kaubajaamas. [...] Eesti Raudtee kommunikatsioonijuht Margus Värav nõustas, et tegemist on suurte ohuallikatega. “Sellist kaitset aga, mis täieliku turvalisuse tagaks, maamunal ei ole. Kes tahab paha teha, teeb seda ikka.” [...]”

Samuti on muutunud aktuaalseks erinevad reostusjuhtumid, eelkõige reostatud õhu juhtumid, mis on pälvinud ka avalikkuse vastukaja.

Koplist pärinev õhureostus võib tallinlaste tervisele ohtlik olla, Postimees Online 21.03.05

“Kopli kütuseaterminalis masuudi laadimisel rongidelt mahutitesse eralduv hingemattav hais liikus täna tuulega Tallinna kesklinna ja võib keskkonnainspektsiooni sõnul olla tervisele ohtlik. Keskkonnainspektsioon soovib inimestel aknad kinni hoida ja võimaluse korral Koplisse mitte sõita, vahendab ETV. [...]”

Kust jookseb piir lihtsa, lineaarse modernse ohu ja kompleksse riski vahel? Beck on vahetegemise hõlbustamiseks soovitanud ohu ja riski vaheliseks piiriks võtta kindlustusfirmade piiri – kõik, mida saab kindlustada, kuulub ohtude alla, kindlustada ei saa legitimeeritud ohte, riske. Kuigi ka kindlustusfirmade piir on pidevalt arenev

(terroririski tõustes isegi taanduv), võib antud ohte Eesti tingimustes ilmselt siiski riskideks pidada.

Van Loon (2002) on täheldanud, et meediat vaadeldakse teaduslikes uurimustes eelkõige riskide vahendaja ja illustreerijana, harvem riskide kujundajana – kergesti unustatakse, et meedia on osa tehnoloogilisest kooslusest, mille abil riskid eksistentsi saavutavad. Antud näidete põhjal võib vaadelda seda, kuidas meedia riske kujundab. Kui Kopli-lähedases piirkonnas oleks juhtunud õnnetus enne, kui see teema oleks meedia poolt üles võetud, oleks olnud tegemist lihtsa realiseerunud ohuga, õnnetusega, mida *oleks* saanud vältida. Tänu kütusetarnete teemalistele artiklitele legitimeeriti Koplast tulenev risk – kuna ohu võimalik areaal on väga lai, ei jää individidel üle muud kui antud riski aktsepteerida. Sagedased kütusetarnete teemalised artiklid andsid omakorda uue tähenduse nii Tallinna keskel asuvale piirkonnale kui ka seni tavapäraseks peetud ebameeldivatele haisudele, mida depoo lähedal elavad inimesed varemgi olid tundnud. See tõi meedia tähelepanu ka järgnevalt tõusetunud õhureostuse teemale.

Meedia vahendatavate globaalsete riskide illustreerimiseks on siinkohal ära toodud valitud artiklitest kolm lõiku. Kuigi Eesti meediakanalitesse satub selliseid näiteid üha enam, jäävad globaalseid keskkonnanariske puudutavad teemad reeglina *online*-väljaannete hooleks.

Kliima soojenemine tapab, BNS 13. detsember 2003

Globaalne soojenemine põhjustas 2000. aastal 150 000 inimese surma ning tänavusuvine kuumalaine nõudis Euroopas vähemalt 20 000 inimelu, teatas Maailma Tervishoiuorganisatsioon (WHO) neljapäeval. Kliimamuutus, mida teadlased seostavad nn kasvuhoonegaaside õhkupaiskamisega, tekitab üha sagedamini üleujutusi ja põuda ning sulatab jääkilpe. [...]

Euroopas läheb külmaks, Delfi 23. märts 2005

Arktika jää sulamine võib Euroopa ilmad külmemaks muuta. Ülemaailmse Meteoroloogia Organisatsiooni presidendi Aleksandr Bedritski kinnitusele võib maakera põhjapooluse jäämassi sulamine tuua Euroopasse külmad ilmad, vahendab Postimees RIA-Novosti teadet. „Praegu põhjapooluse jäämass juba väheneb. Arktika jääkatte pindala on viimase kümne aasta jooksul kahanenud 3 protsenti,” teatas Bedritski. [...]

Puhas taevaskiirendab kliimasoojenemist, PM Online 6. mai 2005

Maailma riikide viimase kahe aastakümne edusammud õhureostuse vähendamisel kiirendavad paradoksaalsel kombel globaalset kliimasoojenemist, kirjutab New Scientist. Värsked uuringuandmed näitavad, et pärast pikka atmosfääri suitsusemaks muutumise perioodi on taevaskiirendamine umbes 1990 aastast selgemaks läinud. Seetõttu jõuab maapinnani varasemast suurem hulk päikesekiirgust. Zürichi atmosfääri- ja

kliimateaduste instituudi uurija Martin Wildi kinnitusel on “globaalse hämardumise” protsess pöördunud ja asendunud “globaalse erestumisega.” [...]

Globaalsete keskkonnaprobleemide ja -riskide kajastamine toimub Eestis referatiivselt – reeglina ühe algallika dikteeritud info saadetakse rahvusvahelistesse uudisteagentuuridesse, seejärel tõlgitakse see meie kohalike meediakanalite jaoks eesti keelde, tõlkimise käigus lühendatakse ja lihtsustatakse teksti sisu. Tulemuseks on küllaltki kuiv ja moonutatud keskkonnateemaline tekst. Info vahendamise ringkäiku on kõige ilmekam jälgida teise näite puhul (RIA-Novosti – Postimees – Delfi - ...). Suuremates päevalehtedes ilmunud tekstid jutustatakse omakorda kohalike lehtede või konkureerivate päevalehtede lühiuudisteks. Lugejate rahulolematuse-kriitilisus vahendatud riskiinfo väljendub sageli selles, et veebikommentaaris ilmuvad oskuslikumate lugejate poolt viited välisuudise algtekstile.

Antud näidislõikudest nähtub refleksiivsele modernsusele iseloomulik informatsiooni situatsioonilisus – avalikkuseni jõudvad ekspertanalüüsid käivad üksteisele risti vastu, kirjeldatud riskid ei võimalda saada täit kindlust toimuva suhtes, kindlapiirilistest käitumisjuhustest kõnelemata. Kuigi Eesti meedia poolne riskikajastus ei kannata kriitikat, jõuab globaalne riskiühiskond meieni siiski eelkõige läbi meedia. Kuna eestlaste keskkonnateadvus ei ole jõudnud areneda sellisesse etappi, kus keskkonnakäitumine põhineks modernsel teadmusel-eksperitiisil-analüüsil, siis võib juhtuda, et baasilist usaldust keskkonnaprobleemide modernsetesse lahendustesse välja ei kujunegi.

4.4.5 Alapeatüki kokkuvõte

Loodusmeedia jälgimine on muutunud kitsa huviliste ringi pärusmaaks, aktiivne loodushuvi on taandunud üheks nišihuviks paljude seast. Kui loodusväljaanded kõrvale jätta, on Eesti massimeedia väljaannetele omane väga modernne looduse ja keskkonna käsitus. Loodus on süsteemi piirialal, sellest kõneldakse vähe. Peamiseks kõneaineks on keskkond, mis on ressursilise vääringuga süsteemi keskmes. Kohalikus meedias pööratakse rohkem tähelepanu visuaalseile ja tarbimislik-inimkeskseile probleemidele, üleriiklikes kanalites majandusküsimustele.

Keskkonnatemaatika kujutamine on viimastel aastatel mitmekesisunud ja kanalite kaupa segmenteerunud, seda on võimaldanud paralleelselt toimunud meediumide

areng (mitmesuguste nišiväljaannete teke ja nende auditooriumide arenemine). Massimeedias on olmeliste keskkonnaküsimuste kõrval tõusnud esile komplekssemad, hilismodernsusele omased probleemid, nt pakendite eraldikogumine ja taaskasutamine. Sagenenud on ka riskide ja globaalsete keskkonnaprobleemide kajastamine, kuid neid teemasid vahendatakse reeglina läbi rahvusvaheliste uudisteagentuuride või välismeedia ning Eestis ilmuvad nad *online*-väljaannetes.

Keskkonnatemaatikat raamistatakse reeglina negatiivselt, keskkonnateemaliste päevateemade sisuks on sageli kas halduslik suutmatus täita Euroopa Liidu ettekirjutusi või majandusringkondade omavahelised mõõduvõtmised. Euroopa Liit on muutunud süsteemi ratsionaalsuse teljeks, kõrvalekalded normidest-nõuetest on aga muutunud lineaarseteks ohtudeks, mille kõrvaldamisse tuleks rohkem panustada. Diskursusest on kadunud indiviid, ta ei leia meediast lahendusi, seevastu suunatakse teda tagasi ebamääraste keskkondlike kohustuste juurde (nt kohustavad jäätmeeeskirjad inimesi erinevaid jäätmeid eraldi koguma, praktilises elus nõuab see aga üksikisikult harjumatult palju lisaenergiat). Keskkonnakaitset kujutatakse seeläbi avaliku võimu ja majanduseliidi projektina.

Sotsiaalsetest tegelastest kujutatakse üha sagedamini ka keskkonnaühendusi, kuid looduskaitsejaid ja kolmandat sektorit kujutatakse teiste sotsiaalsete käitujatega selgelt opositsioonis. See näitab, et meedias representeeritav keskkondlik diskursus on selgelt modernne – eksisteerib selgepiiriliste käitujatega mürastumata diskursus. Loodusväärtuseid ratsionaliseeritakse meedias läbi sotsiaalsete ja majanduslike argumentide, looduskaitset süüdistatakse terve mõistuse eiramises ja arengu pidurdamises. Keskkonda vastandatakse majandussüsteemiga, esimene peaks eelduslikult teisele alluma.

Looduskaitse ekspertide hinnangud sellele, kuidas meedia käsitleb looduse ja keskkonnaga seonduvat, on jäänud ilmselt suhteliselt sarnaseks kahekümne aasta taguse ajaga. Probleemid nagu analüütilisuse ja kriitilisuse puudumine ning vähene lahenduste pakkumine (Lauristin jt 1985a) on endiselt tegurid, mida meediale looduskaitse ekspertide poolt ette heidetakse. Endisaegsetele probleemidele on lisandunud konfliktus (Sammul 2004), mis surub looduskaitsejaid õigustavasse positsiooni. Kui kaks aastakümnet tagasi võis looduslase meedia vähest kriitilisust põhjendada sotsialistliku kultuuri tsensuuriga, samuti sellega, et loodusküsimus oli kohati kompensatoorne kõneteema, siis kaasajal on probleemiks ühiskondliku

kriitilise dialoogi ja süsteemse loodushariduse puudumine, mis on analüütilise keskkonnaajakirjanduse aluseks. Majandussüsteemi ratsionaalsus elik suuremad müüginumbrid kohustavad ajakirjanikke rõhuma konfliktsusele ja vastandusele, see aga aitab kaasa looduskaitsete meediast võõrandumisele.

4.5 Avalikustamise ja kaasamise juhtumid Eestis

Eesti iseseisvumise eel ja ka esimeses keskkonnastrateegias (Raukas 1997) peeti keskkonnakaitse üheks põhiprobleemiks info avalikustamise ja elanike kaasamise vähesust.

Andres Koppel (1988: 142): “Elukeskkond ja tema kaitse huvitab kõiki inimesi. Siin tekkinud raskuste lahendamisel ei saa loota ainult tarkade meeste probleemnõukogudele, teenistusalaseks kasutamiseks ettenähtud informatsiooni kasutamisele kitsamas ringis, millele järgneb... vaikus. Keskkonnakaitse peab olema lõpuni avalik.”

Vahepealsetel siirdeaastatel ei toimunud keskkonnaküsimuste avalikustamise valdkonnas tegelikke muutusi. Eestis võeti Århusi konventsioon vastu alles 2001. aastal, konventsioon sätestas igapäevase õiguse puhtale elukeskkonnale ja keskkonnavalajale teabele. Keskkonnaspetsialistide hinnangul võib selle rakendamisest enam-vähem rahuldaval kujul kõneleda aga alles viimasel aastal või paaril.

Århusi konventsioon loodi 1998. aastal: “et kaitsta praeguste ja tulevaste põlvkondade õigust elada keskkonnas, mis vastab nende tervise ja heaolu vajadustele, teeb konventsiooniosaline keskkonnainfo üldkättesaadavaks, kaasab üldsuse keskkonnavalajate otsustamisse ning võimaldab konventsiooni kohaselt pöörduda neis asjus kohtusse.” Konventsioon on väga individikeskne, nähes ette, et igal inimesel on mitte ainult õigus saada keskkonnavalast informatsiooni, vaid ka kohustus kaitsta keskkonda praeguste ja tulevaste põlvkondade hüvanguks ning teha selle seisundi parandamiseks teistega koostööd.

Århusi konventsiooni rakendamise praktika Eestis on aga väga kõnekas näide sellest, mil määral toimib meil rohujuure-tasandi demokraatia ja milline on ühiskondlik-institutsionaalne reaktsioon kodanike väljaastumisele oma elukeskkonna kaitseks.

Avalikkusele kõige tuntumad juhtumid, mille puhul võib vaadelda avalikkuse kaasamist, on kahtlemata Saaremaa süvasadama ala valiku juhtum, kus avalikkuse (pigem küll looduse) huve kaitsesid kolmanda sektori

keskkonnakaitseorganisatsioonid ning Tuulemäe (elik Laguja elik Kagu-Eesti) prügilajuhtum, mis oli esimene mastaapsem kodanike vabatahtlik ühinemine oma elukeskkonna kaitseks.

4.5.1 Saaremaa süvasadamajuhtum

Saaremaale süvasadama ehitamise plaan kasvas vahemikus 1997-1999. Avalikkuseni jõudis see juba Undva süvasadama ehituse nime all, süvasadama ehitamisest võisid inimesed lugeda päevalehest pool aastat enne ehituse algust (Riiberg 2003). Teatele süvasadama ehitusest reageerisid mitmed keskkonnaorganisatsioonid eesotsas Eesti Ornitoloogiaühinguga – sadam ohustas suure loodusliku väärtusega kaitset väärivaid alasid ning oleks kaasa toonud suure keskkonnamõju häirimistundlikele aladele nagu Vilsandi, sh reostusohu.

Sadama koha valik alternatiivide seast oli toimunud avalikkust kaasamata. Looduskaitsejad tellisid valiku aluseks olevale keskkonnaekspertiisile võrdleva hinnangu, sest põhjalikumat käsitlust oli eeluuringus leidnud ainult üks võimalikest asukohtadest. Kuigi looduskaitsejate tellitud võrdleva analüüsi abil tunnistati arendajate ekspertiis keskkonnaministeeriumi ekspertkomisjoni poolt ebapiisavaks, jätkati Saaremaal keskkonnaekspertiisi avalikku arutelu. Järgnenud Eesti Ornitoloogiaühingu kohtukaebus Kihelkonna Vallavolikogu vastu oli tõeline pretsedent – tegemist oli esimese valitsusvälise organisatsiooni kaebusega kohaliku võimu vastu üldse (Veski 2005).

Konfliktsituatsiooni ei oldud isegi teadlikud sellest, kes on sadamaehituse finantseerimise taga. Investorid dikteerisid arutelude tempot ja levitasid ajakirjanduses ähvardusi kapitaliga Lätti ümber kolida. Ajakirjandus kuulutas looduskaitsejad varakult kaotajateks, arendajate plaane kujutati positiivsemalt ja edumeelsemalt. Regionaalminister Toivo Asmer käitus kõigi sadamakohtade puhul arendajate ärihuve silmas pidades, lähtudes eelkõige (sotsiaal)majanduslikest argumentidest. Eesti keskkonnakaitseorganisatsioonide initsiatiivil sekkusid protsessi aktiivselt ka rahvusvahelised keskkonnakaitseorganisatsioonid, mille mõjutusel jõudis keskkonnaminister 2000. aastal siiski seisukohale, et süvasadamale tuleb leida teine asukoht.

Tekkinud kriitiline diskussioon haaras üha rohkem huvitatud institutsioone, nii sekkusid arutelusse ka Eesti Mereinstituut (kui keskkonnaekspertiisi koostaja) ja Eesti Mereakadeemia (ekspertiisi kritiseerija) ning Eesti Kapterite Klubi kui sõiduohutuse hindaja. Detsembris 2000 otsustas Saare Maakohus Eesti Ornitoloogiaühingu kaebuse Kihelkonna Vallavolikogu vastu rahuldamata jätta, sest planeering ei rikkuvat organisatsiooni huvisid. Sel ajal ei olnud veel vastu võetud Århusi konventsiooni, mille kohaselt keskkonnaühenduste huvi on alati põhjendatud. Teise astme kohtuni jõudnud vaie siiski lõpetati seoses arendaja huvide muutumisega – AS Undva Sadam loobus sadamaehituse plaanidest.

Kohalikud omavalitsused olid looduskaitstjate erimeelsusest hoolimata sadama ehitamise poolt. Kuigi kohalike inimeste osalus otsustusprotsessis oli kahetsusväärset väike, olid ka nemad eelkõige sotsiaalmajanduslike argumentide poolt, eeldades *a priori*, et looduse kaitse välistab arendajate lubatud töökohad jms.

Ka 2002. aastal AS Tallinna Sadama huvides algatatud Saaremaa süvasadama uue asukoha (Tamme) valiku keskkonnamõju hindamise protsess ja planeering sooviti läbi viia võimalikult kiiresti, paari kuu jooksul. Selline tempo aga ei jäta piisavalt aega protsessi avalikustamiseks ja huvitatud poolte kaasamiseks, toimuvate arutelude konstruktiivseks arvestamiseks. Taaskord jõudsid keskkonnaühendused teise astme kohtuni (kaotades vaide), rahapuudusel loobuti kolmanda astme kohtusse edasikaebamisest ja Saaremaa süvasadam sai siiski ehitusõiguse.

Kuigi selle ehituse legitimeerimisele eelnes keskkonnakaitsjate initsiatiivil pikk ja valulik arutelu, jõudis sadama nurgakivi panekust riiklike kanalite uudistesse positivistlik, probleeme eitav lausung, mis legitimeeris sündmuse läbi lääne-metafoori, läbi majandussüsteemi ratsionaalsuse. Võib öelda, et Eesti keskkondlik kommunikatsioonikultuur on kui müügikultuur, mis müüb auditooriumile (endiselt) rahustavaid edu ja arengu argumente, tekstinäide:

Täna kell 15.00 saab Saaremaa süvasadam nurgakivi, uudis majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi kodulehel 15.08.2005

“Täna, 15. augustil kell 15.00 algaval pidulikul nurgakivi panekul osalevad president Arnold Rüütel, majandus- ja kommunikatsiooniminister Edgar Savisaar ning Tallinna Sadama juhatuse esimehe kt Ain Kaljurand. “Kahtlemata on tegu Eesti ajaloos äärmiselt olulise päevaga,” märkis majandus- ja kommunikatsiooniminister Edgar Savisaar. “Pärast tänast päeva võime tõdeda, et Eesti on astunud suure sammu Euroopa südamesse edasi,” tõdes minister. [...]”

4.5.2 Tuulemäe europrügila juhtum

Laguja elik Tuulemäe elik Kagu-Eesti prügila juhtum on näide kohalike elanike aktiviseerumisest enda elukeskkonna kaitseks. Juhtum on küllaltki sarnane mõnevõrra varasema ja lühema arenguprotsessiga Ääsmäe elik Loode-Eesti regionaalse jäätmekäitlusettevõtte kavandamisega (Oja 2003a).

2001. aastal planeeriti keskkonnaministeeriumis Århusi konventsiooni järgivalt viia läbi avalikkuse kaasamise projekt Kagu-Eesti prügila asukoha väljavalimiseks. 2002. aasta algul toimus keskkonnaministeeriumi, Kagu-Eesti maakondade keskkonnateenistuste ja kavandatava prügilaga seotud omavalitsuste kokkusaamine, kus otsustati eelistada Kagu-Eesti regionaalprügila rajamise asukohana Nõo valda jäävat Laguja maatükki (Kronoloogia...), millel asus kohalik sulgemata ja keskkonnaohtlik prügila. Sama aasta jooksul toimusid ka vajalikud uuringud, detailplaneeringu koostamine ja selle arutelud. Samal ajal toimus Laguja elanike koondumine, nad alustasid kohalike inimesi ühendavate aruteludega, valmistasid tutvustusmaterjale, korraldasid meediaüritusi jms.

Ääsmäele kavandatud europrügila rajamise kohta lugesid kohalikud elanikud ajakirjandusest 1998. aastal (Oja 2003a). AS Ragn Sells Eesti kavandatava prügila eeluuringute põhjal tehtud valik tulenes otseselt ettevõtte majanduslikust kasulikkusest, mitte võimalikest keskkonnamõjudest; analüüsitud kohad valiti ettevõtja poolt välja avalikku võimu arvestamata. Kodanikualgatuse korras loodud liikumine *Puhta Ääsmäe eest* leidis ebakõlad prügila eeluuringute ja tehtud valikute vahel. 2002. aasta seisuga saavutati kohalike elanike ettevõtmisel prügilaplaanide vääramine.

Mõlemad kohalikud algatused tegid koostööd looduskaitseorganisatsioonidega, kogusid allkirju ning tegid pöördumisi erinevate võimuinstantside ning meedia poole. Mõlemal korral tegid prügilate ehitust kavandavad aktsiaseltsid kohalikele võimudele ning Laguja juhtumi puhul ka kohalikele elanikele rahalist kompensatsiooni sisaldavaid ettepanekuid. Laguja prügila teemal suunasid nii arendajad kui avalik võim meediasse ebamääraseid ähvardusi – mis ootab ees Eesti jäätmeid ja keskkonda, kui kohalikud elanikud oma vaidest ei loobu.

Kagu-Eesti europrügila rajamine jääb kauaks venima. M. Ojakivi, Eesti Päevaleht
11.03.05

“Riigikohtu üleeilne otsus nurjab Kagu-Eesti prügila ehitamise Lagujale, mis tähendab, et 2009. aastast tuleb piirkonna prügi vedada sadade kilomeetrite kaugusele ja lõunaestlastele toob see kaasa mitmekordse prügihinna tõusu. Kagu-Eesti prügila nõukogu esimees Aksel Kivi rääkis juba aasta eest, et kui Laguja ehk Tuulemäe prügilat ei õnnestu valmis ehitada 2009. aastaks, mil karmistuvad prügilatele esitatavad nõuded, on hinnatõus vältimatu. Aasta eest ähvardas prügila ehituse nurjata Nõo valla volikogu, mis ei soovinud prügila planeeringut vastu võtta. Mullu suvel planeering siiski kehtestati. [...]”

Kohalike elanike väljaastumine enda elukeskkonna kaitseks vastandus normile, mille järgi tuli vähemuse huvid enamuse huvidele allutada. Sellest hoolimata käisid Laguja elanikud läbi kolm kohtuinstantsi Nõo Vallavolikogu vastu, saades neist võidu esimesel ja kaotades teisel. 2005. aasta 9. märtsi riigikohtu otsusega väärati siiski detailplaneering, mille alusel oleks Kagu-Eesti europrügila tulnud Tuulemäele (Ojakivi 2005).

Selge on, et kohalikele elanikele polnud prügilaehituse vastu astumisel põhimotiiviks kohaliku looduse kaitse, vaid eeskätt oht enda elukeskkonna halvenemisele. Mõlema prügilajuhtumi puhul on oluline teada, et kohalikud elanikud õppisid alles kaasatud ekspertide abil end ümbritsevat loodust tegelikult tundma ja väärtustama. Detailuuringute teostamisel leidsid Laguja elanikud kohalike loodus- ja muinsusväärtustega tutvumisel (ka antud piirkonnas varem mainimata) linnu- ja taimeliike, mille olemasolust nad seni teadlikudki polnud. Nüüd aitasid loodusest tehtud tähelepanekud kohalikke elanikke kohtuargumentide leidmisel.

4.5.3 Natura 2000 võrgustiku juhtum

Looduskaitse vähest praktilist väärtustamist kohalike elanike poolt näitab ka Natura 2000 alade (loodushoiualade võrgustik) valikuprotsess, kus keskkonnaametnikud olid kohalike elanikega praktiliselt vaenujalal. Soome eeskujul planeeritud teavituspotsess ei toonud edu – inimesed ei tulnud teavituskooolekutele kohale. Hiljem enda maade Natura-alade hulka hõlvamisest personaalse teate saanuna esitasid elanikud aga protesti – loodust kaitstagu mujal kui nende maal (Veski 2005, Roasto 2005). Meedias kajastati Natura-alade loomist sageli läbi ekslike, nõukogude ajale viitavate metafooridega. Nii kõneldi nõukogude-aegsete repressioonide kordumisest inimeste vara vastu, maade vägisi ära võtmisest ja natsionaliseerimisest; rohelised olevat kui uued punased, kes seisavad igasuguse arengu vastu. Natura-alade hirmutavaks kolliks kujunemist mõjutas eeskätt inimeste ebapiisav informeeritus. Roasto uuring näitab, et

teabevoldikute ja infopäevadega ei suudeta Eestis elanike kaasamist tagada, Natura võrgustiku loomisel pidasid ka looduskaitstjad just teavitamist ja kaasamist suurimaks probleemiks.

4.5.4 Alapeatüki kokkuvõte

Antud avalikustamisega seotud protsesside põhjal võib järeldada, et Planeeringute kultuur ei soosi arendusprojektide avalikku arutelu ja huvigruppide kaasamist, praktikas eelistatakse (sotsiaal)majanduslikke nõudeid looduskaitsete ees. Avalikkuse kaasamist käsitletakse kui formaalsust.

Århusi konventsiooni rakendamise katsetused on antud näidete puhul ebaõnnestunud, põhjuseks on suures osas ka Eesti väike kogemus avalikustamise läbiviimisel, teiseks avalikkuse vähenemine tähelepanu looduskaitseküsimustele. Levinud on diskursus, mille kohaselt keerukad keskkonnaotsused tuleb inimestele selgeks teha, mitte nende üle sisuliselt diskuteerida. Peamised valikud tehakse kitsas otsustajateringis enne avalikule (välise iseloomuga) arutelule suundumist ära.

Kohalike elanike suhe enda elukeskkonda ja selle looduskaitsete väärtusesse on ambivalentne – looduskaitse on kohaliku elukeskkonna puhul seni marginaalne väärtus, kuni see võib hakata mõjutama indiviidi elukvaliteeti negatiivses suunas. Ka Eesti Keskkonnastrateegias (2005) nenditakse avalikkuse kaasamise küsimuses, et: “üldsuse huvi keskkonnaprobleemide vastu on vähenenud ja piirdub sageli ebasoovitava objekti tõrjumisega oma naabrusest.”

Elanike oskused ja teadmised enda elukeskkonna eest seismisel on veel madalad. Enda elukeskkonna kaitseks väljaastumist tuleb tugeva ideoloogilise surve all õigustada, vt nt Veidenbaum ja Veidenbaum (2005): “Tuulemäele prügilat planeerinud inimesed pilluvad ajakirjanduses nüüd süüdistusi, justkui hakkaks prügi hind Laguja elanike või riigikohtu süü tõttu kasvama, juhul kui jäätmeid hakatakse vedama sadade kilomeetrite kaugusele. [...] Meie süü seisneb siiski selles, et julgesime – nii nagu demokraatlikus riigis kombeks – avalikkuse huvidele osutada ja oma õiguste eest seista. Me ei saa maksta oma kodu ja elukeskkonna hinnaga ametnike tegemata jäetud töö eest.”

Laguja europrügila juhtum on suurepärane näide riskikommunikatsiooni ebaõnnestumisest. Siin võiks küsida, miks selline näide tuleb Lagujalt ja mitte Ida-

Virumaalt? Kas sotsialistliku kultuuriga piirkonnas, kus valitseb hirm kohaliku materiaalset heaolu tagava ettevõtte põhimõtetega konflikti sattumise ees (Prits 2004), oleks õnnestunud kohalike elanike edukas vastuseis oma elukeskkonda ähvardavale ohule?

4.6 Keskkondlikud poliitikad

4.6.1 Loodus- ja keskkonnakaitse avalik legitimatsioon

Looduse kultuuriline piirialadele taandamine väljendub selgelt looduskaitse ja keskkonnakaitse mõistelises eraldatuses, võib öelda, et keskkonnakaitse kaitseb modernse ühiskonna, ratsionaalse inimese huve (et tagada tootmises kasutatavate ressursside jätkumist kauemaks ajaks); looduskaitse aga vastandub inimesele, kaitseb loodust inimese või inimest looduse eest. Looduslik-loomulik kui instrumentaalsele ratsionaalsusele vastanduv on surutud piirialale, keskkond kui inimlik-ratsionaalne on toodud modernse ühiskonna sisendina selle keskmesse.

Erinevad koolkonnad näevad keskkonna- ja looduskaitse suhet erinevalt (ühe ülemvõim teise üle või siis mõistete ühtsus). Eesti institutsioonides on keskkonnakaitse ja looduskaitse formaalselt paralleelsed struktuurid (so ühe asutuse alluvuses, eksisteerib teatud tööjaotus, kohati ka ülesannete kattuvus). Kui aga vaadata nt maakonna keskkonnateenistuste osakondade struktuuri, kus looduskaitse osakond on üks paljudest loodusressursside kasutust määratlevatest osakondadest (jäätmehaldus, jahindus, kalandus, metsandus, õhk, maavarad, vesi...), siis nähtub, et looduskaitse on praktilises diskursuses taandatud keskkonnakaitse alla, selle ressursielementidega võrdseks. Või tuleks ka loodust käsitleda kui üht keskkondlikku elementi – nt kui rekreatiivne keskkond, turismipotentsiaal? Looduse sotsiaalne tähendus taandub seega ühiskondlikult siiski selle utilitaarsete väärtuste peale.

Kui vaadata looduskaitse seaduse (2004) eesmärki¹³, siis selle sõnastus rõhutab kaitsmist ja säilitamist, kuid ei märgi ära subjekti, kelle eest on vaja loodust kaitsta ega too välja ka üldist konteksti, mille tõttu vajab loodus seda kaitsvat regulatsiooni, kokkulepet. See, et looduskaitse seadus kaitseb *alasisid, paiku, objekte*, näitab ilmselges

---

¹³ Käesoleva seaduse eesmärk on:

- 1) looduse kaitsmine selle mitmekesisuse säilitamise, looduslike elupaikade ning loodusliku loomastiku, taimestiku ja seenestiku liikide soodsa seisundi tagamisega;
- 2) kultuurilooliselt ja esteetiliselt väärtusliku looduskeskkonna või selle elementide säilitamine;
- 3) loodusvarade kasutamise säästlikkusele kaasaaitamine.

sõnastuses ära looduse marginaalsuse, loodus on taandatud teatud piiride taha, kus ta võib endale *kapriise* lubada. Seaduse põhimõtetest peegeldub ka majanduslik-ratsionaalsete eesmärkide ülesus looduskaitse ees: “Looduse kaitsel lähtutakse tasakaalustatud ja säästva arengu põhimõtetest, kaaludes iga kord alternatiivsete, looduskaitse seisukohalt tõhusamate lahenduste rakendamise võimalusi.”

Eesti Keskkonnastrateegia (eelnõu, 2005) esitab instrumentaalseid väärtuseid veelgi ilmsemalt: “Keskkonnastrateegia põhieesmärk on tagada inimesi rahuldav tervislik keskkond ja majanduse arendamiseks vajalikud ressursid loodust oluliselt kahjustamata, maastike ja elustiku mitmekesisust säilitades ning majanduse arengutaset arvestades.” Keskkond on eelkõige kaardistatud ressurs: “Keskkonnaandmete alusel kavandatakse sotsiaalmajanduslikku arengut ja asustuspoliitikat (planeeringud, arengukavad, programmid), reguleeritakse majandustegevust, kehtestatakse omandiõiguse kitsendusi ja piiratakse liikumisvabadust.” Meie kitsas keskkondlik vaade püüab vältida modernsest ühiskonnast tulenevat keskkonnaprobleemide kesksust, loodust nähakse ressursina, probleemide puhul tegeletakse tagajärgedega, *halbade*ga, mitte süsteemi sisemiste põhjustega.

Viimase aastakümne moetermin on ka *jätksuutlikkus* (*sustainability*)¹⁴, mis tuli kasutusse 1970ndail aastail globaalseile keskkonnaprobleemidele tähelepanu pööravates dokumentides, kuuludes eelkõige keskkonnaliikumise sõnavarasse. Positiivse konnotatsiooniga sõnana on seda terminit aga selgelt üle ekspluateeritud, eriti ettevõtluses, nt *jätksuutlikud organisatsioonid, äriplaanid* jms. Eesti keeles kasutatakse looduskeskkonnast kõneledes pigem väljendit *säästev areng*¹⁵, mis on ka oma sisult täpsem – rõhuga progressile, moderniseerumisele.

Eesti avalik diskursus käsitleb säästvat arengut endiselt imeravimina. Eesti säästva arengu üks eestkõnelejaist, Ahto Oja (2003b) Säästva Eesti Instituudist leiab, et globaalne säästev arendamine ei ole seni olnud edukas selle pärast, et puudub piisav analüüs põhjuste kohta, miks säästev arendamine on jäänud deklaratiivseks sõnakõlksuks ja pole suutnud avaldada mõju peavoolu poliitikatele. See arvamus

---

¹⁴ Säästev areng defineeriti 1987. aastal Nn Brundtlandi tegevusraportis “Meie ühine tulevik”: säästev on niisugune areng, mis rahuldab praegused vajadused, seadmata ohtu tulevaste põlvkondade võimalusi oma vajaduste rahuldamiseks (Environmental perspective... 2005).

¹⁵ Säästev Eesti 21 on Eesti riigi ja ühiskonna arendamise strateegia aastani 2030, sihiga ühendada globaalsest konkurentsist tulenevad edukusenõuded säästva arengu põhimõtete ja Eesti traditsiooniliste väärtuste säilitamisega (Strateegia Säästev Eesti 21: 2004)

väljendab usku keskkonnaprobleemide tehnoloogilise lahendamise võimalikkusesse (nõ puhas modernne diskursus), sellesse, et kui inimene on piisavalt tark, siis ta oskab maailma säästa. Oja (2003b) väidab, et ökorenessanss, mis põhineb rahalis-materiaalse heaolu ümbermõtestamisel ning looduse harmoonilise koosolemise väärtustamisel, ei ole enam kaugel. Sellises argumentatsioonis sumbub tehnoloogilisele kultuurile pakutav vastumürk tegelikult taas iseendasse, sest loodust püütakse ratsionaliseerida läbi majandusilma kommunikatsioonivahendi – raha.

Eestlased peavad keskkondlike poliitikate elluviimise eest vastutajaks eelkõige riiki, avaliku võimu keskkondlikku rolli nähakse reeglite kehtestamises ja strateegilises planeerimises (Karo 2004). Keskkondliku vastutuse suunamist avalikule võimule argumenteeritakse suures osas ka läbi Euroopa Liidu ja muude normatiivsete mõjude. Kuidas näeb aga riik elanike keskkondlikku rolli, väärtustab nende teadlikkust?

Eesti keskkonnastrateegia 1997. aastast sätestab 10 peamist keskkonnapoliitilist eesmärki, millest esimene (ja ainus) otseselt tavainimesele suunatud tegevusprioriteet on *keskkonnateadlikkuse tõstmine ja keskkonnahoidliku tarbimise edendamine*, mis oma sõnastuses jätab küllaltki üldiseks termini *keskkonnateadlikkus* täpsema tähenduse ja seob selle laiema tarbimiskäitumisega.

Keskkonnastrateegiast lähtuvalt nägi riikliku keskkonnategevuskava (2001/2003) finantsplaan keskkonnateadlikkuse tõstmiseks ette 0.75% tervikkuludest, kusjuures keskkonnateadlikkuse arendamise prioriteetsed tegevusliigid olid keskkonnateabe kättesaadavuse, keskkonnahariduse ja täiendkoolituse parandamine ning edendamine (Eesti Keskkonnastrateegia 2001). Kümnest keskkonnastrateegia prioriteedist osutus väiksema rahastusvajadusega valdkonnaks üksnes tehiskeskkonna inimsõbralikumaks muutmise valdkond, mille prioriteetseks tegevusliigiks oli tehiskeskkonna kujundamise meetmete väljatöötamine.

Rahastamisvajaduselt tagantpoolt kolmandal kohal oli ohtrate tegevustega maastike ja elustiku mitmekesisuse säilitamine (prioriteetsed tegevusliigid: avalikkuse looduskaitsealane teavitamine, kaitsekorralduskavad, hooldustööd). Seega on rohkearvuliste tegevustega valdkonnad, mille põhitegevused on suunatud eelkõige ennetusele, sisuliselt kõige vähem rahastatute hulgas, mis on osati mõistetav minimaalse investeringuvajaduse tõttu – suurema osa teavitustegevuste kuludest muudustavad ju jooksvad kulud (sh töökulud).

Keskkonnastrateegia tegevustabelites aga kohtab lahtis *rahastamise seis* reeglina märgat 33% tagatud (maksimaalne protsent teavituse prioriteedi all üldse), paljud tegevused on aga hoopiski rahalise katteta, sh venekeelsete keskkonnahariduslike õppematerjalide koostamine ja väljaandmine.

Keskkonnaalase teavitamise planeerimine on alustanud teed kohalikule tasandile, so inimesele lähemale – 2005. aastal on töös kohalike omavalitsuste keskkonnastrateegiate koostamine, mille osaks on ka kohalikud teavitusprogrammid.

4.6.2 Haridussüsteem – õppekavad ja loodusharidus

Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava (2002) ütleb: “Loodusõpetus arendab ökoloogilist pädevust: õpitakse mõistma looduse kui süsteemi funktsioneerimise lihtsamaid seaduspärasusi ning inimese ja tehnika kui looduskeskkonnale mõjuvate faktorite toimet, areneb valmisolek ja võime kaitsta looduskeskkonda. Loodusõpetuses on olulisel kohal elukeskkonda säästvate väärtushinnangute ja hoiakute kujundamine.” Samas ei näe loodusõpetuse ja bioloogia õppekavade õppesisud ette keskkonnakaitselist tegevust, rõhk on selgelt loodusprotsesside tundmaõppimisel.

Siinkohal on oluline erinevatest uuringutest välja tulnud fakt, et Eesti noorte käitumispraktikad ja hinnangud on vähemsäästlikud kui vanematel vanusegruppidel (Kaasik jt 1996, Kiisel 2002, Raudsepp 2003, Sööt 2004), see on üldine trend ka mujal Euroopas. Koolinoortele ei pakuta Eestis piisavalt keskkonnakaitselisi tegevusi, looduskaitseringid on üksikutes koolides, ja – looduskaitse ei ole ka nii populaarne ja noortepärane muude kooliea hobiliste valikute seas. Siiski on tekkinud ka esimesed ökoloogilise mõtlemise ja käitumisega koolid ning tarbimiskäitumist väärtustavate noorte subkultuuride seas on esile tõusmas ka loodusteadlikke ja tarbimisühiskonnale vastanduvaid grupe. Vastust sellele, miks noorte eestlaste keskkonnateadvus on eelkõige tarbimispraktikate, mitte looduskeskne (kui võtta aluseks õppekava eeskuju), tuleb ilmselt otsida valitsevast kultuurist – loodus on keskkonnast eraldatud, loodusalaseid teadmisi ei seostada oma igapäevase eluga.

2004. aastal loodi keskkonnaministeeriumis Keskkonnahariduse büroo, toimib ka keskkonna- ja haridusministeeriumi vaheline koostöö õppekavade täiendamisel ja loodusõppe arendamisel.

Keskkonnahariduslikes keskustes (no loodumajades) suri siirdeperioodil keskkonna- ja loodushariduse andmine praktiliselt välja. Tallinnas loodumaja lagundati, Tartus suudeti see mitmete keskkonnakaitseorganisatsioonide, Tartu Ülikooli ja Eesti Põllumajandusülikooli survele siiski päästa. Keskkonnaharidusega tegelevad praegu ka Riigimetsa Majandamise Keskuse AS struktuurid, samuti mitmed noorte looduskaitseorganisatsioonid. Võib öelda, et loodus- ja keskkonnahariduslikud struktuurid hakkavad siirdeperioodi kriisist üle saama, praeguseks põhiülesandeks on keskkonnahariduse kvaliteedi ühtlustamine ja sisuline jaotumine erinevate struktuuride vahel.

4.6.3 Ettevõtlus

4.6.3.1 Keskkondlik märgisüsteem ja tarbija

Ettevõtluse keskkonnaalane kommunikatsioon väljendub reeglina turunduskommunikatsioonis, ettevõtluse toimimisprotsessides (ettevõtte keskkonnaga seonduv tegevus kui sõnum) pole tavainimestel praktiliselt võimalik seda tajuda.

Eesti ettevõtetele on keskkonnasäästliku tegevuse arendamisel peamiseks motiiviks seaduste ning normide täitmine (Samel 2003, Prits 2004). Samas ei kasuta keskkondlikke müügisõnumeid sugugi kõik neid rakendavad ettevõtted (Samel 2003). Keskkondlikkus või looduslähedus võib ettevõtte turunduskommunikatsioonis väljenduda keskkonnasäästvusele viitavas märgistuses (näo kinnistatud tähendusega märk), teisalt ka laiemas märgisüsteemis – pakendi materjal ja välimus, reklaamtekstid, toote väline ilme. Keskkondlik sõnum ei pruugi väljendada tootomadusi, vaid püüda lihtsalt toodet ja tarbijat emotsionaalselt lähendada.

Kuigi Eestis on keskkonnasäästvust arvestav ja müügisõnumeis keskkondlikkusele apelleeriv ettevõtlus alles lapsekingades, muutub looduslähedusele või keskkonnasäästvusele viitav märgisüsteem üha ambivalentsemaks, tarbijal on järjest raskem seda märgisüsteemi enda jaoks ratsionaliseerida. Nii on meil võimalik osta kosmeetikatarvete sarja *Puhas Loodus*, kuid me ei tea, mis sellest on tegelikult puhas ja millises kontsentratsioonis on tootes loodust. Mahlajookide sari *Aura* apelleerib pakenditel olevate loodustekstidega tooraine kodumaisusele ja sellest tulenevale inimeste heldimustundele. Loodus on muutunud üldiseks müügisõnumiks, loodus kistakse välja oma loomulikust kontekstist ja seda arendatakse edasi tehnoloogilises keskkonnas. Parim näide selle kohta on ilmselt kõikidele eestlastele tuttav lepatriinu,

nõ looduslähedase lapsepõlve sümbol, mis muudeti Eesti Mobiiltelefoni, so tehnoloogilist kultuuri esindavaks märgiks.

Samas võib öelda, et eestlaste tundlikkus loodussümbolite meelevaldse kasutamise vastu on veel küllaltki kõrge. EMT näide ei leidnud küll väga teravat vastukaja, sest ekspluateeriti putuka sümboolset, mitte selle looduslikku tähendust. Teravam näide on kindlasti 2005. aasta kevadel avalikkuse teravat vastukaja leidnud liblikalõmastamise juhtum (vt nt Selder 2005). Eestis kanda kinnitav ameerikalik liblikaäri (modernne müügilause: *Iga inimene peab oma elus kinkima vähemalt ühe liblika*) kasutas liblikaid moeletenduse kujunduselemendina, *show* käigus lõmastati neist aga kaks modelli jalgade all. Avalikkuse tagasiside kõigest kahe putuka tapmisele oli selgelt hukkamõistev, kritiseeriti tarbijalikku lähenemist elusloodusele – liblikad oma ilus on kahtlemata sümbolputukad. Samas sööb suurem osa elanikkonnast liha ja kasutab nahast esemeid antud tegevuste eetilisuses kahtlemata, kuigi legendid karusnahakasvatustes toimuvast loomapiinamisest on üldtuntud.

Looduse kommodifitseerimise näidetena võib tuua ka nõ tarbitavad, turistide ettekujutuses väärtuslikeks kujundatud maastikud (nt Leigo turismitalu tehisjärved) või väliselt loodusharidusliku tegevuse, kus looduse tutvustamine on toodud (küll väike)ettevõtluse vormi alla. Looduskaitse arengukava loodusteadlikkuse töörühma aruteludel kritiseerisid looduskaitjad looduse väärtustamist erinevates turismibrošüürides jm, kus tõstetakse esile eelkõige tarbijalike linnaelanike, mitte looduskaitse seisukohast väärtuslikku (tarbimisvõimalused, atraktiivsed liigid, tehiskeskond *versus* haruldased liigid, bioloogiline mitmekesisus, inimtegevuse puudumine). Kaja Lotmanilt pärineb näide, kus Matsalu piirkonna väikeettevõtja soovis loodusturistide ligimeelitamiseks panna roostikku üles aastaringse õpperaja-ekspositsiooni tehislikest linnupesadest koos tehismunade jms-ga. Sisuliselt on need näited tüüpilised tehnoloogilisele kultuurile, loodust taastoodetakse inimvisiooni järgi.

Keskkonnasõbralikkus kui tähenduslik termin on muutunud klišeeks, mille abil saab müüa ideid või tooteid. Samas leidub nn keskkonnasõbralikuna tähistatud kaupade hulgas aga paljutki, mida müüakse võltsroheline pähe, nt ökotoodangu imitatsioonid (Samel 2003). Ilmselt on vähesed tarbijad endale teadvustanud, et *keskkonnasõbralikkuse* nime all müüdav võib heal juhul tähendada *madalamat keskkonnakahjulikkust*, halvemal juhul mitte sedagi.

Liina Karo (2003) uuringu andmeil kasutas ettevõtetest oma kodulehel keskkonnasäästvusele või looduslähedusele viitavaid sõnumeid neljandiku ringis. Kõige sagedamini kasutati seda tooteomadusele viitamiseks, põhjalikult (nõ firmapoliitikana) leidis keskkondlikkus tunduvalt vähem käsitlemist, kõige harvem aga tootmisprintsibiina.

2002. aastal ettevõtete juhtkondades läbi viidud pilootuuringu (Tafel ja Viia 2003) andmetel on küsitletud ettevõtetest 50% reklaaminud end mõnest küljest keskkonnasõbralikult või püüdnud endale kujundada keskkonna suhtes positiivselt meelestatud ettevõtte imagot. Eesti ettevõtete seas on üha populaarsemaks muutunud roheline müük ka ökomärgistuse näol. Tuntumad ökomärgid on ettevõtjaile Põhjamaade luigemärk (66%) ja Euroopa Liidu lilleke (63%), kõrge teadlikkus ei väljenda küll nende märkide kasutamist praktikas. Eesti ettevõtjad ei tunneta tarbijaskonnas ökomärgi järele nõudlust, teisalt on see ilmselt ka küsimus nõ kumulatsiooniefektist – selleks, et märk omandaks tähenduse laiema auditooriumi silmis, tuleks see kasutusele võtta laiema ettevõtjate ringi poolt. Ökomärgistus on Eestis veel arenev valdkond, märgiseid teavad nimetada vähesed inimesed. Ostupraktikaid see praktiliselt ei mõjuta (Karo 2004), sest Eesti tarbijad on pigem enese- kui ühiskonnakesksed, vastuvõtlikumad esmajoonel materiaalsele motivatsioonile (Normak 2005).

Normaku uuring näitab, et tarbijate skepsis keskkondlike sõnumite kasutamise suhtes on kõrge. Erinevate sotsiaalse turunduse argumentide seast oli ettevõtte keskkondlikkus küll tarbijale kõige olulisem, kuid kõigest 21% vastajaist uskus, et end keskkonnasõbralikuna reklaamivad ettevõtted on seda ka tegelikkuses. 38% ei uskunud keskkondlikkust väljendavate ettevõtete keskkondlikkusesse, 40% ei osanud seisukohta võtta. Keskkonnasäästlikku ettevõttesse uskus eri vanusegruppide seast kõige rohkem 20-40aastaste põlvkond.

Tarbijate skeptilisust roheliste toodete suhtes peetakse üldtuntud faktiks ka läänemaailmas, mis on ilmselt mõjutanud ka eestlaste tarbimisliku keskkonnateadvuse kujunemist. Kuigi *green hype* sündroomi kõrgperiood jäi 1980ndatesse ja 1990ndatesse aastatesse, on rohelised tarbijad jäänud ka Euroopa arenenud riikides kõigest nišituruks – arvatavalt järgib keskkonnaalaselt teadlikke tarbimispraktikaid ligikaudu 10% inimestest (Wagner 2003).

Deklaratiivsel tasandil arvas 43% eestlastest (*täiesti nõus*), et nad eelistaksid keskkonnasäästlikke tooteid, 77% jaoks on keskkonnasõbralikkus toote puhul oluline. Tarbijad usuvad, et rohelised tooted on keskkonnasäästlikumad, kallimad, kvaliteetsemad ning raskesti kättesaadavamad (Normak 2005), kuid ilmselt ei suuda meie tarbija veel konkreetse ettevõtte toodet või brändi keskkondlike aspektidega kokku viia. Ettevõtete keskkondliku tegevuse tajumine on tunnetuslik, inividid ei seosta seda oma praktilise tarbimiskäitumisega (tsitaat Tartu Linnavalitsuse uuringu transkriptsioonidest):

“Ja loomulikult kõik need suured keskkonda saastavad tehased, ettevõtted, mis iganes... Et noh kui midagi sellist näed, siis... siis tollel hetkel see muidugi häirib sind kohutavalt, noh võttes seal mingist tossavast korstnast ja... võttes kasvõi selle Luunja kasvuhoone, noh mille kuma ma ei tea kuhuni see paistab, minu meelest on see ka nagu sellise... keskkonna... noh... rikkumine, et, et... ma, ma olen kümneid kilomeetreid Tartust eemal ja mul ei ole võimalik nautida seda pimedat talveööd näiteks, sest kuskilt kumab, see on nii totter... valgus...”

Beck (Ibrus 2005) näeb teadlike tarbijate koondumises tuleviku sub-poliitikate olulist mõjutajat. Võiks küsida, kuivõrd on võimalikud tarbijaboikotid või muud tarbija otsusostustel põhinevad võimunäitamised, kuivõrd on võimalik olla kursis tootjafirma poliitikaga? Eestis on 20% inimestest kindel, et nad ei ostaks keskkonda kahjustava ettevõtte avalikuks tulekul enam selle tooteid (Sööt 2004). Samas näitab arenenud keskkonnateadlikkusega lääneriikide kogemus, et survegruppide algatatud suuremad tarbimislikud käitumismuutused on ajutised (Wagner 2003). Eestis ei ole tarbijate ühinemine mõne toote või ettevõtte vastu veel omaalgatuslikult aset leidnud, kui mitte arvestada kahemehelist imporditud protestiüritust Benettoni vastu k.a kevadel (vt nt Taim 2005) vms aktsiooni, mis pole suutnud avalikku diskursust oluliselt kallutada.

4.6.3.2 Keskkondlikkus ja majanduslik ratsionaalsus

Roheline tootmine on käivitanud üksikuid ettevõtteid, mis on tootmislaadi poolest keskkonnaga rohkem seotud (nt põllumajandus, metsatöötlemine jne). Suurem osa ettevõtteid kasutab lihtsalt keskkonnasõbralikumad organisatsioonisümboolikat (nt kontoripaber) või sorteerib prügi.

Ka ökomaksureformi ümber toimuv diskussioon näitab, et ettevõtted näevad enda keskkonnasõbralikkust eelkõige tegevuse kahjulike tagajärgede likvideerimises ja pehmete muudatuste tegemises organisatsiooni tegevuses, mis ei ohusta majandusettevõtte toimimise ratsionaalsust. Meedias kasutavad ettevõtted

keskkonnaküsimuste argumenteerimisel eelkõige majanduslike aspekte (Karo 2003, Veski 2005), keskkonnaalase informatsiooni osas ollakse huvitatud praktiliselt ainult seadusega ettenähtud nõuete ja tehnoloogiate alasest teabest (Lindmäe 2005). Teravat vastuseisu ettevõtluse kiiret arengut takistavatele teguritele illustreerib hästi Sadamaoperaatorite Liidu tegevjuhi Ago Tiimani kommentaar ökomaksu reformile Äripäevas (Paimets 2005): “Siis Eesti transiit paneb poe kinni ja kõik. Jah, riik saab ühekordse vinge sissetuleku ja ongi kõik. Ainus kurb asi on see, et siis peab ilmselt riik ka laiali minema. [...] Ma ei tahaks uskuda, et kehtestatakse maks transiidile, see tähendaks ka Tallinna Sadama kokkukukkumist, Tallinna Sadam maksab riigitulusesse aga 400 miljonit krooni aastas. Usun, et valitsus siiski mõtleb veel.”

Ettevõtjate tegevusega kaasnevatest riskidest ei ole normiks kõneleda. Eesti Rohelise Liikumise säästva tarbimise töögrupi poolt läbiviidud kodukeemia uuringu avalikustamise järel tehti organisatsiooni kontoris uuritud ettevõtete poolt mitu ärritatud telefonikõne, millest ühes lubati organisatsioon negatiivse iseloomuga andmete esitamise pärast kohtusse kaevata (seda siiski ei toimunud). Marginaalsest üksikjuhtumist laiemaks näiteks on aga kindlasti Ida-Virumaa tööstuspiirkonna keskkonnaküsimused, mille osas toimub avalikkuses nõ legitimeeritud vaikimine. Meediast kadusid Ida-virumaa küsimused praktiliselt pärast iseseisvuse saavutamist.

Kairit Pritsi (2004) uuring Ida-Virumaa suure keskkonnamõjuga ettevõtte Eesti Põlevkivi sotsiaalsest vastutusest näitab, et ettevõtte realiseerib oma sotsiaalset vastutust eelkõige läbi sotsiaalmajanduslike tagatiste – töökohtade ja pensionite, sotsiaalset integratsiooni suurendavate ürituste. Keskkonnaalases tegevuses realiseeritakse esmajoones siiski seaduslikku vastutust. Kohalikud inimesed aga tunnetavad autoritaarse juhtimise õhkkonnas, et neid ähvardab kriitika või kaebuste väljendamise korral oht koondamisnimekirjades esiritta sattuda.

Ettevõtluse toimimise aluste legitimeeritus väljendub ka inimeste arvamuses, mille kohaselt ettevõtete keskkondlik roll peitub eelkõige keskkonnasäästvamasse tehnoloogiasse investeerimises. Kriitiline suhtumine ettevõtluse keskkondlikku toimimisse on omane vähestele, selle põhjuseks on ilmselt vähene teadlikkus ettevõtete ja keskkonna omavahelisest suhestumisest (Karo 2004).

4.6.4 Poliitiline süsteem

Autor julgub isiklike vestluste pinnalt väita, et Eesti looduskaitstjad peavad suureks probleemiks keskkondlike ja looduskaitsete otsuste politiseeritust. Kuna Eestis puudub roheline partei, sõltub keskkonna-alaste otsuste mõjutamine üksnes keskkonnaorganisatsioonide *lobby*-oskustest. Siinkohal võib muidugi küsida, kas roheline partei oleks keskkonnavalikute politiseeritusele just õige vastumürk ja kas Eestis olekski niipea potentsiaali vastava partei tekkeks ja selle ühiskondlikuks vastuvõtuks. Ühelt poolt on keskkonnakaitsetes veel liiga vähe kompetentseid inimesi, mis ei võimalda inimressursi killustamist, teisalt võib oletada, et eduühiskonna väärtusstruktuurid ei toeta sõnumeid, mis propageerivad isiklikust heaolust loobumist.

Rahvuslikust rohelisest liikumisest lahku lõõnud poliitilise tiiva hääbumisest saadik pole Eesti parteid keskkonnaküsimusi avaliku agendana oma valimispropagandas tõstatanud. Ka algselt parteina registreeritud Eesti Roheline Liikumine distantseeris end 1990ndatel poliitilistest ambitsioonidest. Seda enam käsitles avalikkus 2004. aasta europarlamenti valimistel naturaaldemokraadist üksikkandidaadina osalenud Marek Strandbergi üllatavat edu kui keskkondliku poliitika taastulemist, sh ennustati peatset roheline erakonna loomist.

Paraku pole ei praegustes keskkonnakaitseorganisatsioonides ega ka poliitilisel maastikul veel piisavalt inimressursi, et leida samaaegselt poliitiliselt ja keskkondlikult teadlikke tulevasi rohepoliitikuid. Raske oleks laiapõhjalise keskkonnapoliitika ja muidugi uue partei üldise valimisprogrammi väljatöötamine, teisalt tuleks leida ka piisav poliitiline kapital (ja loomulikult ka majanduslik kapital), et mitte saada Res Publica-tüüpi poliitilise ebaõnnestumise osaliseks. 7. mail 2005 loodi küll MTÜ Roheline Erakonna Algatusgrupp, mis ei ole aga paraku pärast oma pretensioonika nimega veebikülje loomist (www.demokraatia.ee) enam avalikkuse ette ilmunud.

Castells (2001) käsitleb rohelist parteid pigem poliitilise strateegia kui liikumisena - roheline partei ei ole mitte niivõrd keskkonnaorganisatsioon, kui just poliitiline organisatsioon, mis kommunikeerib end läbi keskkonnasõnumite. Eesti iseseisvumisaastate Roheliste Partei oli just vastupidiselt endine ühiskondlik liikumine, mis kommunikeeris end läbi poliitiliste sõnumite. 1990ndatel leidis ühiskondlik liikumine endale teised vormid ja teised parteid, keskkonnasõnumid aga

ei pälvinud enam ühiskondlikku tellimust. Kui nüüd, 21. sajandi esimestel aastatel on aktualiseerunud nõudlus keskkonnasõnumite järele, siis millises vormis kommunikeerivad neid poliitilised organisatsioonid?

Järgnevas analüüsis on vaatluse alla võetud Eesti parlamendiparteid A.D 2005, täpsemalt nende programmid enne sügise kohalike valimisi. Eesti poliitilist maastikku arvesse võttes (mille probleemidele siinkohal ei keskenduta) ei anna parteide programmid kahtlemata eriti põhjalikku ülevaadet nende poolt kommunikeeritavatest keskkondlikest väärtustest, kuid need pakuvad antud töö perspektiivist lähtuvalt siiski analüüsiainest.

Parteide programmides kajastatud keskkondlikud väärtused ja teesid olid väga ebaühtlased, kuuest parlamendierakonnast ühel – Sotsiaaldemokraatlikul erakonnal puudusid need programmist täiesti (mis küll ei näita, et antud erakond reaalses elus neis küsimusis arvamust ei omaks ega väljendaks). Kuna erakondade programmid on erinevate pikkuste ja rõhuasetustega, vaadeldi eraldi ka keskkondlikkusele pühendatud teksti osakaalu (%) programmis, samuti antud tekstide asukohta teiste poliitika peatükkide suhtes. Kahel erakonnal (Reformierakond ja Eestimaa Rahvaliid) asus keskkondlikkuse teema programmi teises, ülejäänutel viimasel veerandil. Reformierakonnal ja Eestimaa Rahvaliidul oli keskkondlikkuse peatükk toodud programmis välja majanduspoliitikat käsitlevale peatükile eelnevana. Erakonnad pühendasid mahult oma programmidest keskkonnale reeglina alla viie protsendi, kõige suurema keskkondlikkuse osakaaluga oma programmist esines Reformierakond, kuigi absoluutväärtustes oli kõige pikem ja ka põhjalikum keskkonnaplatvorm Res Publica. Loodusele või keskkonnale viitamist leidis erakonna põhiväärtustes ainult kahel korral – Isamaaliidu ja Eestimaa Rahvaliidu puhul. Peamised programmides kajastuvad keskkonnaküsimused olid traditsioonilised ja nõrked – inimeste keskkonnateadlikkuse tõstmine, põllumajandus, turism, looduskaitse, metsandus, vähem on esile tõstetud linnakeskkonda, säästvaid tehnoloogiaid ja teadust (viimast ainult kahel juhul – paremerakondade Reformierakonna ja Res Publica käsitluses). Hilismodernsusele omastele keskkonnaküsimustele leidis pisike vihje ainult Res Publica programmis, kus toodi remargi korras välja *sordiaretus tänapäevaste biotehnoloogiliste vahenditega*. Parteide programmides väljendus üllatuslikult keskkondlikkuse tugev seostamine rahvusliku pärandiga.

4.6.4.1 Keskkondlikkus parteide väärtustes

Kahe erakonna platvormides mainiti loodus ära põhiväärtuste seas. Isamaaliidu platvormis esineb loodus sõnaühendis *loodusrikkus*, mis on osa meie kultuuripärandist, kusjuures maa ja loodusrikkused on rõhutatult inimese omandis.

Et Eesti elaks, selleks peab säilima meie maa - loodusrikkused ja kaunid maastikud. Seda maad on loonud ja kujundanud meie esivanemad paljude sugupõlvade jooksul ja seda ei saa lahutada meie keelest, kultuurist ega ühisest teadvusest (Isamaaliit).

Et Eestimaa loodusrikkused ja kaunid maastikud säiliks, selleks peame olema oma maa peremehed (Isamaaliit).

Sarnaselt rõhutab loodust esivanemate kultuuripärandi ja omandina Eestimaa Rahvaliidu programm, kus loodus mainitakse ära on esimeses põhiväärtuses.

Iga inimene on lahutamatu looduslikust keskkonnast, oma kodust ja kodumaast, nendest traditsioonidest ja tavadest, mis on talle esiisade poolt pärandatud (Eestimaa Rahvaliidu).

Kuigi loodust ei mainita teiste erakondade väärtuste seas, esineb ta põliste traditsioonidega ühendatult ka teiste erakondade valimisprogrammides.

Eesti loodusvarad on rahvuslik rikkus, mida tuleb kasutada säästlikult. [...] Traditsioonid. Eestlased on elanud aastatuhandeid ümbritsevat keskkonda austades (Res Publica).

Vaikimisi eeldatakse, et eestlaste põliste traditsioonide poolt kujundatud loodus on omandanud Euroopa Liitu astudes uue ja kõrgendatud väärtuse. Väärtus on see, et meil on loodus arenenud Euroopaga võrreldes veel olemas.

ERL lähtub teadmisest, et Eesti on mitmekesise ja hästi säilinud looduskeskkonnaga riik. Meil on palju ja unikaalseid looduskaitsealasid, põldu ja metsa on inimese kohta rohkem kui enamikus Euroopa riikides (Eestimaa Rahvaliidu).

Looduse väärtustamine toimub läbi selle positiivsete omaduste kas inimese tervisele või tema elukeskkonnale, majandusele. Eriti selgelt peegeldub see vasakpoolsete parteide ja Isamaaliidu programmis.

Elukeskkonna bioloogiline ja esteetiline kvaliteet määrab inimeste füüsilise, vaimse ja sotsiaalse heaolu. [...] Elamisväärse elukeskkonna nimel toetame loodusvarasid, keskkonda ja energiat säästvalt ning jätkusuutlikult kasutatavat majandusstrateegiat (Eestimaa Rahvaliidu).

4.6.4.2 Keskkonnakaitse legitimeerimine

Eelmises näites sisaldus õigustus – loodusvarasid tuleb säilitada selleks, et inimese elukeskkond säiliks. Järgnev näide iseloomustab modernset vaadet, kus süsteemi viga (so looduskahjude esinemisest tulenev piirang) püütakse taas pöörata süsteemi objektiks, majanduslikuks kasuks.

Välja tuleb arendada loodusväärtuste säilimiseks vajalik kaitse- ning hoiualade võrgustik. Avalikust huvist lähtuv erahuvide riivamine on seejuures tihti paratamatu, kuid kaitserežiim võib luua omandile ka lisaväärtust (Eesti Reformierakond).

Loodus- ja keskkonnakaitse õigustamist leiab kõikide parteide programmidest, argumentatsioon stiilis *looduskaitse on meile väga oluline, aga...* võimaldab teha selgeid mööndusi looduse kahjuks majanduslike argumentide ees.

Isamaaliit leiab, et keskkonnakaitset ei tohi alahinnata ega teha keskkonna arvel soodustusi teistele eluvaldkondadele. Samas pole õige kogu Eesti muutmise looduskaitse all olevaks reservaadiks (Isamaaliit).

Tuleb välja selgitada, kui palju on eesti kultuuri ja maastikulise omapära ning väärtuste (Eesti maastikuline identiteet) säilitamiseks poollooduslike kooslusi vaja, seadmata samas ülearuseid piiranguid maaomanikele (Res Publica).

Looduskaitse ei ole eesmärk omaette, tema ülesanne on tagada ressursid ja elamisväärne keskkond järgmistele põlvkondadele (Keskerakond).

Modernsele vaatele on iseloomulik järgmine näide, kus loodus on objekt inimmaailmas – sellesse saab investeerida nagu tehiskeskkonda.

Hästi hoitud looduskeskkond on ühtlasi tervislik elukeskkond. Seda tuleb väärtustada ja temasse investeerida. Looduskaitse teenib elukaitse eesmärki (Eestimaa Rahvaliid).

Inimene on keskkonnast eraldiseisev, valimisprogrammid kujutavad keskkonnakaitset ideaalsituatsioonis kui kooskõla või tasakaalu leidmist inimese ja tema keskkonna vahel. Samas tähendab see proportsioone, kus inimene ja loodus on võrdväärsed partnerid (modernne vaade keskkonnale, hilismodernne vaatleb inimest kui looduse osa). Reformierakond alustab hilismodernse nägemusega...

Keskkonnahoid on moraalne printsiip, mis pole taandatav vaid inimese heaolu ning loodusvarade küsimusele (Eesti Reformierakond).

... kuid jõuab kohe hilismodernse probleemini (keskkond on inimese jaoks oht) ja pakub sellele modernset lahendust – tasakaalu ebavõrdsete vahel.

Suur osa inimkonnast on keskkonna muutumise tulemusena juba kaotanud elukvaliteedis. [...] Kooskõla materiaalse heaolu ja keskkonnasäästlikkuse vahel on inimkonna tuleviku seisukohalt võtmeküsimus (Eesti Reformierakond).

Kooskõla ja tasakaalu taotlevatele erakondadele...

Meie poliitika eesmärk on kujundada üldrahvalik ja loodusressursse hoidev ellusuhtumine, mis seaks esiplaanile inimese ja looduse harmoonilise koeksisteerimise ja arengu ning tagaks elamisväärse elukeskkonna meile kõigile (Keskerakond).

Taotleme tasakaalu majanduslike ja sotsiaalsete huvide ning keskkonnahoidlike põhimõtete vahel (Eestimaa Rahvaliid).

... vastandub selgelt Res Publica, mis rõhutab keskkondade killustamise lõpetamise vajadust. See vaade on selgelt ökoloogiline, hilismodernne.

Erakond näeb keskkonnakaitset ja -korraldust mitte eraldiseisva ühiskondliku liikumise või poliitikana, vaid inimsuse ja ühiskonna arengu olemusliku osana. Keskkonda ei ole mitu, keskkonnakorraldus ja -kaitse hõlmavad kõiki eluvaldkondi (Res Publica).

Looduse väärtustamisel on üks olulisemaid aspekte selle rahaline väärtus, loodust hinnatakse valijate jaoks majandussüsteemi kommunikatsioonivahendi järgi. Järgnevates näidetes väljenduvad mõneti erinevad modernsed seisukohad: Isamaaliit kui erand, kes näeb puutumatus looduses ressursi ja Res Publica, kes püüab modernsete vahenditega juurutada ökoloogilist keskkonnakaitset. Kas puutumatu looduskeskkond on ressurss või kaitseobjekt?

Meie puutumatu looduskeskkond väärib avastamist. Kohalik identiteet, kultuurilised eripärad, ajaloolised traditsioonid, legendid, rahvariided, talutoit - kõik see aitab lisaks kaunile loodusmaastikule või turismiatraktsioonile ligi meelitada turiste nii Eestist kui ka välismaalt (Isamaaliit).

Tuleks kaaluda võimalust kehtestada kaitsealade külastusmaks. See aitaks saada ülevaadet inimkoormusest ja turismi mõjust loodusele ning arendada loodusturismi infrastruktuuri (Res Publica).

Bioloogiline mitmekesisus (looduse sisemine väärtus) on leidnud inimkeeles selged modernsed mõõdikud – pindala, juurdekasv, liigiline struktuur, majanduslik kasu... Viimane mõõdik on esimese erakonna puhul looduse vastu, teisel puhul looduse kasuks kasutatav argument.

Riigi ülesandena näeme metsavarude säilitamist viisil, et raiemaht ei ületaks metsade juurdekasvu ning metsade üldpindala ei väheneks. Samas tuleb tagada metsade tüpoloogiline ja liigiline struktuur, mis oleks bioloogilise mitmekesisuse aluseks, pidades silmas ka seda, et Eesti mets on krooni kattevara (Isamaaliit).

Suurendamaks metsade vastupanuvõimet muutustele ja laiendamaks metsadest saadavat majanduslikku kasu, toetada nn puupõldude asemel ökoloogilisi metsi (Res Publica).

4.6.4.3 *Situatsioonierakond kui refleksiivse modernsuse esindaja?*

Res Publica eristub oma valimisprogrammis teistest erakondadest selle poolest, et rõhutab modernse süsteemi väärtusstruktuuridest tõusetuvaid probleeme, eriti kaasaja Eesti eduühiskonna teravust, mida käsitletakse kui looduskahjude alget.

Terviklik ja ökoloogilises mõttes tasakaalustatud ellusuhtumine pelga kasumitaotluse asemel. [...] Edule ja tehnokraatiale tugineva väärtushinnangute süsteemi tahame asendada elukvaliteeti ja jätkusuutlikkust tähtsustava hoiakuga (Res Publica).

Programmi tekst väljendab kaasaja ühiskonna valikute mitmekesisust ja pikaajaliste ainuõigete lahenduste puudumist.

Vastutustundlikult julge ja asjalik suhtumine arengusse – soosime lahendusvariantide paljusust, mille seast parim pääseb mõjule. Muutuvas maailmas tuleb aeg-ajalt ka väärtushinnanguid muuta (Res Publica).

Res Publica programm on ainuke, mis oma detailsuses kõneleb ka otsustega kaasneda võivatest ohtudest. Rõhutab teaduse ja tehnoloogiliste lahendite olulisust, mis on omane refleksiivsesse modernsusesse suunduvale ühiskonnale.

Keskkonnasäästlike uuenduslike lahenduste kasvulava tekitamine riskide maandamise ja mitmekülgse toetamise teel nii teaduslikul kui ka praktilisel tasemel (Res Publica).

Samas eksisteerib Res Publica puhul ka teatud mõisteline segadus, mis ei lase seda erakonda programmi põhjal liigitada puhtalt altruistlike individualistide parteiks, sest korra- ja plaanipärasuse ihalus on sarnane pigem modernsete vaadetega programmile.

Planeerimistegevus peab saama ühiskonna (sh keskkonna korraldamisel) keskseks vahendiks (Res Publica).

4.6.4.4 *Keskkonnainformatsiooni avalikustamine*

Huvitav oli valimisprogrammide puhul see, et viiteid nõukogudeaegsele keskkonnareostusele ei leidunud (mis oli üks põhiteemasid nt 1997. aasta keskkonnastrateegias), küll aga Eesti keskkonnaseisundi heale seisundile Euroopa Liidu vanade riikide loodustingimustega võrreldes. Keskkonnaseisund oleks avaliku ruumi nihkega seoses justkui positiivse kvalitatiivse muutuse läbi teinud. Ainukese vihjena nõukogude ajale saab käsitleda keskkonnainformatsiooni küsimust. Eestimaa

Rahvaliit kõneleb eelduste loomisest, mis peaks inimestel aitama keskkonnaotsuste tegemisel osaleda. Samas ei leia täpsustust, mis need eeldused konkreetselt on ja kuidas neid luua.

Rahvale tuleb luua eeldused osalemiseks oma kodukoha ja Eesti kui terviku keskkonnaküsimuste otsustamisel (Eestimaa Rahvaliit).

Kui Eesti Reformierakond läheb kaugemale, rõhutades info kättesaadavust (so salastamise eitamine), siis Res Publica toob juba välja info otsese pakkumise vajaduse.

Keskkonnainfo peab olema avalikkusele kättesaadav. [...] Meie eesmärk on iga inimese isiklik osavõtt tegelikust keskkonnakaitsest ning igaühe jaoks võimaluse ja valmisoleku tagamine nii keskkonnakaitsest otseseks osavõtuks kui kaasaaitamiseks (Eesti Reformierakond).

Keskkonnainfo kättesaadavus on puudulik. Inimesed ei pea infot küsima, vaid neile tuleb pakkuda pidevat ja täielikku teavet (eriti taastumatute ja strateegiliste ressursside kohta (Res Publica)).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Eesti parteid ei tunneta valijaskonna poolt olulist survet põhjaliku keskkonnapoliitika väljakujundamiseks. Programmiliselt piirduakse lihtsate ja tavainimestele hästi mõistetavate teemadega uute probleemteemade tõstatamisest kõnelemata. Küllaltki üldsõnalisest programmides on keskkonnaküsimustele tegelikult väga vähe tähelepanu pööratud, üllatav on see, et parempoolsete erakondade keskkonnapoliitika on tunduvalt selgesõnalisem ja põhjalikum kui vasakpoolsetel erakondadel. Looduskaitsele tähelepanu pööramist õigustatakse valija silmis läbi majanduslike ja sotsiaalsete argumentide, jättes samas samadele argumentidele eelisõiguse looduskaitsele ees. Loodust kujutatakse seoses esivanemate pärandi, traditsioonide ja maaomandiga, kujutades eestlasi oma looduskeskkonna peremeestena. Hämmastavalt vähe pööratakse veel tähelepanu modernsetele lahenditele nagu tehnoloogia ja teadus ning hämmastavalt palju inimeste keskkonnateadlikkusele ja suhtumisele, mis keskkonnastrateegia eelarve ridades ometigi pigem vastupidise rõhuga kajastuvad. Samas ei viidata keskkonnateadlikkuse tõstmise all ekspertiisi tõstmisele elanikkonnas (sest teadus ja tehnoloogia pole väärtustena esirinnas), vaid pigem üldisele heatahtlikkuse tõusule keskkonna suhtes (so otsese pahatahtlikkuse vältimisele). Teiste erakondade platvormidest eristub Res Publica, kes mõningate eranditega liigitub hilismodernsete vaadete tõttu (ökoloogiline vaade, situatsioonilised lahendused, modernsuse kriitika, looduse ja keskkonna eraldatuse eitamine) Becki mõistes altruistlike individualistide parteiks.

Tabel 4. Loodus ja keskkond Eesti parlamendiparteide valimisplatvormides

erakonna nimi	keskkond erakonna põhiväärtusena	programmi keskkonnapeatüki pealkiri	programmi keskkonnapeatüki põhiteemad	keskkonna väärtustamine erakonna programmis	keskkonnateema osakaal ja asukoht programmis
Keskerakond	-	Säästlik areng	ilusõnaline programm: inimeste keskkonna-teadlikkuse tõstmine ja säästva suhtumise kujundamine	looduskeskkond on elamisväärse elukeskkonna alus ja arenguks hädavajalik ressurss	3%, programmis viimasena välja toodud poliitika
Isamaaliit	15st erakonna väärtusest puudutavad loodust ja keskkonda 12s ja 13s	Eesti puhtaks (lisaks osa maapoliitika peatükist – Maaelu on ka keskkonnakaitse)	selge kitsaste eesmärkidega programm: maaelu ja turismi arendamine, linnakeskkond inimsõbralikumaks, inimeste keskkonnateadlikkuse tõstmine ja säästva suhtumise kujundamine, säästvate tehnoloogiate arendamine	looduskeskkond on osa eestlaste ajaloolisest pärandist ja traditsioonidest, inimene on looduse peremees	5,4%, programmi viimases veerandis
Eesti Reformierakond	-	Keskkonnapoliitika	üldsõnaline programm (kusjuures keskkonnapoliitika peatükk on vahetult enne majanduspoliitika peatükki): säästvate regulatsioonide ja maksustamise arendamine, inimeste säästva suhtumise kujundamine, mainitud ka tähelepanu teadusele ja säästvale tehnoloogiale	loodusseisundi halvenemine mõjutab ka inimese heaolu, keskkonda säästvaid piiranguid tuleb majanduses võimalusteks pöörata	6,9%, programmi teises veerandis
Res Publica	-	Tasakaalustatud keskkond	kõige põhjalikum ja kõige detailsemate eesmärkidega programm: ühtne ja terviklik halduslik-regulatiivne lähenemine loodus- ja keskkonnakaitsele, eduühiskonnast tulenevate väärtushinnangute muutmine, säästvate tehnoloogiate arendamine, keskkonnateadlikkuse kui süsteemi lähtepunktide kujundamine, ökoloogiline maksustamine, looduskaitse, põllumajandus	rahvuslikud vaated looduskeskkonnale on ühendatud ökoloogilise vaatega, keskkonnakaitse kui ühiskonna ja inimsuse loomulik, mitte eraldiseisev osa, modernsete ja hilismodernsete lahenduste sümbioos	4,3%, programmi viimases veerandis
Eestimaa Rahvaliit	loodust on mainitud erakonna esimeses väärtuses	Loodushoid ja elukeskkond	üldsõnaline ja ebaselgete eesmärkidega loodushoiu ja elukeskkonna alapeatükk on ära toodud erakonna programmi esimese – demokraatia arengu – peatüki osana, demokraatia peatüki järel tuleb majanduspoliitika peatükk, teemad: inimeste keskkonnateadlikkuse kujundamine ja põllumajandus	loodus kui meie esivanemate ajalooline pärand, inimene on looduse peremees	4,8%, programmi teises veerandis

Märkus: Sotsiaaldemokraatliku erakonna programmis ja põhiväärtustes ei olnud keskkonnale ega loodusele tähelepanu pööratud

4.6.5 Sotsiaalsed liikumised (kolmas sektor)

4.6.5.1 Keskkonnaliikumine Eestis

Nõukogude perioodil leidsid aktiivsed loodushuvilised endale väljundi peamiselt riiklike institutsioonide juurde kuuluvates huviringides, mis olid osaliselt ette nähtud sotsialistliku kasvatuseliseks elluviimiseks. Nõ kompensatoorsed organisatsioonid osutusid aga sageli just rahvusliku eneseväljenduse koondajateks. Nii oli 1966. aastal Tartu Üliõpilaste Looduskaitseringist väljakasvanud Eesti Looduskaitse Selts ainukese mittepoliitilise ühiskondliku organisatsioonina heaks võimaluseks keelatud teemade üle arutleda – mida kultuurieliit ja teadlaskond ka aktiivselt kasutas (Eesti Looduskaitse... 2005). Mittepoliitilisele Eesti Looduskaitse Seltsile sekundeeris iseseisvumise perioodil poliitilise parteina registreeritud Eesti Roheline Liikumine, mõned aastad hiljem *imporditi* WWFi algatusel Eestisse ka üks praeguseid mõjukamaid keskkonnaorganisatsioone – Eestimaa Looduse Fond. Paraku taandus siirdeperioodi väärtuslikes muutustes avalikkusest suurem osa looduskaitsealises algatusi.

Castelli (2001:112) keskkonnaorganisatsioonide liigitust¹⁶ järgides nähtub, et Eesti loodus- ja keskkonnakaitseorganisatsioonide tänane tegevuslik sõnum ühiskonnale on väga ühtne. Eesti kultuuriruumile on iseloomulikud looduse säilitamise heaks töötavad keskkonnaorganisatsioonid. Castelli vaatleb looduse säilitamise ideoloogia all küll pigem reserveate ja hoiualasid, kuid tegevuslikult sobitub selle valiku alla suurem osa Eesti traditsioonidega looduskaitseorganisatsioonidest. Antud tüüpi alla ei sobitu suurematest organisatsioonidest Eesti Roheline Liikumine, mille juured

¹⁶ Tabel 5. Organisatsioonitüübid	Identiteet	vastuseisu objekt	eesmärk
looduse säilitamine (Eestimaa Looduse Fond, Eesti Looduskaitse Selts, Nõmme Tee Selts, Eesti Noorte Looduskaitseühing, Eesti Ornitoloogiaühing, Pärandkoosluste Kaitse Ühing jpt)	loodusearmastajad	piiramatu areng	metsiku looduse säilitamine
enda ruumi kaitse (Laguja prügila vastane kogukond)	kohalik kogukond	reostajad	elu ja tervise kvaliteet
vastandkultuur (Eestis puhas näide puudub)	roheline isiksus	industrialiseerumine, tehnokraatia	ökotoopia
planeedi päästmine (Eestis puhas näide puudub)	rahvusvahelised öko-terroristid	ohjamata globaalne areng	jätksuutlikkus
roheline poliitika (Eestis näide puudub)	murelikud kodanikud	poliitiline kehtestamine	vastandvõim

peituvad kunagises poliitilises rahvaliidumises. Tänapäeva ERLi tegevuses võib täheldada praktiliselt kõigi organisatsioonitüüpide tunnuseid.

Käesoleval sajandil on siiski märgata organisatsioonide tegutsemisvormide ja sõnumite pluraliseerumist, looduskaitse tegevus on põimunud aktiivse keskkonnakaitsega. Eesti ühiskond ei poolda siiski radikaalseid keskkonnakaitse taktikaid, mis väljendub keskkondlike protestiaktiivide puudumises, ka noored aktiivse keskkonnavaatega inimesed ei poolda vastanduvat keskkonnakaitsekultuuri (Kiisel 2005).

Uute näidetena on tõusnud liikumised kohaliku kogukonna huvides, selgeimateks näideteks on ilmselt Lagujale ja Ääsmäele tulemata jäänud jäätmeettevõtete läheduses elavad kogukonnad. Siinkohal võiks küll küsida, kuidas oli selle taga inimeste altruistlik mure looduse pärast, kuid kahtlemata oli tegemist tehnoloogilise kultuuriga vastanduva murelikkusega. Laguja vana sulgemata prügilat võib käsitleda kui modernsusele omast ohtu, so reaalset eksisteerivat mõju, tehnoloogiast tuleneva turvalisusega argumenteeritud europrügila aga kätkeb endas riskiühiskonna elemente – kui suur on risk, et midagi juhtub?

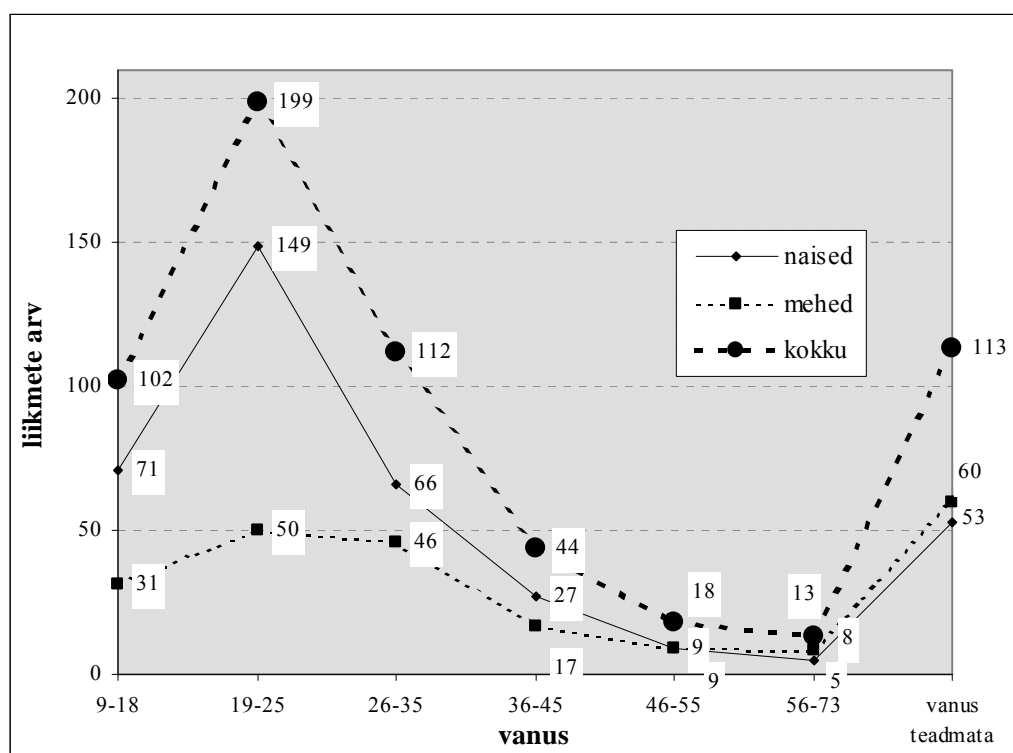
Tõusnud on ka üksikud näited ühe teema kesketest (ka virtuaalsetest ja võrgulistest) huviorganisatsioonidest, mis on tõusnud mõne konkreetse riski vastu, parimaks näiteks on kodanikeühendus GMO-vaba Eesti (seotud Eestimaa Looduse Fondiga), mille reaalne väljund ongi nõu situatsiooniline elik projektipõhine.

Eesti keskkonnaaktivistidel on tugevad akadeemilised sidemed, mis on Castelli (2001) andmetel Euroopa kultuuriruumile küllaltki omane. Eesti keskkonnaorganisatsioonidel on ka tihedad omavahelised sidemed, näiteks vähendavad keskkonnakaitsejad enda killustatust ja ressursipuudust läbi tiheda (eelkõige informatsioonilise) koostöö. Koondumine toimub nii mitteametliku katusorganisatsiooni (Eesti Keskkonnaühenduste Koda) kui ka ühiste projektide, ürituste ja jagatud liikmelisuse kaudu. Kodanikuühiskonna perspektiivis on keskkonnakaitseorganisatsioonid Eestis ühed arenenumad.

Eraldiseisva keskkondlike huve esindava poliitilise partei tõusumisest ei saa Eesti tingimustes (veel?) kõneleda. Seda kompenseerib keskkonnaorganisatsioonide ühiskondlik tegevus aktiivse sekkumise ja poliitilise *lobby* näol. Roheliste mainet on muutnud avalikkuse arusaam, et ka keskkonnaühendus võib kohut käia (tõsi, sellega

kaasnev materiaalne risk on seejuures mittetulundusühendusele suur). Keskkonnakaitse ja arendajate vastasseis on tuntud, meedias väljendub see küllalt selge diskursusena (Karo 2003, Kivioja 2005, Veski 2005).

Elanikud käsitlevad keskkonnaorganisatsioonide põhirollina keskkonnasäästliku eluviisi propageerimist (Karo 2004). Selline mõnevõrra pehme arusaam keskkonnaorganisatsioonide tegevusest tuleneb ilmselt sellest, et radikaalsem tegevus nt planeeringute jälgimisel jääb avalikkuse eest reeglina varjatuks, teisalt on ka keskkonnaorganisatsioonide taasärkamine küllaltki hiljutine protsess, mis ei võimalda inimestel antud organisatsioonide tegevuslikust suundumusest eriti teadlik olla. Meedia vastandav representatsioon väljendub siiski ka elumaailmas, näiteks on levinud uskumus, et rohelised on alati kõige vastu ega oska ise lahendusi pakkuda, rohelised ei tea, kuidas *reaalses* elus asjad toimivad jne.

Joonis 12. Eesti Rohelise Liikumise vanuseline ja sooline koosseis (Kiisel 2005)

Lisaks vormilisele mitmekesisitumisele nähtub ka muutuv tendents keskkonnaorganisatsioonide liikmelisuses. Kui nõukogude perioodil oli looduskaitse nõ traditsioonidega ja võrgustunud eliidi päralt, siis kaasajal liitub rohelistega üha rohkem noori ja kõrgelt spetsialiseerumata inimesi. Eesti Rohelise Liikumise näitel (Kiisel 2005) on näha, et kaasaegne keskkonnaliikumine on noorte päralt, kõige

arvukamalt on esindatud vanused vahemikus 16-32. Jooniselt nähtub ka kõrge naisliikmete osakaal.

Tõendusandmetele toetumata võib öelda, et tänapäeva noorte keskkonnamure tõusetub tunduvalt komplekssema teadvuse pinnalt kui see, mis ühendas iseseisvuseelse aja Eesti Rohelist Liikumist, sest mis oleks tänapäeva fosforiit?

Omaette küsimus on, kas kaasaegsed keskkonnaorganisatsioonid leiavad ka väljundi oma liikmete aktualiseerunud keskkonnamurele. Keskkonnakäitumispraktikate alase informatsiooni levitamisest ja looduses viibimise üritustest (vaatlused jms) ei pruugi piisata. Praegune aeg on kriitiline periood, kus keskkonnaorganisatsioonidel tuleb end selgelt defineerida, et vähendada tegevuslike sõnumite ambivalentst. Väljavõte ERLi juhatusele 2005. aasta kevadel saadetud kirjast Roheliste Rattaretke teemal (Jaanus Lekk, Rattaklubi pealik):

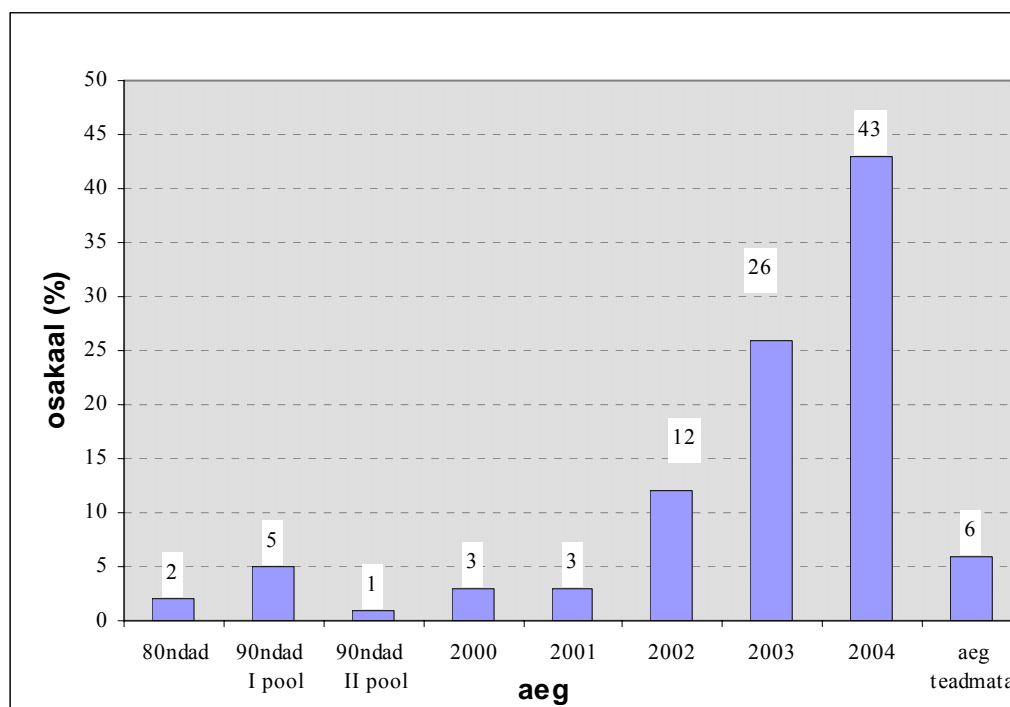
“Veel mõni aasta tagasi polnud seda organiseeritud rattatransporti olemas. Oli ka rahvast vähem. Nüüd on see heaks äriks kujunenud. Müüakse kõike, mida veel vähegi müüa saab. Kisub sinnapoole, et mida iganes siin Eestimaal ei korraldataks, tehtaks või öeldaks, kipub olema pealinnakeskne. Müüakse ka rohelist mõttelaadi. Paraku pole sellele erilisi ostjaid. Pakend on täiesti vale.”

4.6.5.2 Keskkonnaliikumise mõtestamine Eesti Rohelise Liikumise juhtumi põhjal

Vestlused 1988. aastal loodud Eesti Rohelise Liikumise töötajatega näitavad, et organisatsiooni aktiivne tuumik põhineb veel suures osas rahvusliku liikumise ajal tekkinud sotsiaalseil sidemeil ning erinevate keskkonnaühenduste vahel tekkinud võrgustikel. Eelneva ja järgneva joonise põhjal võib aga järeldada, et Eesti iseseisvusperioodil liitunud indiviidide osakaal on organisatsioonis taandunud, endisaegsed osalusmotiivid kadunud. Organisatsioon elas siirdeperioodi üle üha kahaneva liikmeskonna tingimustes. Liikumise traditsioonide põhist tegevust on nagu teisigi keskkonnaorganisatsioone mõjutanud oluliselt rahvusvaheliste keskkonnaühenduste eeskujud ning Euroopa Liidu struktuuride toetus.

Eesti Rohelise Liikumisega on viimaste aastate jooksul liitunud üha suuremal arvul tavakodanikke. 1999. aastal veel praktiliselt varjurusmas olnud organisatsioonile on see tulnud üllatusena – keskkonnavalaselt spetsialiseerumata liikmetega tegelemiseks ei olda valmis, tegelik tegevus põhineb väheste palgaliste projektijuhtide peal. Samas

näitab liikmeskonna üha kiirenev kasv, et siirdeperioodil taandunud keskkondlik ärevus on naasmas, inividid otsivad enda potentsiaalile või identiteedile väljundit.

Joonis 13. Eesti Rohelise Liikumise liikmete jagunemine liikmeksastumise aja järgi (Kiisel 2005)

Mõndagi ütleb uute liikmete kohta see, et ERL on keskkonnakaitseline suurorganisatsioon, mille kaudu on spetsiifiliste teadmiste või huvideta (nt geoloogihariduse või linnuvaatlemishuvita) inivididel võimalik oma isiklikku keskkonnamure väljendada. Organisatsiooniline väljund ei ole nii kollektiivne, et eeldaks liitujatelt varasemaid sotsiaalseid sidemeid mõne keskkondliku seltsinguga, teisalt ka mitte nii impersonaalne nagu näiteks keskkondlike tegevuste rahaline toetamine.

Kiiresti kasvava liikmeskonna ootuste väljaselgitamiseks viidi 2004. aasta sügisel läbi küsitlus¹⁷, mille tulemused näitasid, et ERLi liikmed jagunevad lõviosas kahe tõmbekeskuse vahel – Tallinnas ja Harjumaal elas 41,4%, Tartus ja Tartumaal 34,8%

¹⁷ Küsitlusankeedis oli 25 küsimust, millest suurem osa olid valikvastustega, üksikud avatud küsimustena. Küsimustik saadeti välja kõigile liikmete andmebaasis olevatele postiaadressidele. Kokku laekus 181 vastust, so umbkaudu kolmandikult selleaegsest liikmeskonnast. Küsitlustulemusi liikmete andmebaasiga kõrvutades võis uuringu esinduslikkusega rahule jääda, sest vastanute läbilõige sobitus liikmete üldprofiiliga väga hästi. Ankeedi esimene küsimus vormistati lahtisena: *Palun kirjeldage lühidalt, mis ajendas Teid liituma Eesti Rohelise Liikumisega*, eeldades, et hiljem on võimalik vastajate motiive laiemateks kategooriateks koondada. Üllatav on see, et avatud küsimusele vastas tervelt 93% küsitletutest, olgugi napilt ja situatsiooniliselt. Selle küsimuse vastuseid on kasutatud alapeatüki teksti illustreerivates lõikudes, tsitaatide tõlgendused on vastuste lühidust arvestades kahtlemata teatud määral vägivaldsed.

küsitlusele vastanud liikmetest. Ülejäänud 23,8% vastanuist jagunes küllaltki ühtlaselt erinevate maakondade vahel. Sellest nähtub, et keskkonnaorganisatsioonide liikmeskond koosneb valdavalt linnaliku elustiiliga inimestest, kelle loodussuhe ei ole eriti aktiivne. Liikmete tegevusala määratleb tugevalt ära vanus, nii on end üle poolte vastanuist (61,3%) määratlenud kui õpilast või üliõpilast. Õppuristaatusega paaris käib väga tihti klienditeenindaja (8,8%) ja keskastme spetsialisti amet (16,0%). Esindatumad on ka kontoriametnikud, tippspetsialistid ja vabakutselised. Seega koosneb liikmete põhiosa indiviididest, kel pole veel olulist staatust ühiskonnas kaasa rääkimiseks.

ERLi tulevikule mõeldes soovivad liikmed näha seda organisatsioonina, mis ei toimi üksnes keskkonnaorganisatsioonina (pooldas 41%), vaid mis sekkub aktiivselt kõikidesse keskkonda mõjutavatesse ühiskondlikesse küsimustesse, sh sotsiaal- ja majandusprobleemidesse (pooldas 56%). See võib näidata mingil määral arvamust, et keskkonnaküsimused on tänapäeval terviklik valdkond, mida ei saa käsitleda eraldiseisvana majandus- ja sotsiaalteemadest; teisalt muidugi ka noorte inimeste ambitsioonikust.

Suuri ootuseid organisatsioonile näitas ka fakt, et ERLi soovitakse näha suurearvulise liikumisena, milles liikmetel on võimalik jääda ka passiivsesse, toetavasse rolli (väidet toetas 82%). Organisatsiooni toimimist väikesearvulise, kuid aktiivse kogukonnana pooldas kõigest 9% vastanuist. Siinkohal on oluline veelkord rõhutada, et tänapäeva liikmeskonna moodustab noorus, kel ei saa olla olulisi suunavaid mälestusi nõukogude aja lõpul tõusetunud populaarsest rahvaliikumisest.

ERLi liikmed näevad organisatsiooni põhiülesannetena poliitika ja seadusloome mõjutamist (sh *lobby* Euroopa Liidus), avalikkuse teavitamist ja erinevaid kampaaniaid, keskkonnasäästlike alternatiivide pakkumist ja ühist praktilist tegutsemist keskkonnareostuse kõrvaldamiseks. Vähest poolehoidu leidis radikaalsete aktsioonide-demonstratsioonide läbiviimine *a la Greenpeace*, mis väljendab ilmselt eestlaste vaoshoitud lähenemist keskkonnakaitsele.

Organisatsiooni seitsme töögrupi seast tunti kõige rohkem huvi säästva tarbimise töörühma vastu. See näitab liikmete huvi eelkõige elementaarsete, kuid seeläbi ka indiviididele kättesaadavamate keskkonnasäästlike tarbimispraktikate vastu, ülejäänud töögruppides osalemine eeldaks liikmetelt mõnevõrra spetsiifilisemaid teadmisi.

Organisatsiooni funktsioone puudutavatele küsimustele antud vastuste juhuslikkus näitab, et liikmetel pole tegelikku ettekujutust sellest, mismoodi võiks keskkonnakaitse ja keskkonnakaitseorganisatsioon praktilises elus toimida. Ka liikmete arvamuskatked näitavad, et liitumist motiveeris pigem ebamäärane ootus (huvi, soov *midagi* ära teha) liikmestumise järel saabuvate *õigete* vastuste, *õigete* oskuste järele, kui teadlikkus isiklikest reaalsetest väljunditest.

“usk ja lootus, et läbi ERLi saab midagi ära teha Eesti looduse ja keskkonna heaks”

“soov teha midagi ära keskkonna kaitseks”

“olen juba varasest lapsepõlvest peale tundnud sügavat huvi looduskaitse vastu”

“huvi ERLi tegevuse vastu”

“uudishimu, info saamine”

“ma olen huvitatud keskkonnasõbralikest eluviisidest”

“keskkonnakaitse info paremaks kättesaamiseks”

Liikmestunud on reeglina aktiivse keskkonnateadvusega, ühisele tegutsemisele suunitletud. 67,4% vastanuist näeb end tulevikus ERLi aktiivliikmena ja ainult 25,4% toetajaliikmena, kuulujana. Enda aktiivsust praktilises elus näevad liikmed peamiselt projektimeeskondades kaasalöömisena ning keskkonnainfo levitajatena. Isiklike kutseoskustega oli organisatsioonis valmis kaasa lööma koguni 39% vastanuist.

Illustreerivalt:

“1) kaasa aidata keskkonna tasakaalu saavutamisele, 2) abistada liikumist juriidiliselt”

“tahtmine keskkonnakaitse kaasa lüüa, transpordiga seotud probleeme ühiskonnas teadvustada”

“soov kaitsta keskkonda, propageerida keskkonnasäästlikku transporti”

“huvi keskkonnakaitse vastu ja soov selles ise aktiivselt osaleda”

“võimalus rakendada oma oskusi ja energiat Eesti looduskaitse heaks”

Organisatsiooni erinevate tööülesannetena seast toodi selgelt välja vajadus liikmeid arendavate ja ühendavate tegevuste vastu, illustreerivatest tekstilõikudest nähtub, et invidiidid otsivad oma ärevustunud ja individualiseerunud identiteedile kollektiivset, ühendavat väljundit. Identiteediline otsing on alanud juba enne rohelistega liitumist, individualiseeruv *mina* ja kollektiivsuseotsing on lausekatkeis tähenduslikult ühendatud.

“tahtsin looduse heaks midagi teha ja üksi poleks vast midagi erilist saanud teha”

“soov leida intelligentseid mõttekaaslasi, kel süda õige koha peal”

“sest üksi ei tee niipalju kui koos, samuti ei ole keskkonna heaks tegutsemise mõttes ülejäänud vormid nii sobivad ja vastuvõetavad (nt äriorganisatsioon või avalik sektor)”

“juba lapseas väljakujunenud roheline maailmavaade, liitumaks mõttekaaslastega”

“ERLi suunad ja arusaamad osaliselt ühtivad minuga (st minu tõekspidamistega)”
“olukord nõudis otsustamist ☺, üldiselt olen liikmelisuse põlgur, järgin oma põhimõtteid, põhiosas minu ja ERLi põhimõtted kattuvad”
“leidsin, et minu põhimõtted-eesmärgid kattuvad ERLi omadega ning soovisin keskkonna heaks midagi ära teha”

Eelnevatele, kollektivistlikele individualistidele omastele lausekatketele vastanduvad järgnevad, modernsele kuuluvusvajadusele vihjavad tsitaadid samast liikmeskonna uuringust. Ka need lõigud väljendavad teatud kollektiivsusotsinguid, kuid neis puudub individualiseerumise väljendus. Pigem tunnustavad need tsitaadid ERLi märgilist väärtust ning indiviidi soovi enda rohelist identiteeti teadlikult väljendada.

“soov olla keskkonnateemadele ja –inimestele lähemal”
“soov kuuluda organisatsiooni, kus tegeletakse minu jaoks teatud määral oluliste asjadega, käsitletakse päevakorralisi teemasid”
“soov toetada oma liikmesolekuga ERLi tõekspidamisi”
“see, et ERL on Eestis arvestatav jõud!”
“soov võtta osa maailma lagastamise vastasest liikumisest”
“toetuse avaldamine ERLi põhimõtetele ja tegevusele”
“see suurendas minu autoriteeti oma lähedaste keskkonna-alasel suunamisel”
“soov algatada/olla kaasatud innovatiivse keskkonnavalitusega”

Avatud vastustes väljendunud hilismodernse indiviidi (altruistliku ehk kollektivistliku individualisti) ilmumist toetavad ka tsitaadid, mis väljendavad riskiühiskonna indiviididele omast ängi, jõuetuse ja teadmatuse väljendamist.

“inimeste suhtumine loodusesse tekitab musta masendust”
“keskkonnaprobleemid panevad südame valutama”
“üha kasvav keskkonnareostus ja inimeste hoolimatus (nii minu tutvusringkonnas kui ka ühiskonnas) meid ümbritseva looduse ning loodusressursside suhtes”
“hoolimatu suhtumine loodusesse ja elukeskkonda, mõtlematu tarbimine”
“Usun, et inimene ei väärtusta olemasolevat enne kui ta selle kaotanud on. Minu jaoks oli vaba loodus ja vaikne, rahulik elu nii loomulik. Kui tulin maalt linna, suurte kivist majamürakate keskele, siis tabas mind kohutav masendus. Ma ei olnud enam osa tervikust. Tundsin end kui vangikongis. Tasapisi hakkas maha rahunema, kuid otsin siiski alternatiive vanale ümbrusele: istutan aknalauale pottidesse toataimi ning igal võimalusel põgenen rohelusse. Minu probleem võib tunduda esmapilgul tühine, kuid laiemas mastaabis vaadatuna on see katastroof. Kui raiume maha metsad, saastame puhta vee ning õhu, samuti viljakandva maapinna, siis oleme sunnitud kõik suure murega silmitsi seisma. Hetkel on veel meie võimuses midagi ette võtta, kuid kui kauaks?”

Eelnevalt esitatud väidet, et ERLi liikmeskond koosneb üha rohkem sellistest liikmetest, kes pole organisatsioonini jõudnud tutvusringkondade, akadeemia või muude sotsiaalsete sidemete kaudu, toetab ka see, et spontaanselt nimetati erinevate võrgustike kaudu toimunud liikmestumist kõigest üksikute juhtudel.

“toredad ja kindla sihi poole pürgivad sõbrad”
“Pepe ☺, sattumine sellesse sobiva mõttemaailmaga seltskonda”

Mõned üksikud korral oli sotsiaalseks liitumismotivaatoriks juhuslik sattumine Eesti Rohelise Liikumise üritustele või siis tööalane suhe.

“roheline rattaretk 2004, sealsed seminarid”
“võtsin osa roheline matkast “Kuidas elad Alutaguse?” ning inimesed ja nende vaated panid mind tahtma olla nendesugune”
“juhus – sattusin tööle ja siis liitusin (astusin liikmeks)”
“huvi keskkonnakaitse vastu ja plaan õppida tulevikus keskkonnakorraldust”
“seoses erialaga (loodusvarade kasutamine ja kaitse) ja silmaringi laiendamine”

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Eesti keskkonnaliikumine on pärast transitsiooniperioodi vaikelu taas tõusuteel. Ühendatud huvid, aktiivne tegutsemine, mitmekesistuvad tegevused ja omavaheline võrgustumine kompenseerivad organisatsioonilisi vajakajäämisi ja inimressursi vähesust. Väiksemate keskkonnaorganisatsioonide seas on palju noorteorganisatsioone. Uute keskkonnaaktivistide põhituumik koosneb väheaktiivse loodussuhtega spetsialiseerumata linnanoordest, nõ altruistlikest individualistidest, kes erinevalt vanematest olijatest on organisatsiooni juurde sattunud enda identiteedile väljundit otsides, mitte eelneva keskkonnahuvi või sõpruskonna, sotsiaalsete suhete pinnalt.

Keskkonnaorganisatsiooni liikmed näevad selle rolli ühiskondliku valvekoerana kõikides kaudselt keskkonnaga seonduvais küsimusis. Radikaalseid aktsioone ei pooldata, kuigi aktiivselt, sh professionaalsete oskustega sooviks keskkonnakaitset kaasa lüüa märkimisväärne osa liikmeskonnast. Liikmete seast joonistusid välja nii modernsusele kui refleksiivsele modernsusele omased individualistid, neid ühendavad identiteedilise rakenduse otsingud rohelistes märgisüsteemis.

4.6.6 Alapeatüki kokkuvõte

Avaliku võimu teostamise struktuurid on taandanud looduskaitse üheks keskkonnakaitse alavaldkonnaks, mis demonstreerib looduskaitse piiritagust tähendust. Seadusandlus sõnastab looduse ja majandussüsteemi konflikti pehmen datult majanduse kasuks – vastuolude tekkimisel *püütakse* probleemsituatsioonis arvestada *võimaluse korral* looduskaitse huve. Keskkondlikku

diskursusesse on sotsiaalse käitjana sisenenud Euroopa Liit, mis toimib kaheldamatu argumendina sotsio-majanduslike kõrval.

Kuigi keskkonnaalase informatsiooni avalikustamist ja levitamist legitimeeriv seadus on vastu võetud, ei soosi ühiskonna struktuur veel kriitilist avalikku dialoogi – indiviidide passiivsus ja oskamatus enda eest seista liitub sotsiaalsete käitujate (avalik võim ja ettevõtlus) vähese dialoogisooviga. Elanike aktiveerumine toimub eelkõige ühise pragmaatilise huvi pinnalt, indiviidide aktiivsust oma elukeskkonna kaitsel taunitakse avalikult. Keskkonnateadlikkuse süsteemne arendamine on alles viimaste aastate prioriteet, paraku jääb selle elluviimine pidama raha puudumise taha. Keskkonnahariduslikud struktuurid on veel selgepiirilisel ja teadvustatult välja kujunemata (Sammul 2004), kuigi on toimunud teatud siirdeperioodi järgne toibumine.

Ettevõtjad kasutavad loodust müügiargumendina veel ettevaatlikult, sest tarbijad pole harjunud loodust kommodifitseeritud vormis väärtustama. Kuigi Eestis pole keskkondlikkuse rõhutamine ettevõtete tootmisprotsessis veel aktuaalne, on skeptilisus keskkondlike toodete suhtes juba väga levinud. Samas usaldavad eestlased ettevõtlust üldise keskkonnasäästjana üpris kõrgelt. Ettevõtluskultuur ei tunnista veel endakohaste keskkondlike andmete avalikustamist kolmanda osapoole poolt.

Poliitiline süsteem on püüdnud rohelist retoorikat kohandada 2003. aastast, kuid sisukaid ettepanekuid ja diskussiooni pole keskkonna vallas toimunud. Üllatav on see, et parempoolsed erakonnad pööravad valimisplatvormides keskkonnale rohkem tähelepanu kui vasakpoolsed. Parteiprogrammide suunitlus on siiski selgelt modernne, mida väljendavad näiteks parteiprogrammide keskkondlike peatükkide pealkirjad – *Eesti puhtaks* (sotsiaalne paradigma – inimlik häiritus looduse välisest risustatusest), *Tasakaalustatud keskkond* (keskkondlik paradigma - uskumus win-win-lahendustest looduse ja inimese vahel, inimene on loodusega võrdse kaaluga), *Säästlik areng* (keskkondlik paradigma – piisavalt targalt arenedes on võimalik ohte vältida) jne. Väga vähe tõstetakse esile modernsele vaatele omast tehnoloogia arengut, mis on muudiski valdkondades (väärtused, keskkondlik maailmavaade) ilmselt Eesti eripära. Ka parteid seavad majanduslikud argumendid üleseks keskkondlike ees, keskkonnale tähelepanu pööramist õigustatakse valija silmis, argumendiks tuuakse keskkonnasäästust tõusetuv majanduslik kasu. Refleksiivse modernsuse tunnustele

vastab üksnes parempoolne *projektipartei* Res Publica, mis pöörab ainsana tähelepanu ka planeerimisega kaasnevatele ohtudele ja keskkondade diskursiivsele paljususele.

Keskkonnakaitse vormid on käesoleval sajandil jätkuvas mitmekesisistumises, üha rohkem tegutsetakse avalikult, avalikkuse tähelepanu püüdmisele suunatult. Keskkonnaorganisatsioonide liikmeskond on vähese loodussuhtega noorte päralt, kelle loodushuvi on tõusetunud nii märgilise-identiteedilise eristumissoovi kui ka ühiskonnakriitika pinnalt.

JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON

Modernse lääneliku ühiskonna tunnused nagu ratsionaalne planeerimine, tootmisest tulenev keskkonnakahjustus, tarbimise kasv, tehnoloogilised ohud tervisele, ekspertüsteemide võim ja kasvav individualiseerumissoov, olid teatud erisustega iseloomulikud ka nõukogude korrale. Teaduse abil olid legitimeeritud süsteemi ratsionaalsus, indiviidide tegevusjuhised, kuigi inimeste eluilmas tähendas see keeldude-käskude irratsionaalset järgimist. Indiviidid püüdsid end eristada-väljendada läbi tarbimise – seda suurem oli asjade tähendus, mida raskem oli neid omandada. Ühiskondlikult tunnustatud ratsionaalsus sätestas samasugused eesmärgid nagu läänes – kiiremini, rohkem, efektiivsemalt..., mida toetas tehnoloogilise progressi propaganda. Erisus oli muidugi selles, et läänes olid need eesmärgid legitimeeritud individuaalsete võimalustena, ida pool raudset eesriiet kollektiivsete kohustustena.

Seega põhjustavad ühiskonnad, mis toetuvad kapitalide ümberjagamisele – olgu siis individualistlikule või kollektivistlikule – praktiliselt sarnaseid keskkondlikke tagajärgi. Autoritaarsel riigikorral on siiski teatud omapärad, mis võimendavad industriaalühiskonna põhjustatud keskkonnaprobleeme. Süsteemi vigade ratsionaliseerimine on võimalik ainult läbi enesekohase refleksiooni. Kuigi demokraatlik ühiskond vaatleb loodust kultuurivälisena ja keskkonda ressursina, püüab süsteemi refleksioon oma keskkonnast tulenevaid vigu parandada, neid ratsionaliseerida, tehnoloogiliselt ohutustada. Demokraatlikus ühiskonnas on süsteemi piiriks rahalise ratsionaliseerimise piir. Autoritaarne ühiskond aga piirab süsteemi sisemist refleksiivsust, nii püüab süsteem tõusetuvaid probleeme eitada ning keskkonnaprobleemid ei saa muutuda süsteemi ratsionaliseerimise objektiks. Nõukogulik süsteem piiras keskkondlikku refleksiooni läbi tsensuuri, ekspertinfo salastamise, elanike keskkondlikes otsustes osalemise piiramise, vaikimise, valetamise, eitamise.

Nõukogude ühiskond püüdis kommunikatsiooni kontrollida, luua ideoloogilist siiruse kommunikatsiooni. Siirus on Luhmanni (1995) järgi aga mittekommukeeritav, sest see muutub läbi kommunikatsiooni ebasiiraks. Kommunikatsiooni eeltingimuseks on informatsiooni ja lausungite erisus ja sõltuvus samaaegselt. Me saame enda kohta midagi öelda ainult teatud informatsioonikontekstis, kontekst võib aga omakorda anda vastupidist informatsiooni, kinnitada kahtlust, mida kõik süsteemipoolsed vastuväited

juurde loovad. Siiruse ebasiirus muutub oluliseks kohe, kui ühiskonda tajutakse kui midagi, mis ei püsi koos loomuliku korra, vaid kommunikatsiooni abil.

Nõukogude ühiskonna lausungid olid vastuolus informatsioonikontekstiga ja inividid olid sellest kõrgelt teadlikud. Süsteemi lausungid olid endassesuletud, kontekstist eraldatud. Mida endassesuletum on süsteem, mida teravamalt on ta eraldatud oma keskkonnast, seda haavatavam on aga kommunikatsioonihorison, millel süsteemi ratsionaalsus põhineb. See võib-olla seletabki, kuidas oli võimalik nii suure ja nii kontrollitud süsteemi niivõrd äkiline ning kiireloomuline kokkukukkumine.

Nõukogude Eesti elanik elas süsteemi piiri peal, süsteemi väliseskkonnast tõusetuv müra jõudis siia nii Soome Televisiooni kui ka muude kanalite abil. Süsteemi poolt enda sisse paisatava lausungitemassi hulgast oskasid inimesed lugeda ka lausungite informatsioonilist konteksti, eristada informatsiooni tsensuurist. Lisaks taotluslikele lausungitele paiskas süsteem enda sisse ka palju kompensatoorseid lausungeid, mis pidid inimeste tähelepanu informatsiooniliselt kontekstilt eemale juhtima. Kui kavatsuslikud lausungid püüdsid juhtida kõrvale tähelepanu tõsistelt keskkonnaprobleemidelt (nt valetamise, eitamise läbi), siis oli keskkonnaküsimus ühtlasi ka üks ohutust ja politiseerimata teemadest, mida paisati inimesteni nõ kompensatoorsete lausungitena, et mitte kõneleda olulisematest teemadest. Kavatsuslikud lausungid väljenduvad selles, et nõukogude perioodil kõneles meedia eelkõige pehmetest keskkonnaküsimustest nagu ökoloogiline kasvatus, loodusressursid ja haljasalad. Sellised pehmed küsimused olid kompensatoorsed muudele, eelkõige poliitilistele küsimustele, nende lausungite rohkus jätab mulje, nagu oleks eestlaste keskkonnahuvi olnud nõukogude perioodil eriliselt kõrge. Muidugi kasutasid ka inividid süsteemi vastu samu vahendeid. Keskkondlike lausungite all edastati süsteemi konteksti eelkõige rahvuslik-poliitilist, mitte keskkondlikku informatsiooni. Nii on üpris loogiline, et süsteemi horison murdis just läbi keskkondlik-poliitiliste liikumiste. Kui keskkondlik kommunikatsioon on taotluslikult eitav ja inimesi eluliselt huvitavate teemade aseaine, ei saa kõneleda ka keskkonnateadvuse arengust - massiteadvus pidas probleemiks ju endiselt silmale nähtavat, nt veekogude ja hoovide reostumist.

Kuhu sobituvad nõukogude ühiskonnas ohud ja riskid? Süsteem eitas endast tõusetuvaid ohte, kavatsuslik kommunikatsioon püüdis legitimeerida inividide

valikuid, edastades inimest turvavaid lausungeid. Samas edastasid süsteemi kontekstilised vahendid (nt võimuaparaat, kaubandus, otsustusprotseduurid) varjatud kahtlust – lausungid ja kontekst ei toiminud samal ratsionaalsusel. Irratsionaalse süsteemi poolt ratsionaliseeritud valikud tekitasid nendes indiviidides, kes olid emotsionaalsete kaitsemehhanismide läbi vähem kaitstud, paratamatult ängistust, kahtlusi, hirmu. Kui süsteem püüab kavatsuslike lausungite abil ohte eitada, omandavad need veelgi suuremad mõõtmed, muutudes lõpuks informatsiooni kontekstiks. Kontekst, mis edastas indiviididele pidevalt infot *juhuslikult* realiseerunud ohtudest, andis edasi informatsiooni ka selle kohta, et hoolimata sellest, milliseid valikuid individ teeb, võib risk kaasneda kõigega. Nõukoguliku ühiskonna teadmatus pinnalt (indiviididel tuli oma piiratud valikuid teha määramatus, irratsionaalsuse õhkkonnas) tõusetuv äng ja apaatia on iseenesest väga omane refleksiivsele modernsusele.

Nõukogude ühiskonnas oli võimalik end turvaliselt tunda nendel inimestel, kelle enesetunnetust ei ohustanud süsteemi informatsioonilisest kontekstist tõusetuv irratsionaalsus ja risk, neil, kes võtsid kahtlemata vastu süsteemi pakutavad lausungid. See võimaldas luua oma elumaailma kindlatele reeglitele, püstitada isiklikku turvatunnet pakkuvad ratsionaliseerimise alused. Seda demonstreerib järgnev minevikumeenus (Postimees kogub... 2004):

Kat (23.01.2004): “Inimesed ei taha Vene aja kaubandust või parteid. Inimesed igatsevad kindlustunnet, mis lihtsal inimesel 70-80ndatel igapäevaelu suhtes oli. Töö oli, palk ka, töötuks naljalt ei jäänud. Tänapäeva reaalsus on ennast haigeks rügavad rahatusehirmus lihtinimesed.”

Need, kes avasid end kriitilisele kahtlusele süsteemi suhtes (nt risk, et Tšernobõli katastroofi tõttu tervis oluliselt halveneb; risk, et hommepäev tuleb poeg Afganistani teenima saata), olid riskide tajumisele oluliselt vastuvõtlikumad. Risk on sotsiaalne konstruktsioon, see on legitimeeritud oht. Kuigi nõukogude ühiskonna avalik-kavatsuslik kommunikatsioon riske ei legitimeerinud, legitimeeriti see indiviidide kahtlevas eluilmas. Seeläbi oli nõukogulikus ühiskonnas olemas teatud riskiühiskonna tunnused, kuigi kavatsuslikus kommunikatsioonis domineerisid selgepiirilised reeglid ja juhised.

Raudse eesriide langemisega kukkusid selgepiirilised reeglid kokku – teaduslikult tõestatud kommunism ei jõudnudki päralt. Kuna nõukogude ideoloogia enam

ratsionaalsust ei toitnud, tuli luua uued ratsionaliseerimise alused. Selleks tuli leida uued põhjuslikkused. Becki (2002) sõnul *paisati* endised idabloki riigid modernsusse. Läänelik modernsus oli valge laev, mida oldi pea viis aastakümnet oodatud ja mille ratsionaalsuslikke alustalasid peeti kaheldamatult *hüvedeks*. Lääne järgi orienteeritud uus põhjuslikkus tõmbas jalad alt neilt indiviididelt, kes olid seni lähtunud nõukoguliku süsteemi kavatsuslikest lausungitest. Edasi oskasid minna need indiviidid, kel olid sobilikud teadmised ja julgus iseseisvalt valikud langetada, riske võtta.

Seega toimus indiviidide individualiseerumine sunduslikult, transitsioon lõhkus eelnevad sotsiaalsed vormid, traditsioonilised biograafiad, rollimudelid ja viiteraamid, indiviididel tuli hakata järgima uusi nõudeid ja piirdeid, muutusid kontrollimehhanismid (Beck 2002).

Siirdeperiood oli seega ratsionaalsuse aluste ümbervaatomise periood. Indiviidide individuaalsed valikud vastutasid nende toimetuleku ja ellujäämise eest, samas võeti reeglistatuse kaotanud ühiskonnas väga suuri riske. Reaalsuses suure määramatuse keskkonda hoidis üleval illusioon sellest, et majandusliku süsteemi ratsionaalsus toimib veatult. Ometigi erinesid kohapeal rakendatavad praktikad lääne kõrgelt turvatud operatsioonidest nagu päev ja öö. Hedonistlik-individualistlikul perioodil, kus keelud ja käsud enam ei toiminud, oli loomulik, et loodus- ja keskkonnakaitse taandusid majanduslikult ratsionaalsete praktikate ees. Pärast taasiseseisvumist toimunud protsessid võimendasid Eestis moderniseerumise keskkonnaaenulike nähte nagu individualismikultuur, ülemäärane ja vajaduseväline tarbimine ning majanduslik efektiivsus keskkonna arvelt. See väljendus ka avalikus kommunikatsioonis – meedias taandus looduskaitse keskkonnakaitse ees, tähelepanu pöördus isiklikku heaolu puudutavatele olme probleemidele. Keskkonnaküsimus omandas ka inimeste teadvuses pragmaatilise, olmelise tähenduse. Majanduslik eufooria eitas uusi tõusetavaid keskkonnaprobleeme, nii viidati siirdeperioodil keskkonnaprobleemidele peamiselt kui nõukogude perioodi pärandile.

Ühiskondlik usk majanduslikku ratsionaalsusesse ja läänelike ravimite lineaarsesse mõjusse toimis pikka aega silmaklappidena, süsteemi ohtude varjajana. 1997. aastal toimunud majanduskrahh oli ilmselt üks esimesi suuremaid teadvustamishetki, kus indiviidideni jõudis mõistmine sellest, et majanduslik areng võib endas ka riske

hõlmata. Suurenes arusaam, et invidiididelt nõutakse üha rohkem seda, et nad elaksid ja juhiks oma elu ise; tekstinaide (Postimees kogub... 2004):

eestlane (23.01.2004): “Ja kas praegu on parem? Vaadake kodutute ja prügikastiinimeste horde tänavatel, krillis silmadega narkareid, kiilaspäiseid vennasrahvusest ülbikuid kõrtsides, maha raiutud metsasid, soomlaste valduses olevaid rannaribasid ja miljonites maksvaid villasid mere ääres, kuhu eestlane enam ligi minnagi ei tohi, prostituute Tallinna tänavail, välja surevat maa-elu, maha parseldatud elektrijaamasid, postkontoreid, Eesti raudteed. Vaadake täielikult korrumppeerunud kohtusüsteemi, miljonivaraste irvitamist teleekraanil, ülerahvastatud vanglaid, õliseid lubadusi valimistel, sündimust, mis on viimas rahvuse väljasuremiseni vähem kui 100 aastaga, jne jne. Kas tõesti arvate, et praegu on parem???”

Individualiseerumise teadvustajana toimis ka ühinemine Euroopa Liiduga – invidiididel tuleb oma hariduse konkurentsivõimelisuse eest üha rohkem ise vastutada, vastutada õigete tööalaste valikute eest, kindlustada end läbi pensionifondide... – ühesõnaga olla valmis kõrgeks mobiilsuseks juhul, kui *midagi* juhtub, olla riskideks ettevalmistunud. Euroopa Liit, milles siirdeperioodil nähti riskide ohutustajat, tõi endaga kaasa invidiidide individuaalsete riskide suurenemise.

Kui idablokk oli Euroopa Liidu jaoks senini osa väliskeskkonna määramatusest, siis enne uute riikide liitumist elik võõraste elementide süsteemi sisestamist tuli nad sarnastele ratsionaalsuslikele alustele tuua. Euroopa Liidu normide ja regulatsioonide rakendamine uutes liikmesriikides pidi nende süsteemi sulandumisele kaasa aitama, ohutustama süsteemi jaoks oma väliskeskkonnast tulenevad ratsionaalsusvead.

Euroopa Liidu ohutustamistaktikate tuules hakati Eestis süsteemi vigade parandamisele rohkem tähelepanu pöörama, sh keskkonnaküsimuste lahendamisele. Paraku on forsseeritud ratsionaliseerimine toonud keskkondlikes struktuurides kaasa arengud peamiselt makrotasandil – nt avaliku võimu funktsioonid, regulatsioonid. See on aidanud kaasa ka teiste, mesotasandi funktsioonisüsteemide diferentseerumisele ja arenemisele, nt ettevõtluse eneseregulatsioon, keskkonnaorganisatsioonide areng, keskkonnahariduse struktuurid... Süsteemi problemaatiliseks osaks on aga endiselt invidiidid, kes ei suuda kohanduda süsteemi ratsionaalsusega, sest keskkondlike funktsioonisüsteemide rakendumine on toimunud kaootiliselt ja vastuoluliselt (nt pakendikogumissüsteem). Eluilma valdavad ohtrad süsteemi vead, mille lahendamisele kulub veel mõni aasta tehnoloogilisi ja inimlikke katsetusi.

Eestis on küll vastu võetud keskkonnainformatsiooni seisundit parandavad regulatsioonid (Århusi konventsioon, teiste seaduste teavitamisalased sätted), mis on alanud sajandil toonud avalikustamis- ja teavitamis- elik lausungite kultuuris kaasa teatud paranemise märke. Paranenud on keskkonnainfo avalikustamise nõuete täitmine, kasvanud on elanike keskkonnaotsustesse kaasamine, viiakse läbi keskkonnakäitumise muutmisele apelleerivaid infokampaaniaid jms.

Kolmandas peatükis kirjeldatud avalikustamisjuhtumid näitavad, et avalik kriitiline dialoog, mis võimaldaks süsteemisest refleksiivsust – eelkõige ohtude leidmist ja parandamist – ei saa eriti kergelt toimuda. Avalik kommunikatsioon toimub veel liiga palju ülalt alla, mis oli omane nõukogulikule süsteemile, aga ka turundamisele – eesmärgiks on edastada inimestele lausungeid ja saavutada seeläbi nende arvamuste-käitumiste muutumine. Lausungite informatsiooniline kontekst on kohati vägivaldne ja see tekitab indiviidide eluilmas protesti.

Keskkonnaalane informatsioon on soovijatele üldjuhul olemas, kuid seni, kuni seda ei tooda eluilma fookusesse, on see surnud informatsioon, ootel lausung. Eesti ühiskonna refleksiivsus on indiviidide tasandil küll suur, kuid see on lihtne süsteemi peegeldus, mis ilma ühiskondliku aruteluta argumentideks ei koostu.

Marek Strandberg (Maiste 2003): “(Kõige rohkem panen tähele) kultuuriireostust, mis tuleb erinevatel tasanditel niivõrd kergelt öeldud lausetest “ei saa”, “pole võimalik” jne. Sellised lõdvameelselt ning argumentidega katmata välja öeldud hoiakud saastavad vaimu ning muudavad meid järjest konformsemaks ning jõuetumaks. [...] Tegelikult on millegi vastu olla ääretult lihtne. “Ei” ütlemine ei kohusta sageli millekski, kuid paneb teise poole tüütusse eneseõigustuse positsiooni. Seda teevad nii rohelised mitterohelistele kui vastupidi. Eestis on täna tajuda konstruktiivse dialoogi tekkimist.”

Ei-ütlemise võlu kehtib ka indiviidi tasandil. Kuigi keskkonnaprobleemideks peetakse eelkõige olmelisi küsimusi (nt jäätmeprobleemi) ning ka erinevate käitumispraktikate keskkonnamõju suunitlus on üldjoontes teada, on kõige lihtsam probleemi eitada. Nii on näiteks auto omandamine muutunud inimestele omaette eesmärgiks, kuigi saastatud õhu temaatika on spontaanselt enimmimetatud keskkonnaprobleemide seas. Refleksiooni puudumine nähtub ka meedias, kuhu globaalsete keskkonnaprobleemide ja riskiteemalisi uudiseid jõuab küll üha sagedamini, kuid kust probleemide analüütilisi käsitusi pole praktiliselt leida. Keskkondlikud majandusuudised aga

peegeldavad üksnes majanduseliidi ja avaliku võimu struktuuride arvamusi, nägemata teemas kohta indiviidile või tema argumentidele.

Avalik, kavatsuslik keskkonnateemaline kommunikatsioon toimub veel diskursiivselt – igal sotsiaalsel käitujal on oma kindel sõnum, keegi ei apelleeri teise sotsiaalse tegelase keskkondlikule argumendile (keskkonnakaitse sõnum on legitimeeritud kui roheliste sõnum ja see vastandub selgelt nt majandussüsteemi sõnumitele). Eesti keskkonnakaitse on seeläbi selgelt modernne, samas võib töö kvalitatiivse uurimisandmestiku põhjal järeltada Ulrich Becki (1992, 1995) kirjeldatud refleksiivse modernsuse esimeste nähtude ilmumist. Kuigi ühiskondlikud struktuurid ei toeta konfrontatsioonilise refleksiivsuse arengut, võib selle ilmumist kohata indiviidi tasandil. Kaasaegsete keskkonnaaktivistide motivatsioon ei põhine enam sotsiaalselt kindlatel võrgustikel või tutvusringkondadel, samuti ei põhine nende keskkonnamure aktiivsel keskkonnasuhtel. Keskkonnaühendused on indiviididele võimaluseks otsida teisi kriitilisi indiviide, kellega väärtuspõhiselt kollektiviseeruda, leida situatsioonilisi reegleid määramatus keskkonnas. Pilootintervjuud ökoloogilise maailmavaatega inimestega näitasid, et nad näevad end tunnetuslikus vastanduses süsteemiga, kus toimub pidev kapitalipõhine tähenduste ümberdefineerimine, looduse tehnoloogiliste tähenduste tootmine.

Eesti kui siirdeühiskonna omapäraks on refleksiivsele modernsusele iseloomuliku ökoloogilise maailmavaate (Beck sõnakasutuses ka *valgustatuse*) ilmumine enne ühiskonna sisulist refleksiivset moderniseerumist (tehnologiseerumist, riskide legitimeerimist...), olgu see siis nõukogudeajast säilinud ühiskonnakriitilisuse, globaalse meedia vahendatud informatsiooni või isiklike kriitiliste transitsioonikogemuste mõju. Töö jaoks tehtud pilootintervjuude analüüs lubab oletada, et just transitsiooniperioodil toimunud forsseeritud muutused võimendasid ratsionaalsuslike ebakõlade tajumist.

Kuidas võib selline kommunikatsioonikultuuriline minevik ja olevik mõjutada Eesti suundumist riskiühiskonda? Ühelt poolt ei saa Eestist ilmselt niipea kõneleda kui kõrgelt moderniseerunud riigist, mis peaks refleksiivsele modernsusele, riskiühiskonnale aluseks olema. Teisalt on endine siirderiik saanud üheks osaks Euroopa Liidust, mida võib käsitleda tehnoloogilise kultuuri kantsina.

Euroopa Liit on see, millega argumenteeritakse juba aastakümne jagu toimunud arengu tagantkiirustamist. Euroopa Liidu kriteeriumidele vastamiseks on oluliselt arenenud bürokraatia (kui üks ühiskonna olulistest funktsionaalsetest süsteemidest), täiendatud ja välja töötatud on sealhulgas ka seadusi, millega püütakse ohutustada riske, mis on meie kontekstis veel tundmatud (Euroopas hävimisohus olevate loomaliikide jahikeeld) või mille olemasolu me siiani suures osas teadvustanud pole (nt töökeskkonna ohutusnõuded). Tehnoloogiline kultuur tuuakse meile nõ kiirendatud korras koju kätte – kuid kui ühiskonna struktuurid ei suuda kompleksusega paindlikult kaasa minna (nt pakendiseaduse või Natura-alade rakendamine), siis kuidas tajuvad kompleksust ja kommunikatsiooni iniviidid?

Euroopa Liiduga liitumise küsimuses oli rahvusliku valiku tegemise protsess iseenesest riskiühiskonnale väga omane. Elanikud hääletasid oma tuleviku üle suure määramatuse tingimustes, nõ õige valiku tegemiseks tuli neil läbi töötada olulisemalt suurem ja komplekssem ning omakorda vastuolulisem informatsioonikogus kui seda varasemate poliitiliste valikute puhul. Ühinemisega kaasnevaid tagajärgi ei osanud liitumiseelsetes argumentides täpselt välja tuua ükski ekspert, ka usaldust erinevate ekspertarvamuste vastu ei olnud kerge luua. Euroopa Liidu põhiseaduse lepingu legitimatsiooniprotsess näitab üles veelgi kõrgemat keerukust, üha selgemalt on tunda kasvav ärevus (eelkõige Prantsusmaa juhtumi tõttu), samuti ka juba apaatia toimuva suhtes. Üheltpoolt avaldatakse pahameelt väheoskusliku teavituspotsessi üle, teisalt kurjustatakse rahvaga vähese osalustahte pärast. Võib-olla peaks hoopis küsima, kus on teavituse ja kompleksuse piir? Kevadel 2005 teadis Euroopa põhiseaduse lepingu sisu üldjoontes 5% elanikkonnast, sellest polnud aga kuulnudki ligikaudu 35%; 40% elanikkonnast ei osanud öelda, kas see on Eestile kasulik või kahjulik (Euroopa Liidu... 2005). Kõrgenev kahtluse määr väljendub ka elanike ettevaatlikumaks muutunud tulevikuvaates ja muutustele avatuse vähenemises (Eesti elanike... 2004).

Tänaste apaatiate põhjus võib peituda selles, et süsteemis pole kujunenud sisemiselt koondavat põhjuslikkust, mis suudaks vastanduda väliskeskkonnast tulenevatele ohtudele (nii nagu rahvuslus aitas iseseisvumise perioodil eirata muid süsteemi vigu, nt *sööme koos kartulikoori* metafoor). Transitsiooniperioodil toimunud sunduslik individualiseerumine pole andnud võimalusi uue, kõiki indiviide ühendava ühiskondliku ratsionaalsuse väljakujunemiseks. Ühtse ratsionaalsuse tekkeks on ühiskond transitsiooni poolt liiga killustatud, ratsionaalsused on individualiseeritud.

Kui läänemaailmas põhineb konfrontatsioonilise refleksiivsuse teke just ühte tüüpi ratsionaalsuse üha suureneval eneseleviitamisel, siis Eestis võib oletada selle arengulise etapi vahelejäämist.

Ka töö tulemusi illustreerivast tabelist 5 nähtub, et Eestis toimub keskkondlikes sõnumites üha suurenev diferentseerumine ja paljunemine, seda ka keskkonnateadvuslikus mõttes.

Kui arvestada ka seda, et kaasaja ühiskondlike struktuuride forsseeritud areng on suunatud eelkõige sub-poliitikate sissetöötamisele, siis on avalike debattide puudumine ja indiviidide vähene kaasamine takistuseks aktiivse keskkonnateadvuse väljakujunemisele. Beck arvates (Van Loon 2002) põhinevad sub-poliitikad olemuslikult instrumentaalsel ratsionaalsusel, mis koos individualiseerumisega viivad avaliku elu ohtliku depolitiseerumise ja pigem apaatse riskitaju tekkimiseni.

Kas aktiivse, inimesi ühendava ja arutleva keskkonnateadvuse saavutamine on seega enam võimalik? Becki (2002) hinnangul ei saa lähituleviku kõrgelt individualiseerunud ühiskondi enam koondada. See on võimalik ainult kindlates situatsioonides, kus indiviidide elumaailmadele on esitatud piisavalt mobiliseeriv-motiveeriv väljakutse ning kus indiviididel on täielik ülevaade olukorra hetkeseisust – võimalikest mõjudest ja lahenditest. Riskiühiskonna tingimustes muutub see aga üha keerulisemaks.

Indiviidi keskkondlik käitumine tänapäeva Eestis põhineb individuaalsetel strateegiatel, mida on mõjutanud isiku eelratsionaalsed struktuurid, nõukogude minevik, transitsiooni väärtuslik vaesus, märgiline tarbijakultuur, isiklik toimetulek, positsioon ühiskonnas jpm. Strateegiad on mõjutatud ka erinevate regioonide kultuurilistest ja kommunikatsioonikultuurilistest erinevustest. Ühiskonna arenevad ekspertsüsteemid ei ole end indiviidide elumaailmas veel legitimeerinud, turvalisust kommunikeerivate lausungite edastamise periood jääb samale etapile individualiseerumisega. Seega võib oletada, et ka keskkonnakäitumine muutub üha situatsioonilisemaks, antud hetkel sobivaima ratsionaalsuse põhiseks, kuid seda annaks veel situatsiooniliselt koondada lihtsate, esimesele modernsusele omaste ohtude ratsionaliseerimiseks.

Tabel 5. Keskkonnateadvuse muutumine 1980ndatest 2005ni

Ühiskond kui kommunikatsioonisüsteem	Looduse tõlgendamine	Keskkonnapraktikad	Meedia	Avalikustamine	Keskkondlikud poliitikad	Keskkonnateadvuse erinevad vormid
21. sajand – riskiühiskonna voogude sisenemine ratsionaalsesse majanduskesksesse süsteemi	mure looduse <i>liigse</i> ärakasutamise pärast paralleelselt laiemal, ühiskonna toimimise pinnalt tõusetuva ärevusega	valdav mitmekesisus: keskkonnateadlik tarbimine kui märgiline käitumine, normatiivne (mitte)käitumine, riske kalkuleeriv käitumine	massimeedia arutelud on motoorsed, avalikkust mitteühendavad, peatahelepanu majanduse ja keskkonna vastandumisel, suureneb globaalprobleemide ja riskiinfo osakaal, meediaväljaannete ja auditooriumide segmenteerumine	kommunikatsiooni-kultuur ei toeta süsteemi- ega indiviidipoolset aktiivsust keskkonna-informatsiooni avalikustamisel	Euroopa Liidu nõudmisel legitimeeritakse seadused, mis toovad keskkondlikud kohustused ka majandussüsteemile, keskkonnakaitse-organisatsioonide vormiline paljus	keskkonnateadlikkuse kasv, keskkonnateadlikkuse eri vormid, tõusetuv ökoloogiline teadlikkus (uus ökoloogiline paradigma)
siirdeperiood – ratsionaalse, majanduskeskse modernsuse väljakujunemine	keskkond on ressurs, probleemiks on keskkondlike ohtude liigsus	Tarbimispraktikate importimine kui alus eneseväljenduseks, traditsioonilise käitumise ümbertõlkimine, <i>liigse mõju</i> vältimine	keskkonnainfo on väheinformatiivne ja pinnapealne, puudub kohalike probleemide analüüs, keskendumine nõukogude perioodi reostusele; loodusmeedia lugemine stabiliseerub nišihuvina	keskkonnaalase informatsiooni pakkumine ja nõudlus ühiskonnas tagaplaanil	keskkonnakaitse normid on jõuetud, indiviidide ühistegevus taandunud, ettevõtlus kasutab ära õiguslikke tühimikke	uus keskkondlik paradigma (importitava keskkonnateadlikkuse peiteperiood)
laulev revolutsioon – nõukoguliku ja kapitalistliku ratsionaalsuse vastandumine	ökoloogilise paradigma alged – kõik on kõigega seotud, loodus on ka rahvuslik väärtus	normatiivsed-traditsioonilised praktikad, aktiivne keskkonnakaitse ühinemine rahvuslikuks eneseväljenduseks	massimeedia ühendas avalikkuse kriitiliseks ja tulemusele orienteeritud aruteluks keskkonnaohtude üle, loodusmeedia lugemuse järsk langus	ühiskondlik tellimus informatsiooni avalikustamiseks	looduskaitse realiseerus rahvuslik-poliitilises liikumises (ERL)	lühiajaliselt tõusetub süsteemikriitiline ökoloogiline teadlikkus (uus ökoloogiline paradigma), seejärel taandub kiirelt
nõukogulik industrialism	keskkond kui ressurs, probleemiks on eelkõige ümbruse reostatus, ebapuhtus	normatiivne ja traditsiooniline keskkondlikult teadvustamata käitumine	meedias kompensatoorsed loodusteemad – teadusuuringud, haljasalad, loomad; keskkonnakirjanduse lugemus kõrge	informatsioon salastatud või tsenseeritud	looduskaitse oli süsteemile kõrvalise tähtsusega, praktilises elus tegevuslik kate rahvuslikule liikumisele (ELKS)	süsteemikeskne lähenemine - valdav sotsiaalne paradigma
eel-industriaalne	loodus on loomulik	eelratsionaalsed-traditsioonilised	loodust tajuti vahendamata, märgilisena			loodustunnetus

SUMMARY

My master's thesis *Formation of Environmental Consciousness in Estonia from the end of the 1980-ies to 2005* aims to provide a conceptual framework of the theories of modernity and reflexivity in order to analyze the development of environmental consciousness in Estonian society. The sociological and theoretical focus of the work is original to Estonian context as the previous research in the field of environmental consciousness originates from socio-psychological tradition.

The first chapter of the thesis provides the reader with an overview of the scientific terms used in the theoretical and empirical context.

The second, theoretical chapter explains the logic of modern societies and its consequences on nature through the inner functioning of social systems (according to Niklas Luhmann). The aim of the chapter is to explain the influences of instrumental rationality and (confrontational) reflexivity on the society and its natural environment. The chapter distinguishes two stages of the modern society (according to Ulrich Beck) – firstly, the simple modernity, where control and security provided by the expert systems run our everyday life, and secondly, the reflexive modernity, where risk and insecurity become the part of systems normality. The functional systems of the society are not able to provide us with expertise, because the modern expertise and technology are linear by nature and they cannot follow the complexity they have caused to their environment. The two stages of modernity have different views on nature and natural environment, which originates from their inner logic. The first modernity rationalizes nature as a resource and a threat, the resources are brought in the center of the system and the environmental problems will be rationalized behind its borders. The reflexive modernity breaks the border, so nature becomes a part of the system again, but in the shape of constant risk. According to the modern nature concepts three paradigms of environmental consciousness can be distinguished: social paradigm (denying individual), environmental paradigm (rationalizing individual) and ecological paradigm (suspicious individual).

The beginning of the third chapter provides the empirical analysis with the periodization of Estonian late history (from the silent and denying Soviet period and rapid transition to nowadays). The third and the fourth chapters concentrate on empirical analysis of the influential communications of environmental consciousness

– society and its functional systems (bureaucracy, business world, environmental movement, environmental cases), communication culture, environmental values, environmental media, environmental problems perceived by the individual, public environmental information, etc. The thesis assumes that the development of modernity and its traces in people's environmental consciousness can be followed by the analysis of different communications.

It can be concluded from the master's thesis that both the Soviet and western modernity provided us both with comparable environmental damage. But the environmental consciousness and action had different features – the environmental information as well as the environmental movement acted as compensatory communications, environment was considered soft, non-political issue. The Soviet system provided individuals with compensatory (intentional) communication – soft environmental issues instead of serious environmental questions, environmental communication in general instead of political debates. Still, the systems structure amplified suspicion against the communication – there were controversies between the rationality of the system and the rationality of its intentional communication. As the public silence legitimized the risks in individual lives, the Soviet system was somehow comparable to risk society. The transition society legitimized economic rationalization; the western goods were taken for granted. The collapse of the old system forced individuals to follow their own paths, take their own risks, so they had to create their own rationality. The individualization period lost environmental communication from the system until the end of transition period. Nowadays the environmental hazards and risks are taken under attention to respond to the rationality of the European Union. The environmental regulations have emerged in a forced manner, the legitimization of environmental problems has been chaotic and irrational for individuals who long for certain rules and correct answers to express their environmental identity (through consumer behavior or activism). Although society does not support reflexive communication or critical dialogue, confrontational reflexivity still appears on the level of individuals, reflexivity has its roots in the perceived bads, which accompanied the rapid economic transition that denied the problems it caused. The peculiarity of Estonian society is that the ecological consciousness – *enlightenment* – appeared before the actual reflexivity of the system.

VIIDATUD KIRJANDUSE NIMEKIRI

Aare, J. (1999a). Fosforiidisõda. L. Utno (koostaja). *IV Välis-Eesti kongress: 29.-30. juunil 1999. a. Tallinnas: ettekannete kokkuvõtted*. Tallinn: Välis-Eesti Ühing jt, 86-88.

Aare, J. (1999b). *Fosforiidisõda 1971-1989*. Tallinn: Kirilille Kirjastus.

Abramson, P. R. & R. Inglehart (1998). *Value Change In Global Perspective*. Michigan: University of Michigan Press.

Arnoldi, J. (2001). Niklas Luhmann. A. Elliott & B. S. Turner (editors). *Profiles In Contemporary Social Theory*. London etc: Sage, 249-259.

Avalik arvamus poliitilistes küsimustes. (1990). Tallinn: Mainor, avaliku arvamuse uuringute keskus.

Beck, U. & M. Ritter (translator). (1992). *Risk Society: Towards A New Modernity*. London etc: Sage.

Beck, U. & A. Weisz (translator). (1995). *Ecological Politics In An Age Of Risk*. Cambridge: Polity Press.

Beck, U. & M. Chalmers (translator). (1996). Risk Society And The Provident State. S. Lash et al (editors). *Risk, Environment And Modernity: Towards A New Ecology*. London etc: Sage, 27-43.

Beck, U. & E. Beck-Gernsheim (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism And Its Social And Political Consequences*. London etc: Sage.

Beck, U. & W. Bonss, C. Lau (2003). The Theory Of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses And Research Programme. *Theory, Culture & Society*, 20, 2, 1-33.

Beck, U. & A. Giddens, S. Lash (1997). *Reflexive Modernization: Politics, Tradition And Aesthetics In The Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press; Oxford: Blackwell.

Berger, J. (1992). The Future Of Capitalism. H. Haferkamp & N. J. Smelser (editors). *Social Change And Modernity*. Berkeley etc: University of Californian Press, 237-255.

Castells, M. (1997/2001). *The Power Of Identity*. Massachusetts; Oxford: Blackwell.

Castoriadis, C. & K. Blamley (translator). (1975/1997). *The Imaginary Institution Of Society*. Cambridge: Polity Press.

Christopher, M. (1999). An Exploration Of The "Reflex" In Reflexive Modernity: The Rational And Prerational Social Causes Of The Affinity For Ecological Consciousness. *Organization & Environment*, 12, 4, 357-400.

De Geus, M. (2002). Ecotopia, Sustainability, And Vision. *Organization & Environment*, 15, 2, 187-201.

Dunlap, R. E. & K. D. Van Liere, A. G. Mertig, R. E. Jones (2000). Measuring Endorsement Of The New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale. *Journal Of Social Issues*, 56, 3, 425-442.

Eder, K. (1996). The Institutionalization Of Environmentalism: Ecological Discourse And The Second Transformation Of The Public Sphere. S. Lash et al (editors). *Risk, Environment And Modernity: Towards A New Ecology*. London etc: Sage, 203-223.

Eesti elanike väärtushinnangud (aprill 2004),
<http://www.riigikantselei.ee/?id=372>, mai 2005.

Eesti Looduskaitse Seltsi kodulehekül, <http://www.elks.ee/ajalugu.htm>, august 2005.

Eesti Keskkonnastrateegia 2001-2003. (2001). <http://www.envir.ee>, mai 2004.

Eesti Keskkonnastrateegia aastani 2010: eelnõu. (2005).
http://www.envir.ee/saastev/keskkonnastrateegia_eelnou.html, aprill 2005.

Eesti Reformierakonna kodulehekül,
<http://www.reform.ee/seisukohad/info.html?id=5>, juuni 2005.

Eestimaa Rahvaliidu kodulehekül, <http://www.erl.ee/?id=3&keel=ee#prog2>, juuni 2005.

Eestimaalaste keskkonnateadlikkus. RMK ja Keskkonnaministeeriumi maine: aruanne. (2003). Emor: Tallinn.

Emor ASi Eesti meediauuringud

Environmental Perspective To The Year 2000 And Beyond.
<http://www.un.org/documents/ga/res/42/ares42-186.htm>, aprill 2005

Euroopa Liidu seire (aprill 2005).
<http://www.riigikantselei.ee/?id=372>, mai 2005.

Euroopas läheb külmaks,
<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/valismaa/article.php?id=10035857>, märts 2005.

GMO-vaba Eesti kodulehekül, <http://eko.org.ee/gmo/index.php?act=>, mai 2005.

Gooch, G. D. (1995). Environmental Beliefs And Attitudes In Sweden And The Baltic States. *Environment & Behavior*, 27, 4, 513-539.

Gooch, G. D. (1996). The Baltic Press And The Environment: A Study Of The Coverage Of Environmental Problems In Estonian And Latvian Newspapers 1992-1993. *Geoforum*, 26, 4, 429-443.

Habermas, J. & T. McCarthy (translator) (1986). *The Theory Of Communicative Action. Volume 1: Reason And The Rationalization Of Society*. Cambridge: Polity Press.

Habermas, J. ja A. Luure (tõlkija). (2001). *Avalikkuse struktuurimuutus: uurimused ühest kodanikuühiskonna kategooriast: eessõnaga 1990. aasta uusväljaandele*. Tallinn: Kunst.

Hawken, P. ja A. Lovins, L. H. Lovins (2003). *Looduskapitalism: uue tööstusrevolutsiooni algus*. Tallinn: Tänapäev.

Hion, E. ja M. Lauristin, P. Vihalemm (1988). *Meie muutuv elulaad*. Tallinn: Eesti Raamat.

Ibrus, I. (2005). Ulrich Beck: ostmine võib olla sama mõjus poliitiline osalusvorm kui valimaskäimine. *Mõte [ajalehe Eesti Päevaleht ühiskondlik-poliitiline ajakiri]*, märts, 2-3.

Inglehart, R. (1997). *Modernization And Postmodernization: Cultural, Economic, And Political Change In 43 Societies*. Princeton (N. J.): Princeton University Press.

Isamaaliidu kodulehekül, <http://www.isamaaliit.ee/?id=31168>, juuni 2005.

Joonasson, K. (2003). Idamaade arusaam. A. Oja (koostaja). *Keskkonnaeetikast säästva ühiskonna eetikani: inimese ja looduse vaheline tasakaal kui jätkusuutlikkuse aluspõhimõte*. Tallinn: Säästva Eesti Instituut, 56-61.

Kaasik, T. ja K. Peterson, H. Kaldaru (1996). *Inimene ja keskkond: muutused Eesti keskkonnateadvuses, 1983-1994, võrdlusjooni maailmaga = Man And Environment: Changes In Estonian Public Environmental Awareness, 1983-1994, Global Comparison*. Tallinn: Stockholmi Keskkonnainstituut.

Kalmus, V. ja T. Vihalemm (2004). Eesti siirdekultuuri väärtused. V. Kalmus jt (toimetajad). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 31-43.

Kalmus, V. & T. Vihalemm (2005). Distinct Mental Structures In “Old” And “New” Europe: A Comparison Of Value Consciousness And Patterns Of Self-Identification In Sweden And Estonia. *Avaldamisel*.

Karo, L. (2003). *Ettevõtete ja keskkonnakaitsjate keskkonnateemaline dialoog meedias: seminaritöö*. Tartu: Tartu Ülikool.

Karo, L. (2004). *Keskkondlike tarbimispraktikate kujunemise eeldused Eestis Rohelise Energia näite põhjal: bakalaureusetöö*. Tartu: Tartu Ülikool.

Kennedy, M. D. (2002). *Cultural Formations Of Postcommunism: Emancipation, Transition, Nation, And War*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Keskerakonna kodulehekül, <http://www.keskerakond.ee/index.php?main=119>, juuni 2005.

Keskkonnainfo kättesaadavuse ja keskkonnaasjade otsustamises üldsuse osalemise ning neis asjus kohtu poole pöördumise konventsioon. (1998). <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=27132>, märts 2005.

Küisel, M. (2002). *Tartu olmejäätmete käitlemise sihtrühmad: II aasta praktikaaruanne*. Tartu: Tartu Ülikool.

Küisel, M. (2005). *Liikmete uuring*. Tartu: MTÜ Eesti Roheline Liikumine.

Kivioja, K. (2005). Keskkonnaühenduste kujutamine trükimeedias Eesti Rohelise Liikumise näitel: seminaritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Kliima soojenemine tapab, <http://www.delfi.ee/archive/article.php?id=6846888&categoryID=123&ndate=1071287216>, märts 2005.

Koplist pärinev õhureostus võib tallinlaste tervisele ohtlik olla, http://www.postimees.ee/210305/online_uudised/160812.php, mai 2005.

Koppel, A. (1988). See võlusõna ökoloogia. *Eesti Loodus*, 3, 136-143.

Krinal, V. (1975). *Nüüdisaja majandusprobleeme: ajakirjanike majandusteemalisest täienduskursusest osavõtjate õpik*. Tartu: Tartu Ülikool.

Kronoloogia (*Eestimaa Looduse Fondi kodulehel*), http://www.elfond.ee/alaleht.php?id_kategooria=638&keel=eesti, mai 2005.

Lahtvee, V. (2003). Energeetika ja keskkonnakaitse. P. Vissak (koostaja). (2003). *Harmoonia võimalikkus süsteemis: inimene – keskkond – ühiskond*. Tallinn: Ülo Siinmaa Grupp, 105-112.

Latour, B. (2003). Is Re-Modernization Occurring – And If So, How To Prove It? A Commentary On Ulrich Beck. *Theory, Culture & Society*, 20, 2, 35-48.

Lauristin, M. (1988a). Fosforiidisündroom ja avalikkuse areng 1, *Eesti Loodus*, 7, 424-430.

Lauristin, M. (1988b). Fosforiidisündroom ja avalikkuse areng 2. *Eesti Loodus*, 8, 494-498.

Lauristin, M. ja M. Riit, R. Timak, P. Vihalemm. (1985a). Keskkonnateadvus ja ajakirjandus. *Eesti Loodus*, 11, 705-712.

Lauristin, M. ja R. Timak, P. Vihalemm (1985b). Keskkonnateadvus – arusaamad ja hinnangud. *Eesti Loodus*, 6, 374-382.

Lauristin, M. ja P. Vihalemm (1985a). Keskkonnateadvus: tüüpide erijooni 1. *Eesti Loodus*, 9, 552-557.

Lauristin, M. ja P. Vihalemm (1985b). Keskkonnateadvus: tüüpide erijooni 2. *Eesti Loodus*, 10, 649-654

Lauristin, M ja P. Vihalemm (1988). Huvi looduse ja “Eesti Looduse” vastu. *Eesti Loodus*, 3, 131-135.

Lauristin, M. & P. Vihalemm (1997a). Recent Historical Developments In Estonia: Three Stages Of Transition (1987-1997). M. Lauristin et al (editors). *Return To The Western World: Cultural And Political Perspectives On The Estonian Post-Communist Transition*. Tartu: Tartu University Press, 73-126.

Lauristin, M. & T. Vihalemm (1997b). Changing Value Systems: Civilization Shift And Local Differences. M. Lauristin et al (editors). *Return To The Western World: Cultural And Political Perspectives On The Estonian Post-Communist Transition*. Tartu: Tartu University Press, 243-263.

Lindmäe, M. (2005). *Ökokoolituse nõudluse uuring*. Tartu: Tartu Keskkonnahariduse Keskus.

Looduskaitseeadus. (2004). <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=873613>, märts 2005.

Luhmann, N. & J. Bednarz Jr, D. Baecker (translators). (1984/1995). *Social Systems*. Stanford (Calif.): Stanford University Press.

Maguire, J. (1996). The Tears Inside The Stone: Reflections On The Ecology Of Fear. S. Lash, et al (editors). *Risk, Environment And Modernity: Towards A New Ecology*. London etc: Sage, 169-188.

Maiste, V.-S. (2003). Liigselt põleva pirni kustutamisest ei aita: intervjuu Marek Strandbergiga. *Sirp*, 11. aprill.

Majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi kodulehekülg, <http://www.mkm.ee/index.php?id=10066>, august 2005.

Marcuse, P. (1998). Sustainability Is Not Enough. *Environment And Urbanization*, 10, 2, 103-111.

Maremäe, E. (1999). Sillamäe uraanitehaste asutamine ja töö aastatel 1946-1952 (1973). L. Utno (koostaja). *IV Välis-Eesti kongress: 29.-30. juunil 1999. a. Tallinnas: ettekannete kokkuvõtted*. Tallinn: Välis-Eesti Ühing jt, 84-85.

Mina. Maailm. Meedia: Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni originaaluuring (2003). Kasutatud toorandmestikku.

Nagelman, O. ja L. Kährrik, I. Lilleorg (1982). *Loodus meile – meie loodusele*. Tallinn: Eesti Raamat.

Neudorf, R. (2005). Jäätmed lähevad prügimäele sorteerimata. *Eesti Päevaleht*, 22. veebruar.

Neudorf, R. ja V. Toomet (2005). Rehvide taaskäitlemine “omadele”. *Eesti Päevaleht*, 2. märts.

Normak, M.-L. (2005). Tarbijad toetavad sotsiaalkallakuga ettevõtteid. *Marketing ja Reklaam*, kevad 2005, 26-31.

Oja, A. (2003a). Loode-Eesti regionaalse jäätmekäitlusettevõtte kavandamise lugu. A. Oja (koostaja). *Keskkonnaetikast säästva ühiskonna eetikani: inimese ja looduse vaheline tasakaal kui jätkusuutlikkuse aluspõhimõte*. Tallinn: Säästva Eesti Instituut, 102-108.

Oja, A. (2003b). Ühiskonna jätkusuutliku arendamise põhjused, võtmesündmused ja lepped. A. Oja (koostaja). *Keskkonnaetikast säästva ühiskonna eetikani: inimese ja looduse vaheline tasakaal kui jätkusuutlikkuse aluspõhimõte*. Tallinn: Säästva Eesti Instituut, 72-95.

Ojakivi, M. (2005). Kagu-Eesti europrügila rajamine jääb kauaks venima. *Eesti Päevaleht*, 11. märts.

Paimets, V. (2005). Ökomaksureform võtab järgmisel aastal kaks miljardit lisaks. *Äripäev*, 13. mai.

Pesur, V. (2004). Plahvatav kütusevagun pühiks kaardilt nii Toompea kui Kopli. *Eesti Päevaleht*, 23. veebruar.

Postimees kogub mälestusi ENSVst, <http://www.postimees.ee/100304/teade/124740.php>, märts 2005.

Prits, K. (2004). *Eesti Põlevkivi sotsiaalne vastutus Ida-Virumaa näitel: erinevad nägemused: bakalaureusetöö*. Tartu: Tartu Ülikool.

Puhas taevast kiirendab kliimasoojenemist, http://www.postimees.ee/060505/online_uudised/165037.php, mai 2005.

Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava (2002). <http://www.hm.ee/>, märts 2005.

Raudsepp, M. (2001a). Environmental Belief Systems: Empirical Structure And A Typology. *Trames*, 5, 3, 234-254.

Raudsepp, M. (2001b). Values And Environmentalism. *Trames*, 5, 3, 211-233.

Raudsepp, M. (2002). *Loodussäästlikkus kui regulatiivne idee: sotsiaalpsühholoogiline analüüs*. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

- Raudsepp, M. (2003). Kui keskkonnasõbralikud on eestlased? A. Oja (koostaja). *Keskkonnaeetikast säästva ühiskonna eetikani: inimese ja looduse vaheline tasakaal kui jätkusuutlikkuse aluspõhimõte*. Tallinn: Säästva Eesti Instituut, 109-120.
- Raudsepp, M. (2005). Eesti elanike suhe loodusesse ja subjektiivne heaolu. *Estonian Social Science Online* (<http://www.psych.ut.ee/esta/online/>, mai 2005), 3.
- Raudsepp, M. & M. Heidmets (2001). A Conceptual Framework For Studing Environmental Mentality And Behavior. *Trames*, 5, 3, 198-210.
- Raukas, A. (toimetaja). (1997). *Eesti Keskkonnastrateegia*. Tallinn: Keskkonnaministeerium.
- Realo, A. (1998). Collectivism In An Individualist Culture: The Case Of Estonia. *Trames*, 2, 1, 19-39.
- Reiljani tsaarivalitsus keskkonnaministeeriumis. (2004). *Tegelikkuse Keskus*, juuli.
- Reinap, A. (2005). Savisaar tõmbas keskkonnatasudele pidurit. *Postimees*, 6. Juuli.
- Res Publica* kodulehekül, <http://www.respublica.ee/index.php?id=9058>, juuni 2005.
- Rüberg, K. (2003). Saaremaale süvasadama rajamise projekti lugu. A. Oja (koostaja). *Keskkonnaeetikast säästva ühiskonna eetikani: inimese ja looduse vaheline tasakaal kui jätkusuutlikkuse aluspõhimõte*. Tallinn: Säästva Eesti Instituut, 96-101.
- Riikoja, H. (2005). Suured kauplused saadavad taaratooja kokkuostupunkti. *Postimees*, 3. mai.
- Roasto, R. (2005). *Natura 2000 võrgustiku sidumine Eesti Looduskaitseesse: bakalaureusetöö*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Rohelise Erakonna Algatusgrupp MTÜ* kodulehekül, www.demokraatia.ee, mai 2005.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature Of Human Values*. New York; London: Free Press.
- Ruusmann, R. (2005). Tarbimiskultuur nõukogude ühiskonnas. *Möte [ajalehe Eesti Päevaleht ühiskondlik-poliitiline ajakiri]*, märts, 5-6.
- Saar, J. (2005). Massitarbimisest massimõrvani. *Möte [ajalehe Eesti Päevaleht ühiskondlik-poliitiline ajakiri]*, märts, 10-11.
- Samel, J. (2003). *Keskkonnasäästlikkuse idee vastuvõtt Eesti ettevõtluses Rohelise Energia näitel: bakalaureusetöö*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Sammul, M. (koostaja) (2004). *Looduskaitse arengukava vahearuanne: loodushariduse ja -teadlikkuse tööühm*. Tartu.

Schwartz, S. & W. Blisky (1990). Toward A Theory Of The Universal Content And Structure Of Values: Extensions And Cross-Cultural Replications. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 58, 5, 878-891.

Selder, S. (2005). Liblikas lapsele nätsu asemel või sünnipäevaks tiivuliste saluut. *Eesti Päevaleht*, 17. mai.

Sihvart, A. (2005). Taara kokkuost ajab riidu. *Maaleht*, 17. veebruar.

Sotsiaaldemokraatliku erakonna kodulehekül, <http://www.sotsdem.ee/index.php?module=Public&action=Show&s=100023>, juuni 2005.

Strandberg, M. (2004). Võrdsemast ja õiglasemast maailmast, http://www.metsas.ee/et/tekstid/marek_strandberg/vordsemast, aprill 2005.

Strateegia Säätv Eesti 21 (Eesti tee jätkusuutlikule arengule). Tallinn 2004.

Sööt, M. (2004). *Keskkonnasäästliku tarbimise võimalikkusest: bakalaureusetöö*. Tartu: Tartu Ülikool.

Szszzynski, B. (1996). On Knowing What To Do: Environmentalism And The Modern Problematic. S. Lash et al (editors). *Risk, Environment And Modernity: Towards A New Ecology*. London etc: Sage, 104-137.

Szszzynski, B. & S. Lash, B. Wynne (1996). Introduction: Ecology, Realism And The Social Sciences. S. Lash et al (editors). *Risk, Environment And Modernity: Towards A New Ecology*. London etc: Sage, 1-26.

Tafel, K. ja A. Viia (2003). Eestis tegutsevate ettevõtete valmisolekust ökomärgistada oma tooteid/teenuseid. A. Oja (koostaja). *Keskkonnaeetikast säästva ühiskonna eetikani: inimese ja looduse vaheline tasakaal kui jätkusuutlikkuse aluspõhimõte*. Tallinn: Säätv Eesti Instituut, 121-127.

Taim, K. (2005). Lambakostüümis loomakaitsjad kutsusid Itaalia rõivaketti boikoteerima. *Äripäev*, 24. mai.

Tamm, G. (2003). Eestlaste suhtumisest keskkonda. A. Oja (koostaja). *Keskkonnaeetikast säästva ühiskonna eetikani: inimese ja looduse vaheline tasakaal kui jätkusuutlikkuse aluspõhimõte*. Tallinn: Säätv Eesti Instituut, 128-131.

Teadus ja avalikkus inimväärse elukeskkonna eest. *Eesti Loodus*, 1988, 8, 489-490.

Tsunami töi Aafrika rannikule mürgiseid jäätmeid. <http://www.postimees.ee/040305/esileht/valisuudised/159327.php>, märts 2005.

Tulloch, J. & D. Lupton (2002). Consuming Risk, Consuming Science: The Case Of GM Foods. *Journal Of Consumer Culture*, 3, 2, 363-383.

- Uljas, J. (2001). Social Identity Influences On Environmental Attitudes And Behavior. *Trames*, 5, 3, 255-268.
- Van Loon, J. (2002). *Risk And Technological Culture: Towards A Sociology Of Virulence*. London; New York: Routledge.
- Vares, A. (2002). *Ministeeriumi kommunikatsioonistrateegia loomine (Keskkonnaministeeriumi näitel): bakalaureusetöö*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Veidenbaum, K. ja G. Veidenbaum (2005). Regionaalprügilat ei saa rajada ülejalala. *Tartu Postimees*, 30. märts.
- Verboom, J. & R. van Kralingen, U. Meier (2004). *Teenagers And Biodiversity – Worlds Apart?: An Essay On Young People's Views On Nature And The Role It Will Play In Their Future*. Wageningen: Alterra.
- Veski, N. (2003). Kust otsida looduse sisemist väärtust? A. Oja (koostaja). *Keskkonnaeetikast säästva ühiskonna eetikani: inimese ja looduse vaheline tasakaal kui jätkusuutlikkuse aluspõhimõte*. Tallinn: Säästva Eesti Instituut, 37-42.
- Veski, V. (2005). *Looduskaitsekursus päevalehtedes Saaremaa süvasadama ja Natura-alade loomise kaasuste näitel: bakalaureusetöö*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Vihalemm, T. (1997). Changing Discourses On Values In Estonia. M. Lauristin et al (editors). *Return To The Western World: Cultural And Political Perspectives On The Estonian Post-Communist Transition*. Tartu: Tartu University Press, 265-278.
- Vihalemm, P. ja R. Kõuts (2004). Trükisõna ja lugejaskond Eestis 1965-2004. P. Vihalemm (toimetaja). *Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 61-90.
- Vihalemm, P. ja M. Lõhmus, V. Jakobson (2004). Ühiskond meediaruumis: traditsiooniline meedia. V. Kalmus (toimetaja). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 131-145.
- Vissak, P. (koostaja). (2003). *Harmonia võimalikkus süsteemis: inimene – keskkond – ühiskond*. Tallinn: Ülo Siinmaa Grupp.
- Wagner, S. A. (2003). *Understanding Green Consumer Behavior: A Qualitative Cognitive Approach*. London; New York: Routledge.
- Weber, M. & L. Schneider (translator) (1975). Marginal Utility Theory And “The Fundamental Laws Of Psychophysics”. *Social Science Quarterly*, 56, 1, 22-36 in B. Hindess (1987). *Rationality And The Characterization Of Modern Society*. S. Lash & S. Whimster (editors). *Max Weber, Rationality And Modernity*. London: Allen & Unwin, 137-153.
- Weber, M. & T. Parsons (translator) (2002). *The Protestant Ethic And The Spirit Of Capitalism*. London; New York: Routledge.

Weiss, J. (1987). On The Irreversibility Of Western Rationalization And Max Weber's Alleged Fatalism. S. Lash & S. Whimster (editors). *Max Weber, Rationality And Modernity*. London: Allen & Unwin, 154-163.

Wells, K. (2002). Reconfiguring The Radical Other: Urban Children's Consumption Practices And The Nature/Culture Divide. *Journal Of Consumer Culture*, 3, 2, 291-315.

Балясная, Е. В. (1987). Экологическая пропаганда на русском языке в Эстонской ССР. М. Лауристин и Б. Фирсов (редакторы). *Массовая коммуникация и охрана среды (опыт социологического исследования)*. Таллин: Ээсти раамат, 165-171.

Вихалемм, П. (1987). Эстонские эксперты о задачах и проблемах пропаганды охрана окружающей среды. М. Лауристин и Б. Фирсов (редакторы). *Массовая коммуникация и охрана среды (опыт социологического исследования)*. Таллин: Ээсти раамат, 195-204.

Лауристин, М. (1987а). Эмпирическая типология экологического сознания. М. Лауристин и Б. Фирсов (редакторы). *Массовая коммуникация и охрана среды (опыт социологического исследования)*. Таллин: Ээсти раамат, 107-122.

Лауристин, М. (1987б). Экологическая пропаганда в эстонских газетах и журналах (результаты контент-анализа). М. Лауристин и Б. Фирсов (редакторы). *Массовая коммуникация и охрана среды (опыт социологического исследования)*. Таллин: Ээсти раамат, 143-157.

Лауристин, М. и Б. Фирсов (редакторы). (1987). *Массовая коммуникация и охрана среды (опыт социологического исследования)*. Таллин: Ээсти раамат.

Рийт, М. (1987). Образ жизни и экологическое сознание. М. Лауристин и Б. Фирсов (редакторы). *Массовая коммуникация и охрана среды (опыт социологического исследования)*. Таллин: Ээсти раамат, 100-106.

Саар, А. (1987). Источники информации о проблемах окружающей среды в Эстонской ССР. М. Лауристин и Б. Фирсов (редакторы). *Массовая коммуникация и охрана среды (опыт социологического исследования)*. Таллин: Ээсти раамат, 92-100.

Тимак, Р. (1987). Условия жизни и отношение к окружающей среде. М. Лауристин и Б. Фирсов (редакторы). *Массовая коммуникация и охрана среды (опыт социологического исследования)*. Таллин: Ээсти раамат, 55-66.

Черейский, В. Л. (1987). Особенности осознания экологических проблем населением крупного города. М. Лауристин и Б. Фирсов (редакторы). *Массовая коммуникация и охрана среды (опыт социологического исследования)*. Таллин: Ээсти раамат, 43-50.